Cursus bij kaarslicht. Lezingen van K. Schilder in de laatste oorlogswinter. Deel 1

K. Schilder

editie D. Deddens

bron

K. Schilder, *Cursus bij kaarslicht. Lezingen van K. Schilder in de laatste oorlogswinter. Deel 1* (ed. D. Deddens). Uitgeverij Woord & Wereld, Bedum 1997

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/schi008curs01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

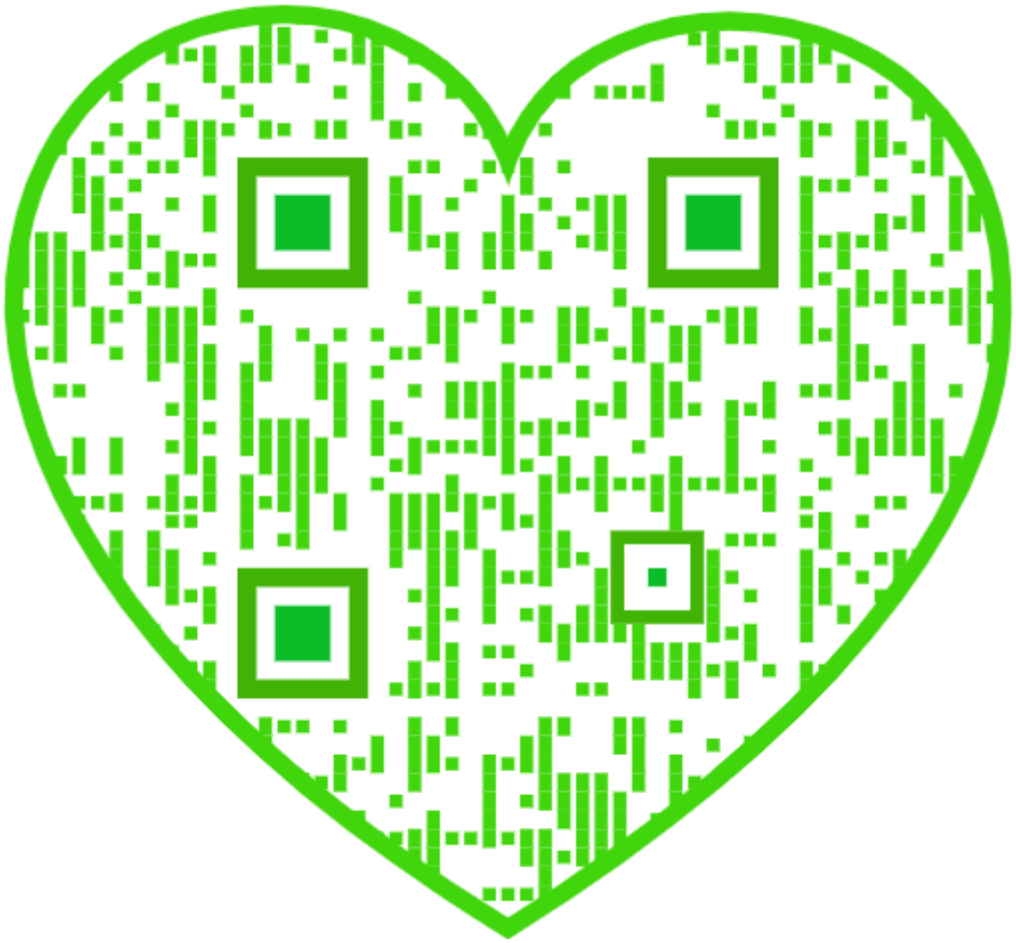

Ten geleide

Na de Vrijmakingsvergadering van 11 augustus 1944 in Den Haag werd prof. dr. K. Schilder overladen met verzoeken om te komen spreken. Op 5 september zou hij spreken in een grote regionale vergadering in de stad Groningen. Maar de trein daarheen bleef de avond tevoren steken in Assen, en was voorlopig de laatste die reed. De dag daarna werd de 'dolle dinsdag'. Schilder zag zich genoodzaakt in het Noorden te blijven.

De zeven maanden van zijn verblijf in Groningen zijn onvergetelijk geworden voor de kerken in Stad en Ommelanden, èn voor Schilder zelf.[1] 'Ik wil deze omgeving niet verlaten zonder uit mijn volle hart U te danken', schreef hij na de bevrijding van Groningen 'aan de leden van onze kerken in het Noorden'.[2] Niet minder groot was de dankbaarheid jegens hem. 'Hij heeft de Vrijmaking in het Noorden op al haar wegen vergezeld ongeveer als een petevaar', zo leest u bij ds. D. van Dijk.[3] 'Wat heeft die man gewerkt. Hij scharrelde op een damesfiets heel de provincie door. Hij preekte en sprak waar men hem maar wilde hebben. Wat een kapitaal heeft hij bijeen weten te brengen voor de Theol. Hogeschool. In Groningen gaf hij geregeld twee cursussen per week.' Ds. van Dijk noemt nog meer, en zou nog verscheidene andere activiteiten hebben kunnen vermelden. Maar we houden hier stil, om nadere aandacht te geven aan die twee cursussen.

Op 27 september werd in Groningen tot Vrijmaking besloten.[4] Een paar weken later viel in het Kort verslag van de kerkenraadsvergadering te lezen: 'Met Prof. S. zal in overleg worden getreden over de mogelijkheid van een cursus in de dogmatiek voor kerkeraadsleden'.[5] De bedoeling was dat die een 'klaarder inzicht zouden krijgen in allerlei vraagstukken, die in de strijd der geesten aan de orde waren'. Een week later werd gemeld dat prof. Schilder zich bereid had verklaard voor de kerkenraad een reeks voordrachten te houden over dogmatische vraagstukken.[6]

[1] *D. Deddens, Prof. dr. K. Schilder in Groningen, De Reformatie, 6 oktober 1990, pag. 2-9.*

[2] *Mededeelingen van de Gereformeerde Kerken in de classis Groningen, 28 april 1945.*

[3] *D. van Dijk, Hoe het geworden is, Goes 1959, pag. 186.*

[4] *W.G. de Vries, 'De Vrijmaking in de stad Groningen' in: Bezield verband, opstellen aangeboden aan prof. J. Kamphuis, Kampen 1984, pag. 314-329; idem, 'De vrijmaking in de stad Groningen', in: Belijnd verleden. Honderd jaar Groningen Kerkbode nader bekeken, Groningen 1988. pag. 221-243; idem, 'De Vrijmaking in de stad Groningen', in: G. van Halsema e.a., Geloven in Groningen, Kampen 1990, pag. 267-280.*

[5] *Mededeelingen van den kerkenraad der gereformeerde Kerk te Groningen, 11 nov. 1944.*

[6] *Mededeelingen van den kerkeraad der gereformeerde Kerk te Groningen, 18 nov. 1944.*

De cursus begon al spoedig. Hij werd gehouden in de grote zaal achter de Noorderkerk op donderdagavond 6 uur.[7] Erg vroeg, maar de vergaderingen van de kerkenraad begonnen nòg vroeger: om half zes. Dat moest wel, want om 8 uur ging de spertijd in. Dan was er niemand meer op straat. De kerkenraadsleden, de cursisten die uit alle delen van de stad kwamen moesten in vele gevallen lopen. Wie nog een fiets had moest vooruitkomen op een geval met smalle, massieve banden die uit versleten rubberbanden waren gemaakt. De samenkomst moest niet later eindi-

[7] *D. van Dijk, A.W., pag. 186 spreekt van 'vrijdagavond na vrijdagavond', maar de cursus werd steeds op donderdagavond gehouden*.

gen dan kwart over zeven. Dan ging je terug door pikdonkere straten met verduisterde huizen en hier en daar een miniem lichtje van een afgeschermde lantaarn.

De kerkenraadsleden mochten naar de cursus een enkele gast meenemen. Maar toen dit in de gemeente bekend werd, liep de zaal al gauw tjokvol. Dit leidde tot het besluit een parallelcursus te gaan houden op de vrijdagmiddagen, voor leiders en leidsters van bijbelclubs. Daar werden dezelfde onderwerpen behandeld.

Tot de genodigden voor de donderdagavond behoorden ook in Groningen verblijvende Kamper studenten, die na het stopzetten van de colleges in het begin van 1943 weer terug waren op hun thuisbasis. Wat een vreugde was het Schilder, je leermeester, hier mee te maken. Er waren wel risico's, maar die trotseerde je. Het was een tijd dat je geweldig moest oppassen en dat de bezetter het leven van steeds meer jongens en mannen zwaar maakte door oproepen, razzia's, terwerkstellingen, controles en huiszoekingen. Het zegt wel iets dat je in het kerkelijke mededelingenblaadje wel kon lezen hoe laat de catechisaties werden gehouden van meisjes van 16 jaar en ouder, maar dat gezwegen werd over catechisaties van jongens van 16 jaar en ouder. En over risico's gesproken: er waren oudere cursisten die veiligheidshalve's nachts niet thuis waren, maar sliepen op een schuiladres.

De leiding van de cursusavonden was toevertrouwd aan ouderling L.P. Laning. Schilder zat naast hem aan tafel, maar sprak altijd staande. Het is wel gebeurd dat hij, vóór hij ging preken, het lichtje op de preekstoel uitdeed. Ook nu deed hij alles uit het hoofd. Een heel enkele keer had hij een boek bij zich om daaruit te kunnen citeren. Zo zei hij bij het onderwerp ‘De antichrist en het getal 666’ dat hij eens had opgetekend welke namen er zo al waren gevonden ter verklaring van het getal 666. Hij haalde toen voor de dag zijn eigen boek DE OPENBARING VAN JOHANNES EN HET SOCIALE LEVEN en las daaruit al die namen voor.

‘Zo ooit, dan is daar gebleken hoe ontzaglijk prof. Schilder de stof beheerste, waarover hij sprak of schreef’, zegt ds. D. van Dijk.[8] Zo was het. En vrijwel al die stof bevond zich in zijn geheugen tot in details. In de gegeven omstandigheden was extra studie voor de onderwerpen trouwens voor hem onmogelijk. ‘U weet dat ik me voor die lezingen slecht heb kunnen voorbereiden’, zij hij later eens tegen mij.

[8] *D. van Dijk, IBIDEM.*

Niemand wist hoe lang die cursus zou gaan duren en wat er na de eerste avonden nog aan de orde zou komen. Per avond werd er één onderwerp behandeld. Na de vierde keer moest aan het einde worden bepaald waar het de daarop volgende donderdag over gaan zou. Daar kon niet lang over gepraat worden, de voorzitter gebruikte de formulering ‘Christocentrische prediking’. Toen hij die vijfde avond het woord kreeg, begon Schilder met kritiek op die formulering. Iets dergelijks is later ook wel gebeurd. Zo heeft de cursus zich voortgezet van donderdag op don-

derdag, 18 avonden in totaal, tot de oorlogssituatie het bijeenkomen finaal verhinderde.

In die donkere laatste oorlogswinter heeft de cursus een licht gevormd waar met heel diepe dankbaarheid over gesproken werd. En licht scheen er in die grote zaal ook letterlijk. Niet helder, maar meer dan thuis. Bij Schilder stond een grote kaars en het gebeurde wel dat we daar zaten bij kaarslicht. Voor Schilder was dat niet erg, maar voor de cursisten die zijn woorden zoveel mogelijk noteerden was het lastiger. Wat een uitkomst als je een plaatsje aan tafel mocht innemen!

Zo zijn de verslagen ontstaan die nu, meer dan vijftig jaar later, voor het eerst gepubliceerd worden. Ze berusten op aantekeningen van mijzelf, maar ik heb ook gebruik kunnen maken van wat mijn vader noteerde. Destijds heeft ds. P.K. Keizer de vele pagina's gelezen en met de weergave zijn volledige instemming betuigd.

In die eerste jaren na de oorlog werd meer dan eens de wens te kennen gegeven dat de teksten zouden worden uitgegeven. Toen ik dat aan Schilder vertelde, zei hij: ‘moet maar niet, amice; u weet dat ik mij voor die lezingen slecht heb kunnen voorbereiden, en bovendien was de tijd vaak erg krap, je kon maar een paar dingen zeggen’. Ik heb die woorden onmiddellijk vastgelegd. Er zal wel niemand zijn die deze reactie van hem niet volledig kan begrijpen.

De zaken liggen in deze tijd anders dan toen. Het is voldoende te wijzen op de nieuwe uitgave van de VERZAMELDE WERKEN van prof. dr. K. Schilder, die naar schatting tenminste vijftien delen zal gaan tellen en waarin ook lezingen, collegedictaten en correspondentie zullen worden opgenomen.[9] Opname van de verslagen in het deel van deze VERZAMELDE WERKEN dat uit chronologisch opzicht in aanmerking zou komen is ter sprake geweest, maar zelf heb ik als bezwaar aangevoerd dat ze niet van stenografische aard waren. Sterk is aangedrongen op uitgave in andere vorm, met name door prof. J. Kamphuis, die ik van harte dank voor de aandacht die hij aan de zaak heeft besteed.

[9] *Zie het ‘Woord vooraf’ in: K. Schilder, VERZAMELDE WERKEN 1940-1941, bezorgd door dr. George Harinck, Barneveld 1995.*

De uitgave in de serie Woord en Wereld brengt met zich mee de noodzaak van publicatie in twee deeltjes, ieder met negen onderwerpen.

Alles na jaren herlezend heb ik me afgevraagd hoe de kortheid van bijvoorbeeld het verslag van de lezing inzake Het wonder te verklaren is. Ik weet het niet. Is er misschien een reden geweest om wat eerder uiteen te gaan?

Zoals de lezer zal zien is de annotatie sober gehouden. ‘Je kon maar een paar dingen zeggen’, bracht Schilder in. Maar dat weinige wekte bij ieder onderwerp wel de smaak naar meer. En was het niet uitzonderlijk, door Schilder te worden voorgelicht week in week uit op zulk een ontzaglijk breed terrein? Deze voordrachten hebben hun historische waarde. Ze kunnen in onze tijd

een introductie vormen voor het leren kennen van Schilders gedachten in 1944. En stimuleren tot de kennisname van wat hij over dezelfde onderwerpen geschreven heeft. Maar de uiteenzettingen van Schilder hebben ook een duidelijke actuele waarde. Moge naar zijn stem geluisterd worden.

D. Deddens

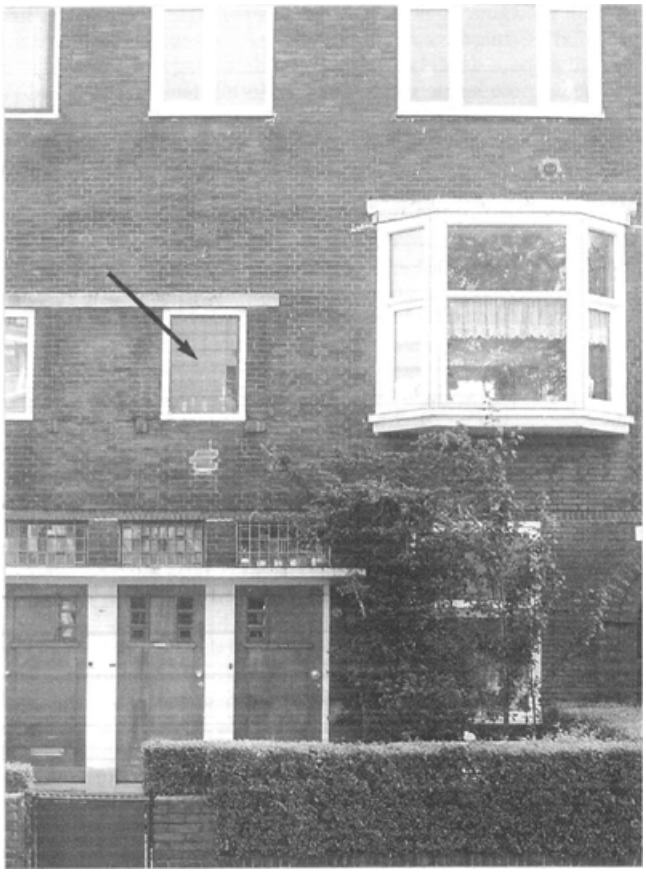

Het huis waar prof. dr. K. Schilder verbleef in 1944/45. Hij werkte in de nis achter het kleinere raam boven de deur. Daarnaast de woonkamer.

1 Het verbond

Als wij gaan spreken over het verbond dat God heeft met de mens, met zijn volk, met de gelovigen en hun zaad, is één van de eerste vragen die naar voren komen deze: is het verbond beeldspraak of werkelijkheid?

Sommigen zeggen: het is beeldspraak. Wanneer Christus spreekt over Zichzelf als de wijnstok en ons als zijn ranken, is dat beeldspraak. Zo ook wanneer Paulus spreekt over de boom, waarvan Israël als dorre tak is afgehouwen en waarop wij geënt zijn. Daar is niets wezenlijks in, het is 'maar' beeldspraak.

Zo staat het ook ten aanzien van het verbond, zegt men. 'God sluit toch geen verbond met een mens, daar is God veel te hoog voor.' Zo spreekt Karl Barth,[1] die ontkent dat God ooit met de mens kan omgaan in het vlak der geschiedenis. God overdondert ons wel, maar komt ons leven niet in. Barth zegt: wanneer jullie spreken over een verbond van God met mensen, heb je één ding vergeten, namelijk dat God anders is dan wij: God is transcendent, niet immanent.[2] Hij kan niet in de wereld ingaan. Wie zegt: God is immanent, beledigt Hem. Barths grondstelling is dan ook Pred. 5:l, 'want God is in de hemel en gij zijt op de aarde'.

Wij willen hierop zeggen: ieder, die gelooft in Gods transcendentie, moet ook geloven, dat God machtig is immanent te worden. Karl Barth heeft eigenlijk de almacht Gods ontkend. Dat is zijn grondfout. Het verbond is geen beeldspraak, al is er in Gods Woord ook over het verbond veel beeldspraak. Dat komt doordat God in zijn Woord nooit op volkomen wijze spreken kan over Zich en zijn werk. Wanneer God zonder beeldspraak over Zich en zijn werk spreken zou, zou dat voor ons onbegrijpelijk zijn. Daarom spreekt God tot ons in menselijke beelden.

Men zegt: een mens gaat geen proces aan met een dier, en een grijsaard niet met een kind. Als dat zo is, als twee grootheden die geen gelijke verantwoordelijkheid bezitten, niet met elkaar gaan procederen, hoe kan dat dan wel geschieden met God en mens? God is God en daarom kan het bij Hem wel. Hij kan van zijn kant een rechtsraam stellen. God treedt met mij in gemeenschap: Hij begint. Het verbond is dus eigenlijk een beschikking van Gods zijde: het is monopleurisch, eenzijdig. Maar het verbond is bestemd om dipleurisch, tweezijdig te worden. God doet een doorzichtige en stellige belofte en stelt een doorzichtige en stellige eis, en wekt

[1] *Dr. Karl Barth (1886-1968), hoogleraar dogmatiek te Bazel. Zie: E. Busch, KARL BARTH AAN DE HAND VAN ZIJN BRIEVEN EN AUTOBIOGRAFISCHE TEKSTEN, Nijkerk 1978.*

[2] *'God is transcendent' wil in de gereformeerde dogmatiek zeggen dat God boven de wereld staat en onafhankelijk van de wereld is. Gods immanentie wil dan zeggen dat God met zijn volk meegaat in de wereld, dat Hij in ons woont door zijn Heilige Geest.*

bij de mens een reactie die Hij wil. ‘De mens moet geloven, amen zeggen.’ Geloven is dus niet alleen de belofte accepteren - dat maken wij er vaak van - maar ook de eis accepteren. Men zegt nu wel: elk spreken van een dipleurisch verbond tussen God en mens doet tekort aan Gods hoogheid, want God is met ons toch altijd in verbinding te zien als Degene, die beveelt, beschikt - en men komt dan eigenlijk in de lijn van Karl Barth - maar juist hij, die zo spreekt doet tekort aan Gods transcendentie. Natuurlijk, wie het verbond zo zou uitleggen dat God door het tweezijdige veranderen zou, doet tekort aan Gods transcendentie. Maar God is in staat een tweezijdig verkeer te scheppen. Ik kan nooit het tweerichtingsverkeer openen, maar Gód opent het. Door te spreken van een tweezijdig verbond eer ik juist Gods transcendentie.

Voor ‘verbond’ gebruikt de bijbel verschillende woorden, namelijk *diathèkè* en *sunthèkè. Diathèkè* betekent beschikking, terwijl *sunthèkè* te vertalen is met afspraak, overeenkomst. God opent een *diathèkè* met de mens en heeft dan meteen een *sunthèkè. Diathèkè* ziet meer op het eenzijdige, *sunthèkè* op het tweezijdige. Als ik een testament maak is dat een *diathèkè*, maar als ik met mijn vriend een afspraak maak is dat een *sunthèkè*.

Men vraagt: hoe kunnen deze beide termen gebruikt worden voor het ene woord verbond, is dat niet tegenstrijdig? Nee, de bijbel gebruikt opzettelijk deze woorden, om aan te geven dat het verbond als *diathèkè* ontstaat, maar als *sunthèkè* bestaat en voortbestaat. God maakt alleen van zijn kant het plan en beschikt ook hoe het moet in het verbond. Dit wordt uitgedrukt in het woord *diathèkè*.

Daarom spreken wij ook van testament. Wie een testament maakt is ook beschikker van het testament. Aan de erfgenaam wordt niet gevraagd of hij het goedvindt. Als God een testament maakt door het bloed van zijn Zoon, dan wil dat zeggen dat God alles beschikt van zijn kant, onafhankelijk van ons, de erfgenamen. Zo wordt het verbond als een *diathèkè*, eenzijdig, door God over ons beschikt.

Maar in zijn bestaan en voortbestaan is het verbond tweezijdig, een *sunthèkè*. Die tweezijdigheid is ook door God beschikt. In het verbond bindt God Zich aan ons en ons aan Hem en nu is God verplicht aan zijn eigen woord om het verbond te houden. De grond daarvoor ligt niet in mij, zelfs niet in de kerk, maar alleen in Gods Woord. Wij hebben het recht en zelfs de plicht God aan zijn Woord te houden. Deze gemeenschap tussen God en ons wordt beleden in ons gebed: Onze Vader - dat geeft de vertrouwelijke omgang aan - die in de hemelen zijt - de belijdenis van de afstand tussen God en ons.

Het verbond is niet tegelijk met de schepping gegeven. Het ontstaat pas door het spreken Gods tot de mens. De mens is er dan al. Omdat het verbond na de schepping komt, valt het onder

Gods voorzienigheid. Gods voorzienigheid is dat God het geschapene onderhoudt en regeert. Onderhouden wil zeggen: in leven houden. De alfa van de schepping wordt door God gehandhaafd tot het einde, de omega, toe. De mist die vandaag over Groningen hangt, is vasthouden van wat God in Genesis 1 geschapen heeft. Ons bestaan is het vasthouden van de schepping van Adam en Eva, waarin wij begrepen waren. Zo houdt God dus ook het verbond in stand. Regeren is besturen naar het einde toe. Het is het brengen van de alfa naar de omega. Het is voortstuwen naar het einde, zodat alles in het einde zijn bestemde plaats inneemt op de vernieuwde aarde en in de vernieuwde hemel.

Het verbond staat dus onder Gods voorzienigheid. In de voorzienigheid sluit God Zich aan bij de natuur van de schepselen: Hij maakt na de schepping geen nieuwe dingen. Dat is ook het geval met het verbond. Het sluit zich aan bij onze natuur.

Daarom leven wij pas natuurlijk als wij in het verbond leven. Wij kunnen ons pas 'uitleven' in het verbond. Het brengt onze natuur tot rijker ontplooiing. Zoals het huwelijk zich aansluit bij hetgeen voorhanden is: het man-zijn en het vrouw-zijn en deze beide tot nadere ontwikkeling brengt, zo staat het ook met het verbond tussen God en mens. Alleen maar: niet God zelf komt in het verbond tot nadere ontwikkeling, maar alleen zijn openbaarwording. In het verbond blijkt God God te zijn. Hij wordt het niet.

Het verbond sluit zich dus aan bij onze natuur. De mens wordt door God als mens behandeld, naar zijn aard, naar zijn verantwoordelijkheid. Dat was zo in het paradijs en dat is nog zo vandaag. Men zegt: de bezwaarden maken van het genadeverbond een nieuw werkverbond; zij zingen het lied van de arbeid, wij hebben het zegelied van de vrije genade Gods.[3] Niets is minder waar. Maar als men zegt: het werkverbond is genade en niet meer, dan zeggen wij: stop!, het verbond wordt niet als verbond gezien. Het verbond sluit zich altijd bij ons mens-zijn aan, steeds sluit het zich aan bij onze aard en onze verantwoordelijkheid. Houdt men dit vast, dan gaat men werk- en genadeverbond ook niet als tegenstellingen zien. Reeds in het paradijs was Adam afhankelijk van Gods gunst. Ook in het paradijs verdient de mens niet. Adam verkreeg de zaligheid niet door zijn werken, maar langs de weg van zijn werken. Nooit mogen wij zeggen dat in het werkverbond de mens door zijn werk de zaligheid kon verdienen. Verdienen doet de mens nooit bij God. Dan zou de mens zelf God moeten zijn.

[3] *Zie bijv.: V. Hepp, DREIGENDE DEFORMATIE, IV, Kampen 1937, pag. 73. Dr. V. Hepp (1879-1950), hoogleraar dogmatiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zie BLGNP, III, pag. 176-178.*

Tussen mensen onderling is sprake van werken en verdienen. Het loon van de één weegt op tegen de arbeidsprestatie van de ander. Maar nooit weegt onze werkprestatie op tegen Gods loon, want God schiep de hand waarmee wij werken. Hij schiep het offer dat ik Hem als dankoffer breng. Alles is gave van God zelf, 1 Kor. 4:7, 'Wat hebt gij dat gij niet hebt ontvangen?' In het werk-

verbond is van verdienen geen sprake, in het genadeverbond is alles verdiend.

In beide gevallen is alle eer alleen aan God zelf. In het genadeverbond worden wij zalig door de verdienste van Christus. Deze verdienste verwierf Christus Zich niet als mens maar als Zoon van God. Ook Christus kon niet als mens alléén bij God verdienen door zijn werk. Wat wij door Christus' verdienste ontvangen is louter genade. Maar de aansluiting aan en het appèl op de menselijke verantwoordelijkheid zijn gebleven, ook in het genadeverbond, want het verbond is verbond gebleven. Werk- en genadeverbond zijn geen contrasten, maar fasen in de ene verbondsgeschiedenis.

God wist in zijn alwetendheid dat de mens zou vallen en dat hij zou opstaan door Gods genade. Toen God het verbond door Adam verbroken zag, heeft Hij Zich doen kennen als de transcendente en heeft Hij door een nieuwe *diathèkè* aan het licht gebracht wat reeds in zijn raad besloten was, namelijk dat Hij Christus als Middelaar in het verbond zet, om zodoende zijn verbond te handhaven als genadeverbond.

Het gaat in beide gevallen om het volk van God, dat Hij met Zich in gemeenschap houdt. Gods trouw is zo diep, dat Hij trouw blijft als wij ontrouw worden.

Christus is dus Verbondsmiddelaar. In de hedendaagse kerkstrijd zegt men dat deze A-mening[4] wel tolerabel is, maar dat het beter is te spreken van Christus als Verbondshoofd, aangezien het verbond een acte is van Gods raad. Men verwart dan het verbond der genade en de raad des vredes onderling, en haalt eeuwigheid en tijd door elkaar. De vrederaad is van eeuwigheid, maar het genadeverbond is van de tijd. In de vrederaad beloven de drie Personen van het Goddelijk Wezen elkaar de wereld te verlossen, in het genadeverbond worden God en zijn volk met elkaar verzoend door Christus als Middelaar.

[4] *A-mening: gevoelen in de kerken afkomstig uit de Afscheiding van 1834.*

De vrederaad gaat over het hoofd van de mens heen, het genadeverbond spreekt de mens toe.

Het verbond begint in het paradijs. Het is dan ‘katholiek’. Met Abraham treedt een nieuwe bedeling in. God beperkt dan een tijdlang het verbond tot het geslacht van Abraham, die een speciale functie krijgt in de verbondsgeschiedenis. Namelijk de functie van vader te zijn van het volk, waaruit Christus geboren moet worden. Eén volk moet nu een tijdlang de bedding zijn van de stroom van het heil, tot aan de volheid des tijds en de dag van Pinksteren, waarop alle gelovigen met hun kinderen in het verbond zullen opgenomen zijn: de blijvende bedoeling van het verbond is universeel. Maar het verbond met Abraham is niet een nieuw verbond, maar het oude verbond van het paradijs dat nu een nieuwe vorm krijgt. Dat zeiden onze vaderen: het verbond heeft één substantie, die gelijk blijft in de verschillende bedelin-

gen: belofte, eis en sancties van loonuitkering bij gehoorzaamheid en strafuitvoering bij verbondsbreuk blijven in alle fasen van de ene verbondsgeschiedenis gehandhaafd.

Als men kritiek heeft op dit rechtskader en op het spreken van sancties, is dat vreemd. Het rechtskader is voor de mens, maar ook voor God. Onze vaderen spraken van het officium van de Heilige Geest. Men heeft gezegd: ja, maar het ambt is toch alleen mogelijk bij een creatuur? Hierop antwoorden wij: God zelf kan Zich iets verordineren, God zelf kan Zich een officium geven. God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest verplichten Zich om te doen wat Zij eenmaal beloofd hebben in het verbond. Dat is bovendien bekendgemaakt. Het rechtskader geldt dus voor de mens, maar ook voor God. Hoe ver men van de vaderen afstaat, blijkt wel hieruit dat enige tijd geleden een hoogleraar een werk van een ander over ethiek uitgaf, waarin gesproken werd over de sancties van het verbond[5], maar dat dezelfde hoogleraar niet lang daarna zei dat sancties wel iets konden zijn van de Volkenbond, maar niet van de Schrift.[6]

Alleen vóór de zondeval is er sprake van een samenvallen van verkiezing en verbond, namelijk in die zin dat God de mens uit de andere schepselen uitverkoren heeft. Alle bondelingen zijn hier de uitverkorenen en alleen de uitverkorenen zijn bondelingen. God heeft de apen gepasseerd. Juist omdat God de schepselen met verantwoordelijkheid uitverkoren heeft om met Hem in verbondsrelatie te treden, blijft dat na de val gelijk: ook na de val spreekt God mensen aan die verantwoordelijkheid bezitten en die kunnen zeggen: ik doe het niet. Het verbond dat met sancties optreedt moet met de mogelijkheid dat dit laatste gebeurt rekening houden.

Omdat het verbond inhoudelijk gelijk is gebleven, is er ook geen tegenstelling tussen oud verbond en nieuw verbond. Bij de synodale opvatting is er helaas wel tegenstelling. De tegenstelling begon bij Coccejus[7], die zei: Israël had de letter, wij hebben de geest; Israël had de wet, wij hebben het evangelie; bij Israël was het verbond uitwendig (besnijdenis), bij ons is het verbond inwendig (uitverkiezing). Volgens deze opvatting worden wij bondeling door de wedergeboorte.

Onze vaderen hebben echter nooit willen weten van een tegenstelling tussen wet en evangelie. Ook in de wet is het evangelie: 'Ik ben de HERE uw God'. Het volk dat de wet ontvangt, is uitgeleid uit het diensthuis. De wet is pedagoog, opvoeder naar Christus toe.[8] Bij Micha zegt God: Mijn volk, hoe kunt gij nu zeggen, dat Ik u vermoeid heb door de wet?[9] God vermoeit de mens niet met het geven van de wet. De bedoeling van de wet is evangelisch. Het laatste woord in de wet is de roep om Christus. Daarom leeft ook Israël onder de evangelische vlag; de wind, die in de zeilen der wet blies, was de wind van de vrije genade. De nieuwe bedeling lag al opgesloten in de oude bedeling. Er is een voort-

[5] *Geesink, GEREFORMEERDE ETHIEK, voor de druk gereed gemaakt en voorzien van een inleiding door V. Hepp, 2 dln, Kampen 1931.*
Dr. G.H.J.W.J. Geesink (1854-1929), hoogleraar ethiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zie: De Haas, II, pag 108-111.

[6] *V. Hepp, DREIGENDE DEFORMATIE, IV, pag. 79.*

[7] *Johannes Coccejus (1603-1669), hoogleraar Oosterse talen en theologie te Franeker en Leiden. Zie: BWPGN, II, pag. 123-148*

[8] *Zie: Gal. 3:24, 25.*

[9] *Zie: Micha 6:4.*

gaande lijn van ontwikkeling, er is ontwikkeling van meer tot nog meer. Heel het oude verbond is een voortgang van de schepping tot Christus. De verbondsweldaden waren ook toen rechtvaardigmaking en heiligmaking door het bloed van Christus (offeranden), die men ontving door het geloof. Als Mozes slechts de bedeling van de letter had, hoe arm moet dan het verbond voor Mozes geweest zijn.

Er is geen tegenstelling tussen oude en nieuwe bedeling. 'Doe dat en gij zult leven' geldt ook voor ons in het nieuwe verbond, al zijn deze woorden niet zo tot ons gericht als tot Adam. In de nieuwe bedeling is ook de verbondswraak niet vervallen, Rom. 11:20-22, Hebr. 12:25. God draait zelfs de duimschroef nog meer aan. Alles is in het nieuwe verbond rijker dan in het oude, dus ook het loon en de straf. Voor ons is de straf op overtreding zwaarder dan voor Abraham bijvoorbeeld.

Als wij nu vandaag met onze kinderen in het verbond staan, dan moeten we beseffen dat een kind niet gelijk te schakelen is met een volwassene. Een kind moet nog bewust partij worden met God. Als wij God Partij noemen met een hoofdletter P, de mens partij met een kleine letter p, dan is het kind 'partij' met aanhalingstekens. Het kind is als het gedoopt wordt 'partij', het is gebracht onder de beschikking van het partij-zijn. Maar het partij-wíllen-zijn moet later nog blijken. Dat geschiedt bij de openbare belijdenis, wanneer het kind voor het oog van de kerk in volle bewustheid de aanhalingstekens afwerpt en Gods belofte en eis aanneemt.

Wie het zo ziet, vindt in het verbond grote troost. Als ik eerst weten moet of ik verkoren ben, heb ik geen troost. Wij moeten dan eerst zoeken naar bewijzen in ons zelf. In Amerika noemt men dat: het anker niet laten zakken in de bodem van de rivier maar in de bodem van het schip zelf. Maar dan ligt het schip niet vast. Wij moeten het anker werpen in de troon van de Here. Dus naar boven, niet naar beneden.

Het verbond is opgericht in de tijd, maar het blijft tot in eeuwigheid. Dan zal het tot rust gekomen zijn. Dan zal blijken dat het verbondsrecht blijft bestaan. Want in de hemel blijft er het verbondsverkeer met de uitverkorenen; en ook in de hel blijft er het verbondsrecht. Hemel en hel zullen door het verbond bepaald zijn.

Aanhangsel. Antwoord op een verzoek om een verklaring van Rom. 9:6-8.

Wij moeten lezen wat er in het begin staat (vs. 4): de verbonden zijn van Israël. Hiermee zijn waarschijnlijk bedoeld de verbondssluitingen in de verschillende fasen der openbaringshistorie, met Abraham en David bijvoorbeeld. In die verbonden heeft

God zelf gezegd: de straf ligt klaar voor hem, die het verbond schendt en verbreekt. Dat heeft God tegen Abraham gezegd, tegen Izaäk, Mozes, David (Ps. 89). In die verbonden heeft God bij voorbaat geopenbaard: de verbondslijn knapt af bij wie het verbond publiek verlaat.

Vs. 6. ‘Doch ik zeg dit niet, alsof Gods Woord ware uitgevallen, want die zijn niet allen Israël, die uit Israël zijn.’ Paulus betoogt dat Gods Woord niet is vervallen, want Israël verdiende zijn straf, namelijk op te houden Gods volk te zijn.

De val van Israël was verbondsmatig: God had tevoren gezegd dat de lijn zou afknappen, wanneer er publieke verlating was. De statuten zijn juist zó gehandhaafd, het Woord van God is niet uitgevallen. Want - staat er - niet allen zijn Israël, die van Israël afstammen. Niet allen zijn gelovig. Jakob wordt later Israël genoemd, om hem aan te wijzen als degene die worstelde in geloof. Jakob moet eerst de doop van geloof ondergaan en uit het geloofsbad opkomen. Maar niet al zijn kinderen worden mee-gerestaureerd; niet allen zijn Israël, die van Israël afstammen. Paulus máákt geen systeem. Het is voor hem geen ontdekking achteraf, maar een naspreken van wat God reeds direct had gezegd bij Abraham, Izaäk, Jakob, enz., een naspreken van de verbondsinhoud van heel het Oude Testament.

Vs. 7. ‘Noch omdat zij Abrahams zaad zijn, zijn zij allen kinderen, maar in Izaäk zal U het zaad genoemd worden.’ Wij moeten Abraham niet zien als biologisch gesproken, zoveel kinderen verwekkend. Abraham is vader van de kerk, kerkvorst. Niet allen hebben zijn bloed, hij is vader der gelovigen. Veel volken zal hij krijgen - hij wist dat voordat hij een zoon kreeg uit zijn eigen lichaam. Dat hij een zoon zou krijgen was voor hem geen kwestie van bloed, maar van geloof. Dat wist Abraham direct. In Rom. 4:19 staat volgens de Statenvertaling dat Abraham zijn eigen lichaam niet heeft aangemerkt. Maar hij heeft dat wel degelijk gedaan, ook bij Sara heeft hij het gedaan. De vertaling is dan ook onjuist; de nieuwe vertalingen luiden anders.[10]

Biologisch gesproken was het voor Abraham en Sara onmogelijk om nog kinderen te krijgen. Zij wisten dat zij een zoon zouden krijgen, maar dat zij hem zouden krijgen langs natuurlijke weg was, plat gezegd, voor hen een meevaller. Of liever: een wonder van genade. Maar de natuurlijke weg is eigenlijk toevallig - het is niet de enige weg waarlangs Abraham van God een zoon had kunnen krijgen. Toch is de bloedbaan niet de weg tot de volkeren. Van tevoren stond het voor Abraham vast: niet al mijn kinderen zijn mijn zaad. Wij tobben erover, op synodes e.d. maar Abraham tobde erover op andere wijze. Maar dit stond voor hem vast: de eigenlijke band is voor mij niet de bloedband, maar de band van het Woord. Zo kan Abraham zelfs de vader van Christus worden, die zei: al wie de wil van God doet, die is mijn broe-

[10] *Zie bijv.: S. Greijdanus, De brief van den apostel Paulus aan de gemeente te Rome,* SERIE BOTTENBURG, *I, Amsterdam 1933, pag. 246; J.A.C. van Leeuwen, De brief aan de Romeinen 2, serie* KORTE VERKLARING, *Kampen 1939, pag. 70, 74. In beide verklaringen worden dié handschriften gevolgd welke het woordje ‘niet’ missen. Dr. 'S. Greijdanus (1871-1948), hoogleraar Nieuwe Testament aan de Theologische Hogeschool te Kampen. Zie: BLGNP, IV.*
Dr. J.A.C. van Leeuwen (1870-1930), hoogleraar Nieuwe Testament aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Zie: BWPGN, V, pag. 707-714.

der en zuster en moeder.[11] Daarom: niet allen zijn kinderen van Abraham, die zijn zaad zijn.

Vs. 8. ‘Niet de kinderen des vleses die zijn kinderen Gods, maar de kinderen der belofte worden voor het zaad gerekend’ (er staat kinderen der belofte, niet kinderen der verkiezing!). Dat er selectie is tussen de kinderen, is ook tevoren door God tegen Abraham gezegd. God heeft gezegd: na zoveel jaren zult ge een kind krijgen.[12] En ook: de meerdere zal de mindere dienen: selectie.[13] Alleen de kinderen der belofte worden als nageslacht gerekend.

Nu is het de vraag, wie die kinderen der belofte zijn. De synode zegt: het zijn de kinderen aan wie de volle belofte, de belofte in eigenlijke zin toekomt. Maar God geeft nooit een geadresseerde, onvoorwaardelijke belofte. De belofte is wel geadresseerd, maar niet onvoorwaardelijk. Onder de kinderen der belofte moeten verstaan worden de kinderen, die uit belofte geboren zijn. Tweeërlei kinderen zijn er: kinderen van het vlees, die langs de normale vleselijke weg verwekt zijn en kinderen der belofte, die geboren zijn niet tengevolge van een vleselijke coïtus, maar door het geloven in Gods Woord. Abraham krijgt verschillende kinderen: Ismaël, die heel normaal geboren wordt en Izaäk, als Abraham ‘versiegt’[14] is en Sara ook. Nu komt er, ondanks dat verstorven zijn van Abraham en Sara, toch een kind: een kind der belofte. En in dat kind gaat de belofte verder: door Izaäk zal men van nageslacht van u spreken. Niet omdat Izaäk uitverkoren is, maar omdat hij geboren is uit de belofte. God roept Abrahams zaad langs de lijn van Izaäk, niet langs de lijn van Ismaël. En die lijn zet zich voort met Jakob. Bij Ezau en Jakob is er geen afstand in jaren zoals tussen Ismaël en Izaäk. Maar hier heet de één van tevoren: dienaar en de ander: heerser. God zegt: mijn rechtskaders zijn niet gebonden aan natuurnoodwendigheid. In òns rechtskader is de oudste de eerste, maar hier niet. Jakob komt achteraan, verloskundig gesproken, maar vooraan, verbondsmatig gesproken.

Als het zo gezien wordt blijft her heel de kwestie: naar het vlees geboren - naar belofte geboren beperkt tot Abrahams familie. De kinderen der belofte, - dat is Israël. Maar onder die kinderen der belofte vallen er weer uit, maar de boom van Israël blijft staan. Takken worden er afgehouwen, maar wie bukken voor het rechtskader, worden aangenomen.

[11] *Zie Matt. 12:50; Marc. 3:35; vgl. Luc. 8:21.*

[12] *Zie: Gen. 17:16-21; 18; 10, 14; vgl. 21:1-7.*

[13] *Zie: Gen. 25:23; Rom. 9:12.*

[14] *Opgedroogd, uitgedroogd.*

2 De Kerk

Als we spreken over de kerk, hebben we het over een geloofsartikel. Het is goed bij het begin daaraan te herinneren. We lezen elkaar elke zondag de twaalf artikelen voor, die spreken over allerlei kwesties. Over al die punten is niets te zeggen op grond van ervaring, maar op grond van openbaring alleen. Ook de kerk is opgenomen in de twaalf artikelen des geloofs. Dus als we spreken over de kerk doen we dat ook op grond van openbaring alleen. Hoewel men bij de andere punten hardnekkig weigert te spreken op grond van ervaring, schuift men die ervaring bij de kerk er juist vaak tussen. Men spreekt zich uit over de kerk met verwijzing naar de werkelijkheid. Wat betreft de andere punten mag ik dan niet zeggen: op grond van ervaring kom ik tot een bepaalde mening, terwijl ik van de kerk niets mag zeggen, tenzij het klopt met de ervaring. En brutaal wordt dan de pluriformiteit aangediend: ‘Wij hebben met onze vaderen geloofd dat er één kerk was, doch de feiten werden ons te machtig: daar zijn veel kerken. De theorie is met de feiten niet overeen te brengen; wij hebben nu een theorie gevonden, waarmee de feiten zich verdragen: de pluriformiteit.’ Ik noem dit een brutaal stukje, want men durft dit nergens anders te presenteren. Dan zou men ook zo moeten doen met betrekking tot andere geloofsinhouden. Maar als men onder ons terecht zegt: dat doen is barthiaans, ethisch, modern en wat dies meer zij, dan moeten we zulks ook als methode afwijzen wanneer het de kerk betreft. We moeten niets anders durven zeggen dan wat wij vinden in de Heilige Schrift. Anders zitten we op de ethische lijn. We krijgen dan onherroepelijk bepaalde inhouden, die afwijken van wat God openbaart.

Wanneer we nu - dit voorop plaatsend - komen tot de vragen: wat is de kerk, hoe oud is de kerk, wie zijn de leden, enz., moeten we de verbondsdraad van de vorige keer opvatten. Al Gods werken zijn te verstaan als men in rekening brengt niet slechts de tijd vóór de val, maar ook de tijd ná de val. Bij het verbond bleek ons dat noodzakelijk, om het verbond aldus beter te begrijpen. Het verbond verschilt van de kerk net zoveel als het woord dat men spreekt, onderscheiden is van de kring waar het woord gesproken wordt. De kerk is dus, ruw gezegd, de kring des verbonds.

De kerk is pas ontstaan in de crisis nà de val, maar de idee,

de gedachte Gods aangaande de kerk is er reeds vóór de val. De kerk kan ik noemen het lichaam van Christus, of vergadering van de ware Christgelovigen (*kuriakè* = van de Here, waarbij te denken *oikia* = huis, dus: het huis van de verhoogde Heer Jezus Christus). Als de kerk na de val uit de lucht was komen neerdalen, zou dit armoede betekenen: pas ná de val zou de kerk dan noodzakelijk worden. Veeleer is in haar een gedachte gerealiseerd die God reeds had vóór de val. De majesteit van de kerk is, dat zij in Christus haar leven en grondslag krijgt. Maar vóór de val sticht God de stad Gods, de *polis* met een eigen *politeia*[1] de stad van eigen formaat, met eigen patriarchaal gezag, zonder dwang. Veel van wat er vóór de val was, zal bewaard blijven. Maar Christus is ertussen gekomen. Na de val is er dezelfde *polis*, maar nu door Christus' bloed gered van Satan. Daarom kan de kerk vandaag heten: Christus' huis. Maar voor de val heette ze: huis Gods. De stad Gods had een eigen *politeia* onder God, zonder kerknaam, in het paradijs. Ze is nooit een achteraf - vanwege de zonde - gevonden asiel, een noodverblijf, waar God opbergt wat nog te redden valt. De kerk is zo machtig en zo groot, omdat zij Gods eigen honger naar het hebben van een eigen *polis*, een stad Gods, stilt. Er is teleurstelling door de zonde, maar God heeft de basis verdiept. De kerk is universeel. Zij omvat de mensheid Gods, want ze is Gods kerk. Maar het is de van God in Christus aanschouwde mensheid van God, de nieuwe mensheid met nieuwe mensen. Nieuw betekent dan nieuw voor onze waarneming, maar niet nieuw voor God. Dat nieuwe geldt niet voor de stad van God; nieuw is ze, in zoverre de weg na de val de weg van Christus' redding wordt. Eigenlijk is ze de oude stad van God, zij het langs een nieuwe weg bereikt.

[1] *Polis: staad; politeia: burgerij, burgerschap, burgerrecht, staat, staatsbestuur, staatsregling.*

De kerk is eigenlijk de mensheid, zodat ook van de kerk gezegd kan worden: die haar toebehoren zijn pas mensen en die haar niet toebehoren zijn eigenlijk veranderd in hun tegendeel, en worden uitgesloten van de mensheid. De kerk heeft de oudste papieren, want ze heeft de nieuwe en de vernieuwende.

Daarom, als God de kerk, de mensheid na de val, verzamelen laat, doet Hij dat door zijn Woord en Geest. Het Woord wordt gehoord en aan dat Woord paart zich de Geest. Toen het Woord van God de slang en de vrouw opzocht, is aan die beiden gezegd: ‘Ik zal vijandschap zetten tussen u en deze vrouw’ en de realiteit van die vijandschap is het effect van het Woord. Aan dat Woord paart zich terstond de Heilige Geest, die het geloof werkt. En toen Adam en Eva door de Geest ja zeiden, was dat ja een geloofsvrucht van Gods Woord en een zich laten vergaderen als kerk. Ze zeiden ja als individuen en ze lieten zich collectief vergaderen als kerk. Hier worden aan het eerste gezin de twee wegen voorgehouden: de weg naar de hemel en die naar de hel.

Nu komt de vraag: wie zijn eigenlijk de leden van de kerk?

Als ik zeg: de kerk is *polis* met eigen *politeia*, dan zou iemand kunnen zeggen: daar hoort staatsverband en staatsbestuur bij. Dan behoren bij de ledenapparatuur ook degenen die haar dienen. Dan kan men zeggen: de mens is daar de heersende, de engel de dienende figuur. Misschien verbaast gij u over de vraag: wie zijn de leden der kerk, maar iemand die iets weet van de historie van de theologie doet dat niet. Want inderdaad waren meerdere theologen van vroeger geneigd te geloven, dat ook de engelen leden van de kerk zijn, zoals de *Synopsis*[2] dat wil: ook de engelen zijn uitverkoren (de afvalligen onder hen zijn immers ook aan het verderf overgelaten), ook de engelen delen dus in de vrucht der verkiezing en in het werk van Christus: engelen en mensen worden weer saamgevoegd, ze hebben een eigen functie in de stad Gods, dus ook de engelen kan men rekenen tot de kerk. Wat mij betreft, ik meen dat een andere gedachte de voorkeur verdient: leden van de kerk zijn de mensen, die geloven (in de Confessie staat: de ware Christgelovigen)[3]. 'Christgelovigen' kan niet betekenen: die mensen, die een goede kijk op de verlossing hebben. Maar het wil zeggen: mensen die Christus kennen, die Hem als Verlosser kennen, die vernieuwd zijn door Hem, die persoonlijk door Christus uit nood en schuld zijn verlost, die door de eigen Geest van Christus zijn vrijgemaakt van de zonde en die Hem aannemen. Nu kan het eerste wel van de engelen gezegd worden, maar het tweede niet. De engelen delen in de vrucht van de verlossing met heel de kosmos, maar het criterium is of men verlost is uit de macht der zonde. Ofschoon de engelen Gods dienaren zijn om Hem te loven, zijn ze niet zelf door Christus van nood en schuld verlost. Wel is de stad Gods niet beroofd van de liturgie, maar die liturgie is niet zoals we vaak denken: psalmen zingen, etc. De engelen zijn gedienstige, liturgische geesten (Hebr. 1:14). Liturgie wil eigenlijk zeggen dat men, in rijksverband staande, voor de Koning staatsdienst verricht. In de dag der dagen zal blijken, dat de engelen op Gods bevel dienst verrichten aan de gelovigen. In de polis, de stad Gods, zijn de engelen onmisbare figuren, omdat de bijbel hen ook noemt als bewoners van het rijk der hemelen. Men kan dus zeggen: de engelen, ofschoon geen leden der kerk, hebben toch een voorname plaats in Gods rijk. Zij zijn er zeer nauw, zeer eng, zeer intiem aan verbonden.

[2] *aantekening 1*

[3] *aantekening 2*

Nu deze vraag: wat kenmerkt de kerk in deze tijd? Kan ik ooit een kerk krijgen die volmaakt is, in die zin dat zij komt tot de openbaring van de stad Gods? Nee. Wij zullen nooit de kerk kunnen zien met de ogen van God, we kunnen haar nooit tekenen als een zichtbaarmaking van de stad van God. We krijgen nooit een volkomen kopie, een volmaakte afdruk. Ook in dezen zijn wij mensen, gebonden aan wat God ons heeft geopenbaard. Wij kennen slechts ten dele. De *numerus clausus* van God, het gesloten aantal, kunnen wij hier niet vinden.

Toch mogen we niet nalaten te zoeken naar een kerkgemeenschap, die een afspiegeling is van wat in Gods boeken is. Daarom moet de kerk maatstaven hebben om te zeggen: wij zweren dat wat wij doen, geen botvieren is van religieuze verlangens, maar het in de tijd vormen van de stad Gods, die Hij aanwijst. Voor die reuzentaak staan wij elke dag. Om die taak te volvoeren worstelen we om hier te volbrengen de dienst aan de Vader. Als de kerk de maatstaven zoekt moet ze die vinden in Gods Woord. We moeten de maatstaf nooit leggen in het beginsel dat ik een orgaan moet hebben voor het uitleven van mijn godsdienstige instincten. Wanneer ik zou zeggen: de kerk is dat lichaam, waarin mijn religieuze aanleg wordt gevoed, dan ben ik mis. Nooit is de kerk de plaats waar gecultiveerd wordt wat de mens is ingeschapen. Dan zou ik immers deze gedachtenconstructie opbouwen: ik heb als creatuur een religieuze aanleg; ik ben terecht gekomen bij de genade Gods; ik wil nu een kerk in het leven roepen ter vervulling van religieuze behoeften. Dan wordt de mens einddoel van de kerk; dan vergadert niet Christus maar dan vergaderen wij. Dan wordt de kerk een cultuurlichaam om religieuze beseffen te kweken. Wie de kerk zo ziet, namelijk als heilsinrichting (Luther), maakt van de kerk een genadewinkel, waar allerlei religieuze artikelen te koop zijn. Dan krijgen we de cultuur van de stichtelijke ziel en dan vinden we die kerk de ware, die het beste strookt met onze religieuze aanleg. Dan ga je op zoek naar fijne lui, die je religieuze aanleg het beste cultiveren. Je wordt vergaderd met de lui die eensgeestes met je zijn. Ik loop dan mijn dominee achterna, of wordt kersteniaan, kuyperiaan, grosheideniaan of greijdaniaan al naar gelang het het meeste overeenkomt met mijn geestelijk besef. Dan krijg ik een karikatuurkerk en een in-slaap-wieging. De Catechismus zegt: de Zoon van God vergadert de kerk[4], niet de dominee of de synode. Hij is er vandaag mee bezig. Hij doet het door Woord en Geest, twee machten die niet onder mijn controle liggen. De Geest is God, Hij ontsnapt aan mijn controle.

[4] *Zie: HEIDELBERGSE CATECHISMUS, Zondag 21, antw. 54.*

Het Woord is zijn Woord; het is eeuwig, maar het boort door de tijd eigen tunnels; het is de hamer van Gods eigen kracht, kortom het is ook aan mijn controle ontsnapt. Gods Zoon is elke dag bezig met het vergaderingswerk, dat ik niet kan overzien. Ik zie het wel, maar ik kan het niet inzien, overzien, doorzien. ‘Wij zien het, maar doorgronden het niet.’[5] Het gaat niet om een huis, een winkel, een stad, om de ontplooiing van de religieuze aanleg, maar om het vergaderen, ambtelijk, persoonlijk, door Woord en Geest, van Gods volk, het volk dat Hij redt uit de brand der zonde, vergaderd voor en door Christus, dus voor God zelf, niet voor ons. Ik heb dus in de kerk mijn brood te eten en Gods eigen wil te doen. Nooit mag het criterium zijn: vind ik daar beantwoording aan mijn ligging? Wie is de familie van Christus? ‘Wie de wil mijns Vaders doet is mijn broeder, mijn zuster en mijn moeder’[6] dat wil zeggen: die is mijn familie, die is de kerk.

[5] *Ps. 118:11, in berijming destijds; in berijming GEREFORMEERD KERKBOEK nu Ps. 118:8.*

[6] *Zie: Matt. 12:50; Marc. 3:35, vgl. Luc. 8:21.*

Het handelen der kerk is gericht op het doel dat bekend is en het streeft ernaar met kruisiging wat het vlees betreft; een activering en kracht die geweldig is, omdat erachter staat de donder van Geest en Woord. Geest en Woord overbluffen mij wel, maar de Geest woont straks in mijn hart en het Woord is wel een hamer, maar tegelijk een bouwmeester. Wij worden ingeschakeld als door God herboren mensen, wij moeten als medearbeiders meevergaderen. De Geest woont in mijn hart, bekeert mijn hart grondig. Het Woord is de hamer die mijn vlees en oude natuur stukslaat en de bouwmeester voor de nieuwe mens, die mij aanspreekt (het beeld is van Calvijn) als een gouvernante haar pupil, als een vader zijn kind, als een onderwijzer zijn leerling.[7] Het Woord wil geen stukken en brokken maar een ambtsdrager: profeet, priester en koning. We zijn niet slechts objecten, maar ook subjecten die meevergaderen, meedoen in het vergadewerk van Christus, door Christus. Wij vergaderen ons om de Christus voor Hem en Hij vergadert ons met Zichzelf mede voor God.

Deze gedachte, dat niet alleen God vergadert van zijn kant, maar dat wij het ook zelf doen, vinden we in de NEDERLANDSE GELOOFSBELIJDENIS, art. 27, namelijk in de begrippen *coetus* en *congregatio*.[8] *Coetus* wil zeggen: samenkomen, samengaan, *coïre*, het samen optreden en samen een collectiviteit vormen. In de coetus is de kerk getekend als daad van ons. *Congregatio* is afgeleid van *grex*, dat is kudde. Een herder doet zijn staldeuren open. God is de opperherder, de kudde wordt bijeengebracht. Dit vergaderen is primair, maar het blijft in de kerk werken: de congregatio wekt in de kerk de wil tot coetusvorming. Daarom kan de kerk nooit slechts een republiek zijn, gevormd door de drang der burgers. Toch mag ik haar noemen republiek, inzoverre alles rust op de vernieuwde vrije wil (coetusvorming).

Wanneer men deze beide gedachten vasthoudt volgt hieruit de vraag, hoe het dan staat met wat men genoemd heeft de activiteit en de passiviteit van de kerk. Deze vraag is beantwoord door de vorige kwestie: coetus-congregatie. De activiteit wil zeggen dat de mens actief meespeelt in het vergaderingswerk. Dat er spanning optreedt, verwondert niemand. Barth zegt: wie God de ere geeft, geeft de mens niet de kracht om Gods werk te doen. Karl Barth moet ertoe komen om te ontkennen dat de kerk is lichaam van Christus. Hij zegt: de kerk die hier op aarde is en die in mensenverbanden optreedt, kan niet anders dan mensenwerk zijn. Het woord kerk is volgens hem niet afgeleid van *kuriakè*, maar van *church*, dat is circa, rondom.[9] De kerk is de ruimte waar God spreekt. De kerk is dus overal waar God met zijn Woord zijn invasie doet. Dan is de kerk niet meer afhankelijk van het geloof als enerzijds Gods kracht en anderzijds kracht der liefde van onze kant. Hiertegenover zeggen wij: wij geven graag toe dat God en mens volmaakt anders zijn. Indien wij echter de *coetus* vormen als wij vergaderen, dan komt dat omdat het God behaagt te wer-

[7] *Enige citaten van Calvijn in Schilders dissertatie: ZUR BEGRIFFSGESCHICHTE DES 'PARADOXON' MIT BESONDERER BERUCKSICHTIGUNG CALVINS UND DES NACH-KIERKEGAARDISCHEN 'PARADOXON', Kampen 1933, pag. 425-426.*

[8] *Zie voor de Latijnse tekst: J.N. Bakhuizen van den Brink, De Nederlandse Belijdenisgeschriften un authentieke teksten[2], Amsterdam 1976, pag. 123: 'Credimus, quod cum Sanctus hic coetus et congregatio servandorum sit coetus, atque extra eam nulla sit salus'.*

[9] *Zie: Ez. 16:1-14.*

ken met de donder van zijn Woord, de bliksem van zijn Geest, de hamer van zijn evangelie, de sikkel van zijn wet. God openbaart de mens en God roept door de donder van zijn Woord tot leven.

Nu kan zijn transcendentie-daad, zijn *congregatie*, neerslag vinden in onze *coetus*. De goddelijke en menselijke factor zijn onderscheiden, niet gescheiden. Ik kan nu zeggen: werkt uws zelfs zaligheid met vrees en beven (*coetus*), doet het naar de maatstaf, die gij vindt in de bijbel; want het is God die in u werkt (*congregatie*), Fil. 2:12 en 13. De spanning tussen het handelen van God en dat van de mens is hier gehandhaafd. God en mens wonen samen, hier is de staat van God geboren, het rijk van God om het eeuwig welbehagen. De spanning tussen de goddelijke en de menselijke factor is eigenlijk zopas onjuist getekend. Want de verhouding tussen God en mens - zegt het Woord in Ez. 16 - is als de verhouding tussen man en vrouw. God is de Man, de kerk is de bruid. Dat is niet actief-passief, maar actief-receptief. Want als ik zeg actief en passief wordt het probleem aldus benaderd, dat de goddelijke factor in het vergaderen enerzijds en de menselijke factor anderzijds tot een contrast worden. Men heeft vaak gezegd: wij stumperen met onze kerkformatie, wij krijgen nooit een kerk waarin allen bijeen zijn; God heeft goede boeken, zonder valse namen, onze boeken staan vol valse namen, dus Gods boek en onze boeken zijn tegenstellingen. Dit is onjuist, want de verhouding is actief-receptief. De tegenstelling tussen activiteit en passiviteit is eigenlijk dwaasheid.

Vandaag zweert men bij drie onderscheidingen: a. strijdende en triumferende kerk; b. zichtbare en onzichtbare kerk; c. de kerk als organisme en de kerk als instituut.

Wat de eerste onderscheiding betreft zegt men: Híer is de strijd, straks zullen we triumferen. Hier op aarde zijn onder het kerkvolk ook hypocrieten, in de hemel zullen er geen hypocrieten zijn. Hier op aarde zijn alleen maar strijdende kerken (strijd tegen duivel, zonde en eigen vlees), dus onvolkomen, maar in de hemel is de kerk volkomen. Daar krijgen we pas de ware kerk te zien. Het gevolg van deze onderscheiding is geweest dat men gezegd heeft: de strijdende kerk is maar een kerk bij benadering, is maar zo zo, de echte is pas daarboven.

Vandaar het bekende: in de hemel zal niet gevraagd worden bij welke kerk je hebt behoord. Ik ben tegen deze onderscheiding erg gekant omdat ze eigenlijk rooms, scholastisch is. De roomsen zeiden: er zijn drie kerken: de strijdende op aarde, de lijdende in het vagevuur en de triumferende in de hemel. De fout van Rome is, dat het kerkbegrip wordt gemaakt in aansluiting op de beleving van de individuen. Wij zeggen: als het in de kerk gaat om het Woord van God, dan deugt die onderscheiding niet. Een roomse boom met drie takken wordt geen gereformeerde boom met twee

takken wanneer er een tak afgekapt wordt, want dan is de boom geschonden. Terecht zegt Rome: de eenheid der kerk moet ook op aarde gezocht worden, maar bij de roomsen wordt het vergaderingsprincipe niet tot gelding gebracht. We moeten niet vergeten dat de kerk op aarde niet alleen strijdend, maar ook triumferend is. Johannes zegt: 'ons geloof overwint de wereld'.[10] Elke dag overwint Gods volk door het geloof de wereld, zie maar eens in een concentratiekamp! En dan: de triumferende kerk is boven, maar zij strijdt nog steeds met ons mee. Zie Openb. 6: 9-11: de opening van het vijfde zegel, waarbij de heiligen in de hemel roepen: 'Hoelang, o heilige en waarachtige Heerser, oordeelt en wreekt Gij ons bloed niet aan degenen die op de aarde wonen?' Dat is het meeleven met de gelovigen op aarde. De hele spanning van het naar Christus' komst uitzien is weg als men zegt: één stap en je bent er, de strijd is over. Zeg liever: gelukkig, nog één stap en ik mag met de kerk in de hemel meestrijden. Ik ben dan wel in beginsel verlost, maar ik hunker met de engelen mee, ik ben niet definitief verlost. Definitief triumferend is de kerk pas in de dag der dagen.

[10] *Zie: 1 Joh. 5:4.*

Wat betreft de tweede onderscheiding de zichtbare kerk, zo zegt men, is een gemeenschap die nooit adequaat kan zijn, want ze wordt gevormd door hypocrieten en oprecht gelovigen. Maar de onzichtbare kerk is de kerk, zoals ze voor Gods ogen bekend is, gevormd door degenen die het echte geloof hebben, de ware uitverkorenen. En daaruit concludeert men dan: de zichtbare kerk is iets minderwaardigs, maar de onzichtbare kerk is het puikje, het neusje van de zalm.

Hiertegenover zeggen wij: natuurlijk heeft de kerk veel onzichtbaars: geloof, liefde, gebed. Want het geloof is niet te zien, het gebed niet te horen. Ook wat in de kerk aan geestelijke goederen is, is vaak onzichtbaar en alleen aan God bekend. Daarnaast heeft de kerk een massa zichtbaars. Zichtbaar zijn in de kerk de dienst des Woords en der gebeden, de liturgie enz. Maar mag ik nu zeggen: dit zijn twee kerken? Neen. Elk mens heeft aan zich iets zichtbaars en iets onzichtbaars. Maar nu zeg ik niet: dat zijn twee mensen. De mens heeft een lichaam en een ziel. Van de ziel zie je niets, van het lichaam meestal maar een klein stukje; maar het is één mens. Wanneer ik zeg: het zichtbare in de kerk is de zichtbare kerk en het onzichtbare in de kerk is de onzichtbare kerk, dan kan ik dat evengoed van een menselijke vereniging zeggen. Een zangvereniging als zodanig heeft ook zichtbare en onzichtbare facetten. Kan ik nu zeggen: er is nu een zichtbare en onzichtbare zangvereniging, want er zijn leden die het doen om de kunst, die komen om hun stem te oefenen en er zijn er die komen om het meisje? Natuurlijk mag dit niet. Maar dan mag dit met de kerk ook niet. Zo krijgt men de gelegaliseerde hypocrisie: men wettigt de plaats van de mensen die lid van de kerk zijn en het

niet menen. Maar de hypocrieten in de kerk zijn *Fremdkörper*, vreemde elementen Zo moeten we het blijven zien, anders krijgen we het in slaap wiegen: je bent lid van de zichtbare kerk en daarmee uit.

Hetzelfde bezwaar geldt ook voor de derde onderscheiding: de kerk als organisme en de kerk als instituut. Organisme is een term uit de filosofie van Schelling,[11] die in Duitsland veel kwaad heeft gedaan. Kuyper heeft die term overgenomen. Hij verklaarde haar als volgt: er is iets dat vanzelf opgroeit en waar kracht in zit, een foetus, een plant. De plant groeit uit van een zaad tot iets volwassens. Dat is nu het organisme. Maar, zegt Kuyper, het instituut wordt toebereid van mensenkant. Dat is iets mechanisch. De kerk nu is geworteld (organisch) en gegrond (mechanisch).[12]

[11] *Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854), Duits wijsgeer, hoogleraar o.a. te Jena en Berlijn.*

Conclusie: organisme is de kerk inzover ze de drang tot coetus heeft, de drang om elkaar te ontmoeten, en het instituut is de kerk die van bovenaf is '*gemaszregelt*'. Kuyper zegt: pas de kerk als instituut heeft de ambten, daarbij komt gebouw, adres, ouderlingen en diakenen, boeken, enz. En bij Kuyper wordt kerk als organisme alles wat door het geloof gebouwd wordt (vakvereniging, pers, universiteit, etc.). Als organisme is de kerk breed, als instituut veel enger. Daar komt straks een lofzang op het organisme me en een schouderophalen voor het instituut. Zo wordt de kerk gedegradeerd en Christus' vergaderingswerk omlaag gedrukt. Maar de onderscheiding deugt niet. Neem het voorbeeld van het huwelijk. Het huwelijk is een liefdesverhouding in rechtsverbanden. Dat is het huwelijksinstituut. Wie zegt: de drang tot liefde is zelf in staat een huwelijk te vormen; liefde als erkenning van rechtsverband is eigenlijk het mindere, maar liefde die organisch gegroeid is, is het meerdere, die leidt de mensen tot gepatenteerde hoererij. Het instituteren is in Christus' kerk het organische werk. Als Gods gemeenschap in mij organisch werkt, ga ik instituteren. Zo is er geen tegenstelling tussen leer en leven. Als men christelijke wetenschap plaatst onder het organisme, waar blijft de kerk dan? Dan ben ik zondags in het instituut der kerk, maar 's maandags als ik de universiteit, de politieke vergadering bezoek, ben ik in de kerk als organisme.

[12] *A. Kuyper, GEWORTELD EN GEGROND. De Kerk als organismus en instituut. Intreerede uitgesproken in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, 10 Augustus 1870, Amsterdam 1870.*

Vindt u ooit een kerk die voltooid is? Neen. Maar de roeping om ernaar te jagen blijft aanwezig. Vaak ziet men de dingen onder dit aspect: wat kan ik bereiken? Maar ik kan niets wat toch geboden is in de wereld echt bereiken. Ik moet er toch naar jagen. Die spanning houdt de kerk altijd door. En de grote spanning is eruit als men niet vasthoudt, dat Christus aan het vergaderen is.

Als men zegt: het instituut is alleen maar wat ònder de kerkenraadsleden staat, dan kan men iemand eruit gooien in A en vrolijk ontvangen in B. Ik moet jagen naar de eenheid der kerk. De Confessie zegt: de kerk is niet iets wat af is. Christus verga-

dert: onvoltooid tegenwoordige tijd, dat wil zeggen: Hij doet het nu, Hij is ermee bezig (tegenwoordig), maar ook: Hij zal het nog doen (onvoltooid). Daarom moeten we het woord instituut voorzichtig hanteren. Want instituut betekent: ingesteld, iets wat kant en klaar is (voltooid tegenwoordige tijd), het duidt bepaalde grenzen aan die af zijn. Als de Confessie de ware en de valse kerk tekent, gaat ze ervan uit dat ze vandaag bèide vergaderd worden. Ze worden niet getekend als een voltooide toestand, maar: Christus vergadert, is daarmee bezig. De eenheid der kerk betekent: waar Christus is, komen de leden samen. Denk aan de beroemde tekst van onze vaderen: waar aas is, komen de gieren op afvliegen.[13] De ware en de valse kerk zijn nooit af-geïnstitueerd, de kerk is ook een instituendum: het werk van het institueren moet steeds voortgaan. Omdat het niet klaar is moeten we niet zeggen: laat maar lopen, maar we moeten jagen naar de voltooiing. Eens in het laatst der dagen (Openb. 11) zal de Satan ons naar elkaar toeknuppelen. Er komt een kerk waarin alle gelovigen zullen vergaderd zijn. O, schande dat de antichrist dat eerder bereikt dan wij met onze theologie.

[13] *Zie: Matt. 24:28; Luc. 17:37.*

U zult begrijpen dat ik ook niet te spreken ben over de *pluriformiteit*. Men zegt: al die onderscheidingen tonen dat we de waarheid niet aankunnen. De waarheid van God is te groot, te rijk en te breed dan dat wij die aankunnen. Ieder heeft maar een aspect van de waarheid; er zijn wel veel vormen, maar er is één wezen. Bavinck zegt: de Confessie leert de pluriformiteit eigenlijk niet, maar we zwichten voor de dwang der feiten.[14] Het effect is dat men zegt: al die kerken zijn relatief met elkaar gelijk te stellen. God maakt ze pluriform. Maar als dat zo is ben ik genoodzaakt de zonden der mensen te laten zien als een genezingsdaad van God. Mijn kerkzonde van onvolkomen inzicht in de waarheid en slechte tucht wordt gedekt met een goddelijke deugd. Natuurlijk geef ik graag toe: alles in de wereld is verschillend: geen twee bladen aan een boom zijn gelijk en als ik een bloembollenveld zie, is daar grote verscheidenheid. Maar als de ene kerk de andere kerk tegenspreekt kan ik niet zeggen: dit is het gevolg hiervan, dat elke kerk de waarheid Gods niet adequaat ziet. God zegt niet ja en nee tegelijk. Dan wordt de kerk eigenlijk een universiteit, een plaats waar verschillende theologische meningen opgeld doen. Ik moet de factor van de zonde in rekening brengen. God bouwt met de waarheid zijn kerk. Achter het begrip pluriformiteit ligt het valse begrip van de tegenstelling van vorm - wezen. Want men zegt: het wezen is goed, maar de vormen zijn onvolkomen. Men zegt niet met de Confessie: de kerkeenheid moet zichtbaar worden. Men zegt: de eenheid is onzichtbaar, er is een onzichtbare kerk die veel vormen heeft. De vormen zijn meervoudig, de kerk is enkelvoudig. De vormen zijn grijpbaar, het wezen is ongrijpbaar. Dat is heidense filosofie, die beweert: het wezen is abstract, de

[14] *aantekening 3*

vormen zijn concreet. Maar schriftuurlijk is: het onzichtbare van God zichtbaar maken in belijdenis en wandel.

Men past een kunstgreep toe op het spreken der belijdenis over de kerk en zegt: art. 27 spreekt over de onzichtbare kerk en de volgende artikelen over de zichtbare kerk. Maar dat is niet waar. In al die artikelen spreekt de kerk uit wat in haar onzichtbaar en wat in haar zichtbaar is. Men moet zich voegen bij de zichtbare kerk, voorts moet men in belijdenis en wandel het onzichtbare zichtbaar maken. We moeten de gedachte afwijzen dat de kerkelijke eenheid onzichtbaar is. Men zegt wel: *ubi vides non est fides* (waar gij ziet, is geen geloof), maar ik zeg: dat is een onverstaanbare stelling. De discipelen zagen Jezus; het geloof zag in Hem God en mens in één persoon. Ik geloof in onzichtbare kwaliteiten, maar ik zie de zichtbare kerk. Er is een eenheid in Christus gegrond, ook hier in Groningen. Want in Christus bestaat de eenheid. Die eenheid moet geopenbaard, gedemonstreerd worden in het vergaderen tot de ene kerk.

Pas op voor de onderscheiding: lichaam van Christus en instituut. Men zegt dan: de kerk is slechts een instituut, maar de uitverkorenen vormen pas Christus' lichaam. Maar als men zegt: de uitverkorenen zijn alleen leden van de kerk, dan komt de vraag: wanneer komen ze dan in de kerk? Komen ze daar als ze geloofd hebben in het kruis van Christus? Wie de kerk maakt tot een vergadering der uitverkorenen, zit verlegen met het ontstaan van de kerk, in de eeuwigheid of in de tijd. Nee, leden der kerk zijn zij, die belijdenis van hun geloof hebben gedaan en daarnaar wandelen, met hun kinderen. De tegenstelling tussen uitverkorenen en instituut is dopers. Zijn lichaam zijn wij, in Christus.[15] Iedere plaatselijke kerk is het lichaam van Christus. Er is een plicht om met andere kerken in verband te treden. Maar het lichaam van Christus heeft geen macht boven zich, geen paus, geen staatsmacht, geen synode. Niemand kan haar commanderen.

[15] *Zie m.n.: 1 Kor. 12.*

Eens zullen we de kerk in volmaakte heerlijkheid aanschouwen. Naar die toekomst moeten we verlangend uitzien, we moeten ernaar jagen. In die toekomst zal God alles zijn in allen.

aantekening 1 *SYNOPSIS PURIORIS THEOLOGIAE, gerenommeerd gereformeerd leerboek, na de Dordtse synode samengesteld door de Leidse hoogleraren Joh. Polyander, Andr. Rivetus, Ant. Walaeus en Ant. Thysius, Leiden 1625. Zie: G.P. van Itterzon, HET GEREFORMEERD LEERBOEK DER 17DE EEUW 'SYNOPSIS PURIORIS THEOLOGIAE','s-Gravenhage 1931. Dr. H. Bavinck gaf het werk voor het laatst uit in de Latijnse taal (6e dr.), Leiden 1881. Een vertaling in het Nederlands van de hand van ds. Dirk van Dijk zag in 2 dln. het licht, Enschede 1964, 1966. INZ. DE PLAATS VAN DE ENGELEN: DISPUTATIO XL, 'DE ECCLESIA', ed. Bavinck, pag. 438; in juistgenoemde Ned. vertaling: II, pag. 84.*

aantekening 2 *Het woord 'Christgelovigen' kwam toen voor in art. 27 van de NEDERLANDSE*

GELOOFSBELIJDENIS: 'Wij geloven en belijden een enige Katholieke of algemene Kerk, dewelke is een heilige vergadering der ware Christgelovigen ...'. Deputaten voor de taalkundige modernisering van de Nederl. Geloofsbelijdenis stelden aan de generale synode van de Geref. Kerken in Nederland, Arnhem 1981 voor, de uitdrukking 'ware Christgelovigen' te wijzigen in: 'waarlijk gelovige christenen'. De synode besloot tot het kortere: 'ware gelovigen'.

aantekening 3 *H. Bavinck, GEREFORMEERDE DOGMATIEK, IV, Kampen 1930, pag. 274-304 Zie ook: H. Bavinck, De katholiciteit van christendom en kerk, rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Theol. School te Kampen op 18 december 1888, Kampen 1888. Dr. H. Bavinck (1854-1921), hoogleraar dogmatiek aan de Theologische School te Kampen (1883-1902), daarna aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zie: BLGNP, I, pag. 42-45.*

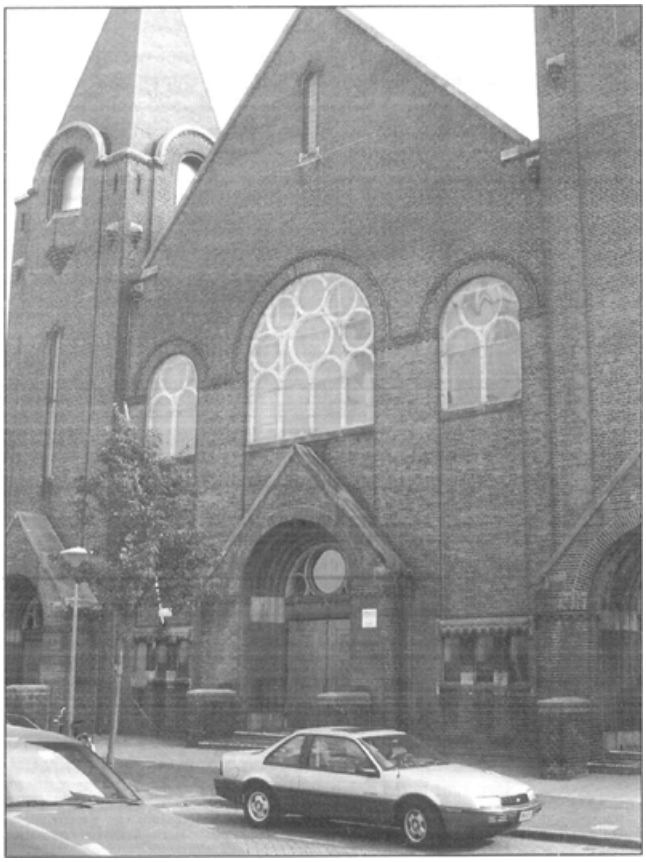

Noorderkerk, Akkerstraat Groningen

3 De gemene gratie

Niemand is er onder ons, die niet van de gemene gratie gehoord heeft. Allen hebben wij op de jeugdvereniging meer dan eens gebruikt het boek van dr. A. Kuyper, DE GEMEENE GRATIE, dat in drie delen verschenen en herdrukt is, populair geschreven is - wat zijn voordelen en zijn nadelen heeft - en grote indruk gemaakt heeft.[1] Wat Kuyper zei heeft zo grote indruk gemaakt, dat men bang is geworden voor een nieuwe kijk op het door hem behandelde vraagstuk. Hoewel Kuyper zelf gezegd heeft dat hij hoopte dat na hem mensen zouden komen, die het vraagstuk zich opnieuw zouden indenken en zijn mening zouden toetsen en eventueel corrigeren, is het desondanks eigenlijk onbegonnen werk aan de mening van Kuyper te tornen. Ook gevaarlijk, gezien de campagne die reeds in 1936 de kop opstak, om de gemene gratie ter synode aan de orde te stellen.[2] Ook tot mij heeft men gezegd: pas ervoor op, dat ge de term 'gemene gratie' niet in discrediet brengt, want dan krijgt ge ook de heren van de politiek tegen u, die in hun staatkundige grondbeginselen en doelstellingen op Kuypers leer bouwen. Daarom: wees voorzichtig met het aantasten van dit vraagstuk. Iedereen zal erkennen dat dit argument van grote waarde is. Achter alle politieke en sociale daden moeten liggen politieke en sociale theorieën en het is ons gebed, dat God ons bewaren wil voor politieke en sociale actie die niet is gebaseerd op beginselen. Maar de theorieën waarop gebouwd wordt vragen voortdurende toetsing; het is funest zonder theorie, maar nog funester is het met een verkeerde theorie, want dan zou men bouwen op een fabelleer. Met andere woorden: indien men het noodzakelijk acht dat er enige verandering in de gangbare mening komt, moet men aangeven wat men veranderd wil zien.

[1] *Eerste dr. aanvankelijk Leiden, daarna Amsterdam, 1902-1905, tweede t/m vierde dr. Kampen.*

[2] *aantekening 1*

Aanstonds wil ik nu een verwijt afsnijden dat men vaak hoort maken, namelijk dit dat men bij kritiek op Kuypers gemene gratie-leer tegen de vaderen ingaat. Ik hoop straks duidelijk te maken dat juist Kuyper met zijn theorie ingaat tegen de vaderen. Dit is ook op zichzelf niet af te keuren, want God eindigt met zijn openbaring niet bij de vaderen, maar gaat ermee voort bij de zonen. Intussen moet het goed zijn en noodzakelijk de vraag te stellen: wat is de gangbare mening?

In het algemeen vindt men inzake de gemene gratie de volgende gedachten.

1. De wereld is slecht, dood in zonden en misdaden, heeft verdiend de eeuwige dood; de wereld behoorde te worden weggestoten. Ware dat gebeurd, dan waren wij allemaal gesmoord in de schoot van onze eerste ouders.
2. Maar: Gods zon schijnt nog, voor goddelozen en vromen.
3. Dus: er is nog veel goeds, er is nog plaats om te leven, er is nog veel licht. Hoewel de zonde heerst en de religieuze ontwikkeling al kwader wordt, is er toch veel goeds. De heidenen vallen mee; bij veel heidenen vindt men naastenliefde, filantropie. Sommigen zeggen zelfs: er zijn in de wereldhistorie drie pieken, drie bergtoppen: Jeruzalem (de religie), Athene (de cultuur, de wetenschap, de filosofie), Rome (het recht). Met andere woorden: de heidenen vallen erg mee.
4. Hoe kan dat zo zijn?
5. Doordat God genade bewijst. Er zijn twee soorten genade: bijzondereen algemene. Bijzondere genade schenkt God in Christus aan zijn volk. De algemene genade is geen zaligmakende, maar toch conserverende genade, die de wereld in de banen van haar loop houdt.
6. Hoe kan dat?
7. Door Christus. Sommigen zeggen: de hele wereld drijft op de oceaan der tijden door de kracht van Christus. Hij is als 'Scheppingsmiddelaar' de grond voor de gemene gratie.
8. Speciaal in de wetenschap en de kunst zijn de vruchten der gemene gratie te zien. Straks zal de gemene gratie haar vruchten indragen in het nieuwe Jeruzalem: de eer en de heerlijkheid van koningen worden er straks binnengedragen (Openb. 22:24). Straks wordt een resultaat van de conserverende genade Gods als residu min of meer *fix und fertig* erin gebracht.
9. De gemene gratie ligt vast in het verbond met Noach, waarin God gegarandeerd heeft dat er voortaan zal zijn een cyclische omgang van het natuurleven.

Dit is lang niet alles wat Kuyper gezegd heeft; het is maar een korte schets.

Wat ervan te zeggen?

Allereerst dit, dat Kuyper met deze theorie in strijd komt met de vaderen. Kuyper zelf heeft gezegd dat men vroeger enigszins in zijn richting dacht. Toch heeft Kuyper met zijn theorie ons een dienst bewezen. Hij fundeert deze niet juist, maar toch heeft hij bereikt dat men ging verstaan dat er aanknopingspunten zijn voor christelijke arbeid, hoewel de wereld in het boze ligt. Hij heeft de mensen hun roeping doen zien en verstaan om de wereld aan te pakken. Zo heeft God door Kuypers kromme stok een rechte slag geslagen.

Kuypers theorie was niet helemaal nieuw; er waren aanknopingspunten met het verleden. Kuyper citeert voor de onderbou-

wing van zijn lering voornamelijk schrijvers van een latere tijd dan de beroemde bloeitijd. Bij Calvijn treft men de term gemene gratie niet aan. Wat Calvijn sprak over natuur en genade was wel basis voor heel wat van Kuypers beginselen, maar in de uitwerking week Kuyper van Calvijn af. De term gemene gratie of algemene genade vindt men bij Calvijn niet.[3]

Kuyper haalt voornamelijk auteurs aan uit de tijd van verval. Van Mastricht[4] zei: men moet voorzichtig zijn met het spreken van een genade Gods en een liefde Gods (en een gunst Gods), die omgaan buiten de actieradius van de kerk.

Kuyper kent twee soorten genade, Van Mastricht kent er drie. Kuyper onderscheidt algemene en bijzondere genade; terwijl Van Mastricht spreekt van algemene, gemene en bijzondere genade: een algemene waar alle mensen deel aan hebben; een gemene voor hen die niet tot de kerk horen, maar die wel onder de invloed der kerk staan; en een bijzondere waar alleen de gelovigen deel aan hebben. Van Mastricht mijdt dus de leer van Rome van de twee terreinen: het terrein der algemene en dat der bijzondere genade. Het eerste ligt buiten de kerk, het tweede is het terrein van de kerk. Bij Van Mastricht is voor twee terreinen geen plaats. De algemene genade geldt bij hem alle mensen, ook de kerkmensen. Met zijn twee terreinen-leer wendde Kuyper zich af, ook terminologisch, van Van Mastricht als een der vaderen.

Wanneer men vandaag onderscheid maakt tussen verbond-in-ruimere- en verbond-in-engere-zin, tussen een uitwendige en een inwendige zijde van het verbond enz., komt men ten aanzien van de niet-verkoren bondelingen tot nog een nieuw soort genade. De niet-uitverkorenen zijn bijzondere genade deelachtig, de uitverkorenen allerbijzonderste. Met een twee terreinen-leer komt men zo in geen geval klaar.

Nog veel sterker is Kuypers afwijking op het punt van de waardering van de heidenen. De remonstranten zeiden: we hebben in ons een natuurlijk licht en daardoor een aangeboren besef, waardoor er bij oris aanknopingspunten zijn voor het genadewerk Gods. De mens kan dus een brug slaan tussen de natuurlijke kennis van God en de zaligmakende kennis van God, zo dociel, kneedzaam is zijn verstand. De mens kan zonder wedergeboorte komen tot het inzicht: ik moet tot geloof komen. Deze aanleg noemden de remonstranten gemene gratie, en op dit punt is Kuyper in hun lijn gegaan.[6]

De vaderen zeiden: wat de remonstranten beweren op dit punt is absoluut mis. Ofschoon de heidenen tal van gaven hebben, kan niet worden gezegd dat zij die goed gebruiken. Zij zijn geneigd de waarheid ten onder te houden. Alle kennis die wij hebben wordt in dienst van beginselen gesteld. Ik ben nooit neutraal: óf ik leef tot Gods verheerlijking, óf ik haat God. Daarom kan de gemene gratie nooit een onderbouw zijn, waarop men een

[3] *aantekening 2*

[4] *Petrus van Mastricht (1630-1706), theologisch hoogleraar te Frankfort a.d. Oder, Duisburg en Utrecht.*

[6] *S. Greijdanus, De brief van den apostel Paulus aan de gemeente te Rome, SERIE BOTTENBURG, I, Amsterdam 1933, pag. 108-113*

huis van gelovigen en ongelovigen kan optrekken, waarbij zij allebei kunnen putten uit de kelder. In die kelder is het verkeerd, het is er niet neutraal. De heidenen zijn geneigd het natuurlijk licht te verbasteren, - het *katechein*, ten onder houden, van Rom. 1:18. Kunnen wij God kennen? Onze vaderen zeiden: ja, want er is een algemene openbaring Gods. Uit de natuur zijn sommige grondwaarheden aangaande God af te leiden. In de eerste tijd van de Reformatie is - in de strijd tegen het humanisme - veel gesproken over het boek der natuur, waarin veel te lezen is over Gods bestaan, zijn macht enz. Een tijdlang hebben onze vaderen gesproken van een ingeschapen kennis van God. Maar toen Cartesius[5] kwam met zijn leer van de aangeboren ideeën, werd hij door de vaderen fel bestreden en in die bestrijding namen zij deels hun eigen oorspronkelijke leringen terug. Ze zeiden toen: de mens heeft een vermogen tot Godskennis. Kuyper is in zijn waardering van de heidenen milder dan onze vaderen groepsgewijs.

[5] *Renatus Cartesius (René Descartes) (1596-1650), Frans wijsgeer.*

Zegt de bijbel ons iets over een algemene genade? Men beroept zich voor deze leer vooral op Rom. 1 en 2; van Rom. 1 speciaal op vers 20, dat in de Statenvertaling luidt: 'Want zijn onzienlijke dingen worden, van de schepping der wereld af, uit de schepselen verstaan en doorzien, beide zijn eeuwige kracht en goddelijkheid, opdat zij niet te verontschuldigen zouden zijn'.[8]

Nu zeggen sommigen: de heidenen die niet op het terrein van de bijzondere genade staan, hebben toch dit voorrecht, deze genade, dat zij Gods eeuwige kracht en goddelijkheid verstaan en doorzien. Dat zijn heel grote dingen: verstaan en doorzien. Verstaan, - als filosoof kan je er verliefd op worden. Verstaan, zo zal de filosoof zeggen, staat boven verklaren. Verklaren is een kwestie van natuurwetenschap, verstaan een zaak van cultuurfilosofie of geschiedenis of iets dergelijks. Het is veel waard. Wie zo spreekt heeft gelijk, alleen: het staat er eigenlijk niet. Laten nu de woorden 'verstaan' en 'doorzien' juist zijn - wij komen er straks op terug - dan staat er volgens het Grieks dit: zijn onzienlijke dingen worden, verstaan wordende, doorzien. Dat kan betekenen: ze worden wanneer, of: indien, of: doordat, ze worden verstaan, doorzien. Prof. Greijdanus vertaalde, gelukkig een paar jaar voor de strijd losbrak: indien.[9]

[8] *P. Prins, HET GEWETEN, diss. Vrije Universiteit Amsterdam, Delft 1937, pag. 524.*

Maar de woorden zijn eigenlijk ook niet juist. Het Griekse woord dat vertaald wordt door verstaan heeft eigenlijk de betekenis van: zijn geest op iets zetten. Indien men zijn geest erop zet, kan men uit de creaturen zien dat God groot is. Of men het doet is een tweede kwestie.

[9] *S. Greijdanus, De brief van den apostel Paulus aan de gemeente te Rome, SERIE BOTTENBURG, I, Amsterdam 1933, pag. 108-113*

Dit is geheel in overeenstemming met wat Paulus elders van de heidenen zegt. Ze zijn van nature haters van God. Zozeer werkt het kwade principe in hen door, dat zij het licht haten. Daarom mogen we niet zeggen: die arme heidenen. Om een beeld

te gebruiken: stel eens dat ik deze zaal binnenkom en dat het licht uit is. Ik zou dan over de stoelen en banken mijn benen kunnen breken en grote kans lopen dat de mensen van mij zouden zeggen: wat een stakker. Maar heel anders is het, wanneer ik deze zaal binnenkom, naar de tafel toeloop, de kaars uitblaas en dan in het donker mijn benen breek. Dan ben ik geen stakker, want dan is het mijn eigen schuld dat het misgegaan is. Als de onwedergeboren mens zegt: ik ben zelf het licht, dan blaast hij het licht uit. Zo gaande breekt hij zijn benen en hij kan geen aanspraak op medelijden laten gelden.

Het is een grote ramp dat steeds deze ene tekst uit het geheel van Rom. 1 gelicht wordt en dat op het verband niet gelet wordt. Haters van God noemt vers 30 de heidenen. Ze vervallen van kwaad tot erger. Ze houden de waarheid in ongerechtigheid ten onder. Geheel in overeenstemming daarmee is de exegese van prof. Greijdanus van vers 20: indien zij er hun geest op zetten, enz. Een pracht exegese, die bewijst dat prof. Greijdanus de dogmatische betekenis van deze woorden gezien heeft en opnieuw een bewijs dat hij uitnemend exegeet en dogmaticus beide is.[7]

Deze verklaring van de tekst klopt ook geheel met wat de DORDTSE LEERREGELS (hfdst. III-IV, par. 4-6) zeggen: ‘Wel is waar, dat na den val in den mensch *eenig* licht der natuur nog overgebleven is, waardoor hij behoudt *eenige* kennis van God, van de natuurlijke dingen, van het onderscheid tusschen hetgeen betamelijk en onbetamelijk is, en ook betoont *eenige* betrachting tot de deugd en tot uiterlijke tucht. Maar zoo ver is het van daar, dat de mensch door dit licht der natuur zou kunnen komen tot de zaligmakende kennisse van God en zich tot Hem bekeeren, dat hij ook in natuurlijke en burgerlijke zaken *dit licht niet recht gebruikt;* ja, veel meer datzelve, hoedanig het ook zij, op verscheidene wijze *geheel bezoedelt, en in ongerechtigheid ten onder houdt;* en dewijl hij dit doet, zoo wordt hem alle verontschuldiging voor God benomen’.

[7] *aantekening 3*

Dit klopt met hetgeen prof. Greijdanus zei en niet met wat Kuyper zei, toen hij een fuga componeerde op de gemene gratie, maar daarbij een beetje afweek van de Schrift.

Volgens de gemene-gratie-theorie hebben gelovigen en ongelovigen de onderbouw, de kelder van alle staatkunde, wetenschap, enz. gemeen en begint de splitsing eerst in de bovenbouw. Eerst in de bovenbouw is er een staatkunde, wetenschap die wèl en één die níet met God rekent. De kelder, de algemene beginselen zijn gelijk. Er is een algemene kennis, een algemene wetenschap die goed is en die je kunt gebruiken. Maar dit weerspreken de LEERREGELS in de par. 5 en 6: hetgeen noch het licht der natuur, noch de wet doen kan, dat doet God door zijn Geest en Woord, waardoor Hij de gelovigen zalig maakt.

De mens gebruikt alles verkeerd; waar hij zijn hand op legt,

daar is hij bezig te bezoedelen.

Dezelfde gedachte komt voor in hfdst. III-IV par. 5 sub B: (Wij verwerpen de dwalingen van hen, die leren:) 'dat de verdorvene en natuurlijke mensch de gemeene genade (waardoor zij verstaan het licht der natuur), of de gaven, hem na den val nog overgelaten, zoo wel gebruiken kan, dat hij door dat goed gebruik eene meerdere, namelijk de evangelische of zaligmakende genade en de zaligheid zelve allengskens en bij trappen zou kunnen bekomen'. Met andere woorden, de remonstranten zeggen dat het licht der natuur, dat zij vereenzelvigen met de gemene gratie, bij goed gebruik tot zaligheid kan brengen. (Wel een heel sterk bewijs hoever sommigen onzer al afgegleden waren, is het feit dat aan de V.U. enige jaren geleden bij een promotie de stelling is verdedigd, dat de *Gereformeerden* onder gemene gratie en licht der natuur hetzelfde verstonden![8] Maar volgens de DORDTSE LEERREGELS gebruikt geen mens het licht der natuur goed. Het is geen kapitaal dat stil ligt en op rente wacht, maar het wordt altijd gebruikt en door de mens gekeerd tegen God en zijn Gezalfde. Dit naar aanleiding van Romeinen 1.

[8] *P. Prins, HET GEWETEN, diss. Vrije Universiteit Amsterdam, Delft 1937, pag. 524,*

Nu Romeinen 2.

Daar komt de bekende zin in voor: 'Want wanneer de heidenen, die de wet niet hebben, van nature de dingen doen, die der wet zijn, deze, de wet niet hebbende, zijn zichzelven een wet' (vers 14).

Men zegt: er staat duidelijk dat de heidenen de wet in het hart hebben. Neen, zeggen anderen, er staat nadrukkelijk: het werk der wet. Prof. Greijdanus zegt: het kan zelfs betekenen dat zij de vloek der wet in hun hart geschreven hebben. Ik zelf vind dit een beetje te kras en prof. Greijdanus zelf eigenlijk ook, blijkens zijn exegese: het werk der wet, d.w.z. de handelingen der wet.[9] DE DORDTSE LEERREGELS zeggen ook van de heidenen, dat er bij hen gevonden wordt een zekere betrachting van de uiterlijke tucht. Men voelt aan den lijve, dat het niet dienen van God altijd schadelijk is en dat het heerlijk is onder de zon van Gods genade te verkeren. De zonde breekt op (vergeef het platte, maar duidelijke beeld). Maar deze betrachting van de uiterlijke tucht, dit doen van het werk der wet, wil niet zeggen dat het gebeurt uit eerbied voor de wet van God. Niet ieder die gehoorzaam is aan de politievoorschriften, is dat uit eerbied voor de wet. Dat de heidenen niet uit eerbied voor de wet handelen, komt ook duidelijk uit in het verdere gedeelte van het vers: de heidenen zijn zichzelf een wet - wat niet zo best is. Tegenover de gelovigen, die belijden dat de wet van buiten tot hen komt en die heteronoom zijn, zijn de heidenen autonoom: ze zijn zichzelf tot wet. Die autonomie is een beginsel der zonde, een openbaring van zonde.

[9] *Zie: Greijdanus, A.W., pag. 140-148.*

Daarom is het volkomen verkeerd te doen alsof er stond: de heidenen hebben de *wet* in het hart. Wie iets van filosofie afweet, weet dat vandaag de hele wereld dronken is door een heidense fi-

losofie en vindt het ontzettend dat kerkmensen elkaar najoelen: het is nog niet zo kwaad met de heidenen.

Nu een nieuw punt: hoe staat het met het voortbestaan van de wereld? Heeft men gelijk als men zegt: wij hebben verdiend om Adams zonde verloren te gaan, te vallen in de eeuwige dood en toch verslond de aarde Adam en Eva niet zoals Korach, Dathan en Abiram, toch bleef de zon schijnen, de aarde ongespleten, de regen vallen, het klimaat voor de mens geschikt om te leven; er is niet veel veranderd, het valt mee, er is gemene gratie? Moeten we dit voortbestaan genade noemen?

Kuyper zegt: ja, het viel mee, dus: gunst en genade.

Wij zeggen: nee, ik moet als mens niet uit de feiten concluderen tot de gezindheid van mijn rechter. Wanneer ik niet opgeknoopt word, maar in een concentratiekamp kom, is dat dan genade? Nee, dat mag ik niet concluderen, want er zijn rechters die laten leven om te kwellen. Men zal ook een gevangene die men publiek wil terechtstellen, zolang in leven laten tot de tijd van executie aangebroken is. Maar het laten leven tot op dat ogenblik is geen genade. Uit de feiten mag ik nooit concluderen tot de gezindheid van hem, die de feiten doet komen.

Geldt dit van een aardse rechter, nog veel meer geldt dit van de hemelse. Ik heb onlangs in één der kerken hier gepreekt over Zondag 47 en toen er aan herinnerd dat Amos zelfs de heilsfeiten aan de kerk niet durft aandienen als blijk van Gods goede gezindheid jegens de kerk. Als Israël pocht en zegt: wij kwamen tot macht, wij kwamen door de Rode Zee, wij kwamen door de woestijn, - dus: God is ons goed gezind, er is niets te vrezen, dan zegt Amos: zijn die feiten voor jullie het bewijs van Gods gunstige gezindheid? Een machtspositie als die van jullie hebben ook de Moren. Jullie kwamen door het water? En de Filistijnen dan, jullie westerburen, die kwamen van Kreta en kunnen het ook zeggen. Door de woestijn kwamen jullie? Jullie bovenburen, de Syriërs, kwamen door de woestijn uit Kir naar jullie toe! De feiten zijn alleen te zien in geloofslicht.[10] De Moren hebben macht en David heeft macht. Maar Christus komt niet uit de Moren, maar uit David voort. Israël trok door het water en de Filistijnen trokken door het water. Maar van de tocht van Israël door het water kan Paulus zeggen dat de doop erdoor aangeduid werd.[11] Israël trok door de woestijn en de Syriërs trokken door de woestijn. Maar voor Israël geldt in de woestijn: de steenrots was Christus.[12] Door het geloof kan ik zeggen: de genade Gods is een feit. Maar een feit zonder meer is geen bewijs van Gods gunstige gezindheid. Ik kan vandaag niet zeggen: de zending heeft weer een ziekenhuis verloren en met de bioscoop gaat het prachtig, dus: God is de bioscoop gunstiger gezind dan de zending. De feiten zijn pas te verklaren uit een ander licht en elk feit is een oproep om tot God te vluchten ter verklaring van het feit.

[10] *Een preek van Schilder over Amos 9:7, 8a, gepubliceerd in de serie* MENIGERLEI GENADE *IN 1926, is opgenomen in: K. Schilder,* VERZAMELDE WERKEN, *red. L. Doekes e.a., Afd. I, Preken I, Goes 1954, pag. 420-437.*

[11] *Zie: 1 Kor. 10:1, 2.*

[12] *Zie: 1 Kor. 10:4.*

Als we nu zien naar de rechter die de ter dood veroordeelde nog spaart tot de terechtstelling en verstaan dat dit sparen geen genade is, dan geldt dit a fortiori bij het sparen Gods. Dat zeg ik niet, maar dat zegt God. Ezechiël zegt: jullie zijn eigenlijk uit de vader der Amorieten geboren.[13] Waarom blijven zij bestaan? Omdat de maat nog niet vol is. Petrus zegt: God heeft de wereld (ook de boze wereld) als een schat weggelegd.[14] Een schat leg je in de brandkast. Wie een schat weglegt heeft er een doel mee. De schat kan een som geld zijn die aan de armen zal worden gegeven. Het kan ook een bezwarend document zijn dat van veel waarde is. Ook dan pas ik er voor op dat mot en roest het niet kunnen verteren. We mogen dus niet zeggen: de schat zit in de safe, dus het is een schat ten goede.

[13] *Zie: Ez. 16:3, 45.*

[14] *Zie: 2 Petr. 3: 7.*

Dit zijn slechts enkele voorbeelden, maar er zijn veel meer. Het gaat tegen de term gemene gratie.

Een ander ding.

Stel eens dat God van plan was geweest om uit de wereld niemand te verlossen. Wat had er dan moeten gebeuren? Volgens de gemene-gratie-leer had God de wereld dan aanstonds in de hel moeten werpen. Ik geloof niet dat dit juist is. God zou dan niet de wereld in de hel hebben geworpen, maar slechts twee mensen, want Adam en Eva waren de enigen. Zij alleen zouden in de hel zijn geworpen en geen mensheid. Er was dan geen wereld geweest die naar de hel ging.

Maar nu zijn er een massa mensen. Dat komt doordat die mensen een vader en moeder hebben die hen hebben voortgebracht. Mensen blijven mensen. De natuurwet blijft, ondanks de zondeval. Straf kan en mag nooit mijn aard veranderen. Ik kan niet zondigen als creatuur A en straf krijgen als creatuur B. Daarom mag zelfs God niet mijn aard veranderen. Als God zegt: Ik zal uw zonde aan u bezoeken in het derde en vierde geslacht, dan móet God dat volhouden en ménsen straffen.

Indien God uit Adam zoveel miljoen mensen wil hebben als Hij in het verderf wil storten, of liever: als Hij in het verderf wil laten, dan laat God zoveel miljoen mensen geboren worden. Daartoe moet Hij in stand houden het huwelijksleven, het erotische, enz. De conservatie is dus een instrument ook voor de toorn van de Here. Wat Hosea van de Amorieten zegt, geldt van alle volken: zij worden opgespaard omdat de maat nog niet vol is. Dit is toe te lichten met de reeds genoemde tekst uit Petrus (2 Petrus 3: 7). Een mooie oudejaarstekst.

Petrus zegt dat er in het laatst der dagen spotters zullen komen, die zullen zeggen: wat komt er van Christus' toekomst? Wij zien niets veranderen: alle dingen blijven gelijk vanaf het begin der schepping. En dan zegt Petrus - want opzettelijk ontgaat het hun, dat God de wereld bewaart tot de dag van het oordeel - : eerst conserveerde God de wereld ter wille van het water, nu con-

serveert Hij haar ter wille van het vuur. Elke dag dat ik leef conserveert God de wereld ter wille van het vuur.

Nog mooier: in het eerste gedeelte zegt Petrus dat de wereld haar vast bestaan heeft uit het water en door het water. De beide waterbekkens, die eerst één waren, bleven eeuwenlang uit elkaar tot zij weer tot elkaar kwamen bij de zondvloed. Er was een evenwichtspositie èn voor het paradijs èn voor de zondvloed. Hetzelfde water dat het paradijsklimaat heeft mogelijk gemaakt en de wereld na de val instandgehouden, heeft de wereld ook doen vergaan in de zondvloed. Het water was een middel, zowel voor het bewaren van de wereld in het paradijs, als tot de veroordeling van de wereld in de zondvloed.

Nu trekt Petrus een parallel tussen water en vuur. We leven allemaal op een vulkaan: de wereld wordt ten vure bewaard tot de dag der dagen. We leven nu wéér in een klimaat van evenwicht. Maar het woord genáde is hieruit niet bewezen.

Het bestaan van de wereld is de voedingsbodem èn voor Gods genade èn voor Gods toorn. Daarom is het onjuist de term genade te gebruiken voor scheppings- en natuurlijke gaven, zoals de remonstranten en pelagianen deden. Pelagius[15] is eigenlijk de man die de term genade heeft ingevoerd voor natuurlijke gaven: het natuurlijk licht, de rede, enz. De mens heeft volgens hem een goede aard. Pas in navolging van anderen ziet en doet hij zonde, maar hij heeft een goede aanleg. Toen zeiden anderen tot Pelagius: je doet aan de genade tekort; alle creatuurlijke gaven noem je genade, - zo raakt het werk van Christus op de achtergrond. Pelagius antwoordde: tekort doen aan de genade? Juist niet. Bij jullie is het maar een smal stroompje, maar bij mij een brede rivier.

[15] *Britse (of Ierse) lekenmonnik (vijfde eeuw); hij verwierp de erfzonde en leerde dat de mens een vrije wil tot het goede heeft*.

Nu staat er in de Dordtse rapporten: de remonstranten hebben meer van Pelagius die de erfzonde loochende, dan van Augustinus die de term genade reserveerde voor wat Christus deed voor zijn vo1k.[16] Bij herhaling staat in de rapporten, dat we beter doen het woord genade te reserveren voor het werk van Christus. Het ware te wensen dat ze nu gedrukt en verspreid werden!

[16] *aantekening 4*

De schepping is niet vrucht van genade, maar substraat, zowel van Gods vloek als van zijn zegen. Om te komen tot die beide gebruikt God een geschiedenis van eeuwen, waarin Hij natuurlijke- en scheppingsgaven blijft schenken. Want God wil niet mensen veroordelen die gek geworden zijn, maar mensen die ja kunnen zeggen, mede met hun gezond verstand.

Maar, zegt iemand, er zijn toch zoveel teksten waarin de záák duidelijk geleerd wordt, al wordt de térm gemene gratie niet gebruikt, bijvoorbeeld: God doet zijn zon opgaan over goeden en bozen en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen?[17]

Inderdaad, er staat: God is goed. Maar daarbij moeten we twee dingen niet vergeten. In de eerste plaats: het woord goed wordt hier gebruikt in antropomorfe zin. En in de tweede plaats:

[17] *Zie: Matt. 5:45*.

er zijn in de bijbel twee lijnen waarlangs iemand voor ‘goed’ verklaard kan worden.

Inzake het eerste punt: het woord goed wordt hier gebruikt in antropomorfe zin. De mens spreekt vanuit zijn ervaring: goed is, wat goed is voor òns. En wat punt twee aangaat: er zijn twee lijnen in de Schrift. Enerzijds staat er: God is goed voor alle creaturen; Hij bemint de volkeren; Hij is barmhartig voor alle schepselen.[18] Maar anderzijds: God heeft berouw over het maken van die en die zondaar; Hij haat de wereld ten dode en legt ze weg tot het eeuwige oordeel.[19] God heeft het creatuurlijke in de wereld lief, maar Hij haat al wat roof aan het zijne pleegt.

[18] *Zie o.m.: Ps. 145:9; Deut. 33:3*.

[19] *Zie: Gen. 6:6, 7; 2 Petr. 3:7*.

Wie geeft, waar de Schrift zo duidelijk deze beide lijnen laat zien, het recht om uit de feiten te concluderen tot een goede gezindheid van God? Wie het doet is niet eerlijk in het lezen van de bijbel en in het verklaren ervan.

Maar we moeten toch één term hebben waarin we Gods gezindheid uitdrukken? Welnee. Nooit kan ik in één term zeggen dat God berouw heeft en geen berouw heeft. Gods gezindheid is niet in één term theologisch samen te vatten. Altijd is er in de kerk de noodzaak geweest om de tweeërlei gezindheid Gods in twee termen tot uitdrukking te brengen.

God heeft het creatuurlijke lief. Maar dit creatuurlijke moeten we wèl onderscheiden van de zonde in de creatuur. Als ik wederdoper was zou ik één lijn overhouden en zeggen: alles is zonde.

Temeer moeten we voor het willen gebruiken van één term oppassen, omdat de termen die van God gebruikt worden geheel of gedeeltelijk antropomorf zijn. Op mensvormige wijze wordt gesproken van Gods handen, Gods armen, Gods hart. Zo wordt ook gezegd: God heeft berouw. Nu is het onzin te zeggen: wanneer er staat: God heeft berouw, dan is dat beeldspraak, maar wanneer gezegd wordt: God is goed over de volken, dan is dat geen beeldspraak. Is het ene beeldspraak, dan ook het andere. Eerst betoont de Here aan Saul zijn gunst. Door Samuel wordt hij gezalfd.[20] Maar straks houdt God zijn gunst terug en een zwaard in Sauls borst is het einde van de historie.[21] Mensvormig zeggen we: dat is het berouw Gods. Maar theologisch is dat geen juiste term.

[20] *Zie: 1 Sam. 10:1*.

[21] *Zie: 1 Sam. 31:4, 5*

Er is een juichen van God over de volken (Deut. 33:3a). God conserveert de wereld en regeert haar ook. Elk moment van de geschiedenis is er spanning tussen de alfa van het begin en de omega van het einde. De wereld verandert, goed, maar blijft toch de oude wereld. Ik vind in het water van het Boterdiep water van Gen. 1:1, ook: van de zondvloed. Ook de antichrist, zelfs de duivel - die een genie is, is voor zover hij creatuur is - object van Gods welbehagen in zijn eigen werken. God schept behagen in de blozende wangen van de antichrist.

Zo is bij deze opvatting niet de basis voor de politiek enz.

weg. Dat zou zo zijn als je zei: de wereld is slecht. Maar het is niet zo als je zegt: in het creatuurlijke heeft God zijn welbehagen. God bemint de volkeren, voorzover ze creatuurlijk zijn. Maar terwijl Hij de volkeren bemint, is Hij bezig de zonde weg te branden. God heeft barmhartigheid met alle vlees. De term 'vlees' heeft hier tweeërlei betekenis, evenals het woord natuur. Kuyper heeft laten zien dat de natuur van de mens niet verkeerd was, wanneer er namelijk onder verstaan wordt creatuurlijkheid. Aan de andere kant heeft natuur ook de betekenis van aangeboren verdorvenheid. Zo staat het ook met het woord vlees. Vlees is òf verderfelijk, zondig, òf het duidt de natuurlijkheid aan: hart, zenuwen, enz., die niet verkeerd zijn. Er is onderscheid tussen natuur en natuur, tussen vlees en vlees. Het ene heeft God lief en het andere haat Hij.

Daarom moeten we oppassen voor een verkeerd accent. Wie de accenten verkeerd legt, is meestal zelf slechts weinig afgeweken, maar het nageslacht wijkt al meer af. Als wij het bestaan van de wereld zien als genade, blijven we zitten met Gods toorn. We krijgen dan een christendom, dat zich in alle salons thuis voelt en waarbij de antithese steeds meer wordt verdoezeld.

Kuyper heeft ons geweldig vooruitgebracht door zijn krachtige prediking van de antithese. Maar jammer genoeg heeft hij wat hij met de ene hand gaf, met de andere gedeeltelijk teruggenomen door zijn gemene gratie; waardoor aan de antitheseroep de prikkel ontnomen werd.

Daarom wil ik eindigen met erop te wijzen dat Calvijn nooit van gemene gratie geweten heeft. Calvijn zei: de natuur als zodanig kan nooit verkeerd zijn, en dit handhaafde hij tegen manicheërs, mystici, enz. Maar een gemene gratie-leer als die van Kuyper zal men bij Calvijn niet vinden. Wie de citaten van Calvijn bestudeert in de dissertatie van H. Kuiper, CALVIN ON COMMON GRACE[22], geschreven op instigatie van Kuyper zelf ter bekrachtiging van zijn leer, zal dan ook vinden dat ze in dit verband kant noch wal raken.

[22] *Goes 1928*.

Het voortbestaan der wereld en de goede gaven aan de heidenen zijn geen genade, maar onderstelling voor genade én toorn. De goddelozen groeien als het kruid en al de werkers der ongerechtigheid bloeien, opdat zij tot in der eeuwigheid verdelgd worden (Ps. 92:8). Gods onzienlijke dingen worden van de schepping der wereld aan uit de schepselen, zo ze met de geest gegrepen worden, verstaan, opdat zij niet te verontschuldigen zouden zijn.[23] Laat Plato[24] die door sommigen een prachtvent wordt gevonden, maar door Calvijn een arme heiden werd genoemd; laten Socrates[25] en Aristoteles[26] en Kant[27] en Fichte[28]; laten alle dichters; laat de hele wereld zich verheffen. Het is alles, opdat zij tot in eeuwigheid verdelgd worden.

[23] *Zie: Rom. 1:20*.
[24] *Plato (427-347 v.Chr.), Grieks wijsgeer*.
[25] *Socrates (469-399 v.Chr.), Grieks wijsgeer*.
[26] *Aristoteles (384-322 v.Chr.), Grieks wijsgeer*.
[27] *Immanuel Kant (1724-1804), Duits wijsgeer, hoogleraar te Koningsbergen*.
[28] *Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), Duits wijsgeer, hoogleraar te Jena en Berlijn*.

Kuyper zei: de idee van kunst, wetenschap, enz. gaat straks de nieuwe wereld in. De koningen der aarde immers brengen hun

eer en heerlijkheid in het nieuwe Jeruzalem (Openb. 21:24). Maar prof. Greijdanus zegt: reeds vandaag vindt dat inbrengen van eer en heerlijkheid in het nieuwe Jeruzalem plaats.[29] Reeds vandaag dient de wereld de kerk. Israël beroofde de Egyptenaren en Noachs ark werd gebouwd door duizenden, niet door acht personen: de wereld dient de kerk. De kerk is niet een kerk die op de wereldzee drijft, maar het is ook niet andersom. Wie zal willen roemen in een gemene gratie-leer met twee terreinen, hij ga zijn gang, maar ik doe niet mee. Kosmisch is het terrein van Gods genade, kosmisch is het terrein van Gods toorn. Straks stort de wereld als een torso, niet afgemaakt, ineen. God zal dan over het ja en nee zijn recht doen. Het ja en nee hebben ze kunnen spellen in alle talen. God spreekt dan het vonnis van zijn recht en zijn genade in Christus.

Vandaag bewijst God zijn lankmoedigheid en genade. Lankmoedigheid is een echt antropomorfe term. Lankmoedig is in het Hebreeuws iemand, wiens neusgaten trillen, een beledigde reus. Je moet hem vasthouden anders begaat hij een ongeluk. Zo spreekt de Schrift van God, maar het is antropomorf spreken, want God kent geen passies. God is eeuwig in bewegelijkheid in rust. De bijbel geeft ons geen wetenschappelijke taal, maar hij leert ons niet-wetenschappelijk enerzijds Gods toorn over alle zonde, anderzijds Gods scheppersbehagen in de grootste zondaar, voorzover deze zijn eigen schepsel is.

[29] *S. Greijdanus, De Openbaring des Heeren aan Johannes, serie Bottenburg, Amsterdam 1925, pag. 429; idem, De Openbaring des Heeren aan Johannes[2] serie Korte verklaring, Kampen 1938, pag. 324-326.*

Aanhangsel. Het gemeen mandaat

Het verschil tussen gemene gratie en gemeen mandaat is het volgende. Bij gemene gratie moet gedacht worden aan een vergunning die God geeft om nog te blijven leven na de val, nog te mogen werken ondanks de val, enz. Gemeen mandaat wil zeggen: de opdracht die God gegeven heeft voor en na de val aan de mensen.

Ook de cultuurkwestie heeft dr. Kuyper gezien vanuit het gezichtspunt van de gemene gratie: wij hebben geen levensvreugde, geen levensontwikkeling, geen culturele ontwikkeling verdiend, maar dankzij Gods vriendelijke gezindheid resten ons toch nog levensgenot, cultuurmogelijkheid, enz. Wij hadden een woestijn, een hel verdiend, maar God geeft ons nog levensmogelijkheid. Deze redenering wezen we als onjuist af.

Waarom houdt God na de val de wereld in stand?

Vóór de val gaf God reeds aan het menselijk geslacht het mandaat voor het bebouwen van de aarde en het vervullen ervan. Het bevel voor het huwelijk, het voortbrengen van kinderen, enz. is reeds gegeven vóór de val. Niet alleen het paradijs moest bewerkt worden, maar de hele aardbodem. Na de val heeft God dit gebod voor cultuurarbeid, evenals alle andere geboden, gehandhaafd.

De zondeval heeft niets afgedaan aan het gebod Gods. Ook vóór de val was het leven in gehoorzaamheid aan Gods geboden cultuurverrichting. Dat alles was naar Gods bevel en naar zijn wil.

Het begrip gemene gratie gaat uit van het gezichtspunt na de val. Maar wij moeten alle dingen vandaag zien onder het dubbele gezichtspunt: dat van vóór de val en dat van na de val. Dit geldt voor de leer van het verbond, van het werk van Christus, van de kerk.

Wat het verbond aangaat: wij hebben vandaag het genadeverbond. Ook vóór de val was er reeds de werkelijkheid van het verbond. God heeft dat niet 'uitgevonden' na de val. De verbondsgedachte behaagde God ook reeds vóór de val. We hebben de verbondsgedachte te zien minstens evenzeer onder een dubbel aspect, namelijk wat God gezegd heeft vóór de val en wat hij daarná gezegd heeft.

Wat het werk van Christus betreft: Christus treedt pas op ná de val. Pas na de val was zijn kruisdood noodzakelijk. Maar Hij is niet alleen Christus, Hij is ook Tweede Adam. Zijn taak was:

a goed te maken wat Adam had bedorven (lijdelijke gehoorzaamheid):
b te doen wat Adam had moeten doen: het ter hand nemen van het mandaat, het doen van het werk van het 'werkverbond' (dadelijke gehoorzaamheid).

Wat de kerk aangaat: de kerk als lichaam van Christus was er pas na de val. Maar de kerk als stad van God was er reeds vóór de val. Wij kunnen ook de kerk in haar volle betekenis vas verstaan wanneer we teruggaan tot vóór de val. De kerk is niet alleen asiel voor ons vanwege de zonde - óók dat - maar ze is ook een instituut dat God vóór de val gewild heeft.

De term 'gemeen mandaat' is geen tegenhanger van de term 'gemene gratie', hij is slechts aanvulling ervan. Wat vóór de val in Gods scheppingswerk verankerd is, is ook na de val gebleven. Hier valt te denken aan de begrippen supra- en infralapsarisme. Het supralapsarisme wil werken vanaf vóór de val, het infralapsarisme vanaf ná de val. In plaats van beide begrippen stellen wij dat van gemeen mandaat, dat beide omspant. Hierin is Gods orde in zijn denken en willen gezien onder het aspect van zijn eeuwig welbehagen.

aantekening 1 *Met name valt hier te denken aan de hoogst ernstige beschuldigingen die op donderdag 10 sept. 1936 in de generaie synode te Amsterdam geuit werden door de hoogleraren dr. H.H. Kuyper en dr. V. Hepp. Zie: G. Janssen, DE FEITELIJKE TOEDRACHT[4]. Groningen 1969, pag. 7-10; M. te Velde, 'Vernieuwing en conflict in de jaren dertig', in: D. Deddens en M. te Velde (red.), VRIJMAKING-WEDERKEER. VIJFTIG JAAR VRIJMAKING IN BEELD GEBRACHT 1944-1994[2]. Barneveld 1994, pag. 31, 32*.

aantekening 2 Vgl. J. Douma*, ALGEMENE GENADE. UITEENZETTING, VERGELIJKING EN BEOORDELING VAN DE OPVATTINGEN VAN A. KUYPER, K. SCHILDER EN JOH. CALVIJN OVER 'ALGEMENE GENA-*

DE', diss. Theol. Hogeschool Kampen, Goes 1966, pug. 205-257.

***aantekening 3** Schilder sprak breder over Greijdanus' exegese van deze tekst en over diens dogmatische betekenis in zijn Rede ter gelegenheid van den 70-sten verjaardag van prof. Dr. S. Greijdanus. Schilder publiceerde deze op 7 mei 1941 uitgesproken rede in het door hem geredigeerde HANDBOEK TEN DIENSTE VAN DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND (onderh. art. 31 K.O.), GOES Z.J. [1947], PAG. 132-167. ZJJ IS OPGENOMEN IN K. SCHILDER, VERZAMELDE WERKEN 1940-1941, bezorgd door dr. George Harinck, Barneveld 1995, pag. 461-487.*

***aantekening 4** De uitdrukking 'de Dordtse rapporten' ziet op de schriftelijke oordelen van de verschillende colleges in de Dordtse synode over de vijf artikelen van de Remonstranten. Deze oordelen werden voorgelezen van 7 tot 21 maart 1619 en nemen in de uitgegeven acta een grote plaats in.*

4 De theologie van Karl Barth

Karl Barth is een Zwitserse geleerde, die tijdelijk in Duitsland gewerkt heeft, wiens boeken daar verboden werden en die weer uitgeweken is naar Zwitserland.[1] Zijn invloed is groot, ook bij ons. Veel hervormde predikanten, die vandaag het heft in handen hebben, volgen hem. De stimulans voor de huidige reorganisatie in de Hervormde kerk komt van barthiaanse kant. Daarom is van deze reorganisatie helaas niet veel te verwachten voor de ontwikkeling van de gereformeerde waarheid. Men maskeert door het barthianisme de verschillen tussen de modernen en de orthodoxen en ziet kans er de uitdrukking van het puurste geloof van te maken. Oude termen vult men met nieuwe inhoud. De modernste opvattingen kan men verbinden met de barthiaanse theologie.

[1] *Zie hoofdstuk I, noot 1.*

De theologie van Karl Barth komt evenmin als elke andere uit de lucht vallen. Barth is niet te begrijpen zonder kennis van wat de Deen Sören Kierkegaard[2] zei. Deze is student geweest in Duitsland en maakte daar kennis met de wijsbegeerte van Hegel[3], die sterk pantheïstisch dacht.

[2] *Sören Kierkegaard (1813-1855), Deens wijsgeer.*

[3] *Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), Duits wijsgeer, hoogleraar te Jena.*

Het pantheïsme ontkent dat er een God is in de hemel. Het zegt: God woont in de wereld, de wereld is God. Wat wij zien is het zich bewust worden van God. God is niet van eeuwigheid zichzelf bewust geweest. God was eerst onbewuste idee, onbewuste kracht, zonder wil. God werd zich bewust door het ontstaan der dingen buiten hem, zoals een kind zichzelf bewust wordt doordat het zich stoot aan een kachel. God werd zich zo bewust door te stoten op het gans andere.

Vooral Hegel dacht sterk pantheïstisch. Hij zei: als ik in mijn studeerkamer bezig ben, is in mijn hersenen God bezig zichzelf bewust te worden. Mijn denken bereikt een hoogtepunt als het Gods denken is.

Kierkegaard bestreed Hegel. Hij zei: het is onmogelijk in een studeerkamer bij een warme káchel over God te praten; ik kan God slechts ondergáán. Voortdurende gemeenschap met God is er niet. Geloof is niet gemeenschap met God en de kerk is reglementering, ze heeft niets met geloof te maken. Geloof wil zeggen: alleen zijn met God. De geloofsridder is met God alleen. Abraham

kon slechts op Moria, alleen met God, Izaäk offeren.[4] Hoe is er dan contact met God mogelijk? Is er contact mogelijk? Volgens Kierkegaard is het er alleen 'in het ogenblik', anders niet. Het is te vergelijken met het inslaan van de bliksem die de grond ons onder de voeten wegslaat. Het is als een wolkbreuk die alles losrukt en kapotmaakt. Alle vastigheden vallen daarbij weg. Zo is het wanneer God tot ons komt: alle vastigheden, alle preken, alle belijdenissen vallen dan weg. De mens kan zo alleen huiveringwekkend God ondergaan in het ogenblik. Over God kun je niet rustig praten, je kunt over Hem geen boekje schrijven. Je kunt over God alleen spreken in pathos, in extase. Het contact met God is als het kruisen van twee lijnen: een horizontale en een verticale. Na de kruising is er weer verwijdering. Het is geen historisch procédé.

Barths theologie grondvest zich op deze gedachten van Kierkegaard. Telkens weer komen ze in zijn werk terug.

[4] *Zie: Gen. 22:1-19. Naar aanleiding van dit bijbelhoofdstuk schreef Kierkegaard zijn* VREES EN BEVEN *(nederlandse vertaling door W.R. Scholtens, Baarn 1983).*

Om Barth te verstaan moeten we weten welke betekenis hij hecht aan het woord 'historisch'. Historisch wil bij Barth zeggen dat iets wordt opgenomen in de menselijke historie, ingaat in de menselijke historie, ingaat in de menselijke verbanden. Bij God past een andere term, namelijk 'boven-geschiedenis'. Zijn verhouding tot de historie is fundamenteel antithetisch. Het Woord van God kan nooit een procesmatige factor worden binnen de samenhang van de dingen hier. Hij kan nooit met ons méégaan. Alles in de historie staat tegenover God, is zondig.

Wij zeggen: het paradijsverhaal is echte historie, in echte tijd gebeurd en echte ruimte.

Barth zegt: het paradijsgebeuren vond niet plaats in onze wereld. Het was hoogstens een aanraking met deze wereld. Het paradijsverhaal is maar een voorstelling, een mythe, een aanduiding dat alles slecht is wat in de wereld is.

Wat zegt Barth over de bijbel? Volgens Barth is de bijbel een boek van mensen, een boek waarin Joden en Grieken hun wijsheid gelucht hebben. Je moet respect hebben voor de spanning waarmee de bijbel geschreven is, maar het Woord van God kan hij nooit zijn. Het Woord van God is slechts in zoverre in de bijbel te vinden, dat de bijbel één van de gestalten is waarin God voorkomt. Zoals we door de nevel iets van de zon kunnen zien, zo kunnen we door de nevel van het mensenwoord iets zien van Gods Woord.

Barth onderscheidt drie gestalten, waarin het Woord Gods in de wereld komt:

1. De gestalte van het Woord Gods in de bijbel;
2. De gestalte van het Woord Gods in de prediking der kerk;
3. De gestalte van het Woord Gods in de mens Jezus Christus.

Met deze drie gestalten zijn we er nog niet, want samen geven

ze nog maar enigszins Gods werkelijke Woord inhoud. Een voorbeeld: een burgemeester zien wij wanneer hij op het stadhuis en in ambtsgewaad is nog maar van één kant. Wie hem wil leren kennen moet hem ook in de huiskamer meemaken en wanneer hij bovendien nog boer is, kan men hem ook als boer leren kennen. Zo hebben we aan geen van de drie gestalten genoeg; de bijbel, de prediking van de kerk, de mens Jezus Christus, geen van driéén doet ons Gods Woord geheel kennen. Gezamenlijk, elkaar aanvullende, doen ze ons het Woord van God nog slechts enigszins tasten. God flitst er doorheen.

Want Gods Woord hebben we nooit. Dat komt omdat gestalte en gehalte twee begrippen zijn, ze staan tegenover elkaar in paradox. De gestalten van Gods Woord in de bijbel, in de prediking van de kerk en in de mens Jezus Christus zijn slechts gedaanten. Zoals God in zijn verschijning aan Abraham mensengestalte aannam, maar niet mens werd: gestalte en gehalte zijn twee, zo ook hier. Noch in de bijbel, noch in de prediking van de kerk, noch in de mens Jezus Christus, zelfs niet in die drie samen heb ik het volle gehalte van Gods Woord. Het eigenlijke gehalte krijg je nooit te pakken.

Nu wat Barth zegt over de mens Jezus Christus. Volgens Barth is Jezus Christus gewoon mens, onderworpen aan menselijke zwakheid en fouten. Als schepsel is Jezus ook zondig (al het geschapene is als zodanig zondig). Toch is in Christus het Woord Gods tot ons gekomen. Ook Barth zegt: Jezus Christus is het vleesgeworden Woord, en: het Woord is vlees geworden. Maar hij bedoelt er iets heel anders mee dan wij.

Wij zeggen: Jezus Christus is mens geworden en God gebleven: twee naturen in één persoon. God kwam op aarde en heeft onder ons gewoond (letterlijk: getabernakeld).[5]

Voor Barth betekent de vleeswording des Woords niet dat God op aarde komt als mens. We moeten onderscheid maken, zegt hij, tussen een synthetisch en een analytisch oordeel. Bij een synthetisch oordeel voeg ik iets nieuws toe aan wat ik reeds van iets wist, terwijl ik bij een analytisch oordeel niets nieuws zeg, maar hetzelfde beweer in andere woorden. In de volgende twee zinnen is sprake van een analytisch oordeel: a. God openbaart Zich; b. het Woord werd vlees. De zin: het Woord werd vlees, voegt niets nieuws toe aan de zin: God openbaart Zich. Ik zeg in beide zinnen hetzelfde.

[5] *Zie: Joh. 1:14*.

Vleeswording des Woords, zoals wij die verstaan, kent Barth dus niet. De vleeswording des Woords die hij kent is iets anders dan ons kerstfeest. God kwam niet in Jezus Christus onder ons wonen. Alle spreken van God tot ons is vleeswording des Woords. God spreekt door Christus tot ons. Christus is niet God en mens in één persoon. Christus is slechts gestalte van het Woord Gods, maar juist daarom nooit het Woord Gods zelf. Het verschil

tussen Christus en een gewoon mens is volgens Barth als dat tussen een hemelhoge berg en een heuveltje, maar niet als dat tussen waarheid en leugen.

Barth wil niet weten van christelijke politiek, christelijke scholen, christelijke kunst, enz. Alles is zondig, zegt hij. Juist deze laatste gedachte heeft veel mensen gepakt. Men dacht: dat is zwaar gereformeerd. Daarom heeft Barth ook in hervormde kringen zoveel aanhang gevonden. Hij gebruikt gereformeerde termen, maar vult ze met een andere inhoud. Dat is het grote gevaar van Barth.

Volgens Barth is alle spreken van God verzoening. Er zijn twee oevers. Op de ene oever staat God en op de andere sta ik. Tussen ons is een rivier, die door mij niet te overbruggen is. Maar nu komt God. Hij legt een brug van de ene oever naar de andere, en Hij doet dit door met mij te spreken. Elk spreken van God met mij is een automatische verzoeningsdaad. Niet Christus' offer is de verzoening, maar elk spreken van God. De verzoening is dus eigenlijk weg bij Barth.

Ook over de schepping en het paradijsverhaal denkt Barth anders dan wij. Hij zegt: het paradijs is voor ons aanduiding, mythe, getuigenis. Daarom kunnen puur-modernen zowel als darwinisten volgelingen zijn van Barth. De schepping is geen kwestie voor Barth. Haar ‘historische’ werkelijkheid onttrekt zich aan alle waarneming en berichtgeving en komt slechts tot ons in de vorm van een mythe, een sage. Het is volgens Barth niet van belang te geloven aan een ‘historische’ schepping en een ‘historisch’ paradijs. De hoofdstukken Genesis 1 en 2 bevatten ‘tekenen’ van Gods werk in Jezus Christus. De inhoud van de bijbel is hier geen openbaring van feiten; hij is dat nergens. Barth weet eigenlijk alleen maar dat alles wat niet God is, zondig is. De theologie van Barth is ééen doorlopende verloochening van alles wat ooit gereformeerd is geweest. Daarom hebben wij ons er zo scherp mogelijk tegen te verzetten en geen stuk ervan heel te laten.

Eén woord uit de bijbel wordt door Barth telkens weer herhaald, namelijk Prediker 5:1, ‘God is in de hemel en gij zijt op de aarde’. Deze gedachte is bij Barth de altijd terugkerende, lyrisch gebruikte spreuk. Wanneer men zoekt naar iemand, die met geweldige virtuositeit en met werkelijke geleerdheid maar één ding beweert, dan is die man Karl Barth. God is in de hemel, probeer niet God en mensen te verbinden. Het lukt toch niet, God kan onmogelijk met ons in de wereld op en neer gaan. God zou Zich encanailleren, zich afgeven met wat buiten zijn stand is. Elke poging met Hem om te gaan is van tevoren tot mislukking gedoemd.

Wat moeten we hiertegen nu zeggen? In de eerste plaats dit: in het boek Prediker staat meer. De Prediker zoekt de sluitrede en vindt die ook, namelijk: Vreest God en houdt zijn geboden, Prediker 12:13. Het is dus mogelijk Gods gebod te houden. God heeft zijn geboden gegeven, zijn wil geopenbaard, zodat wij die kunnen kennen. De Prediker weet dat Gods Woord in mensentaal is gegeven en ook bij ons is gebleven.

In de tweede plaats: Johannes 1:14. Het Woord Gods heeft onder ons gewoond ('getabernakeld') en wij hebben zijn glorie gezien. God kwam uit de hemel op aarde, Hij overbrugde de rivier tussen beide oevers in Christus. Hij bereikte onze oever en gaat met ons mee. Barth wil van een immanentie Gods, van een meegaan van God met zijn volk niets weten. Hij ontkent dat God in ons woont door zijn Heilige Geest. God is daar veel te hoog voor, zegt hij.

Wij moeten volgens hem alleen uitgaan van de transcendentie Gods. Maar Barth heeft het mis. De transcendentie Gods is alleen mogelijk als er een ingaan is van God in mijn wereld. Transcendentie is het opgaan van de zon, - dat zie ik. Je kunt de afstand pas zien als er gemeenschap is. Barth keert zich tegen de bijbel, die zegt dat God onder ons heeft gewoond en in de wereld gebleven is door zijn Heilige Geest, en zo bij ons vruchten doet groeien, dertig-, zestig- en honderdvoud, vruchten van geloof en bekering, Mat. 13:23.

Volgens Barth is al het geschapene zondig. Dat zegt de bijbel nergens. Wij zeggen dat God vlees is geworden. Maar in het feit van de vleeswording zelf ligt niet de vernedering voor Gods Zoon. Prof. Helenius de Cock[6] polemiseerde hierover met dr. Kuyper.[7] Kuyper zei: de menswording zelf is vernedering. Maar als dat waar was zou Christus nu nog in vernedering zijn, want Hij is ook nu als mens in de hemel. De vleeswording van Christus was wel vernedering, niet omdat Hij mens, dus creatuur werd, maar omdat Hij onze gehavende natuur aannam, omdat Hij sterfelijk mens werd, en mens werd om de dood te ondergaan.

Een voorbeeld. Wanneer een koning in een oorlog een generaalsuniform aantrekt, is dat geen vernedering voor hem, want hij blijft koning. Maar wanneer een generaal gedegradeerd wordt en een uniform van lagere rang aan moet trekken, dan is dat wel vernedering. Christus bleef wie Hij was. Als Gods Zoon Zich verbergen moet omdat Hij de straf op de zonde moet ondergaan, is dat wel vernedering, maar het feit van de vleeswording als zodanig is geen vernedering. Hemel en aarde staan niet tegenover elkaar als heilig en onheilig, als rein en onrein. Er is geen tegenstelling tussen genade en natuur, maar wel tussen genade en zonde.

De leer van het geloof is door Barth nooit begrepen. Geloof, zegt hij, is eenzaam-zijn, alleen-zijn-met-God. Je hebt dan niets

[6] *Helenius de Cock (1824-1894), hoogleraar dogmatiek te Kampen. Zie: De Haas, 1, pag. 80-83.*

[7] *aantekening 1*

aan de kerk. Wij zeggen: geloven is nooit zonder gezelschap. Geloven is: sociaal op onze plaats komen, ingeschakeld worden in de stad Gods, en niet: uit onze plaats gerukt worden.

Barth is niet geslaagd. Want hij heeft gefaald op het principiële punt, waar hij inzette. Hij liep eerst weg met de transcendentie-filosofie, wilde er later mee breken, maar kwam terecht bij de mystiek, waar de immanentie-gedachte het sterkst is. Mystiek is een bepaalde opvatting van de weg waarlangs men tot kennis van God komt. Wij zeggen: God kennen wij door de genademiddelen. De mystiek zegt: er zijn geen middelen, het vinden van God geschiedt in een ogenblik van extase, van beroering. Barth wilde met de immanentie-gedachte breken en kwam terecht bij het 'ogenblik', de lievelingsterm van de mystiek. De waan, dat de sprekende God en de horende mens identiek zijn - wat Barth beweert - is mystiek. Hij kwam - zoals meer gebeurt - terecht waar zijn tegenstander ook terecht kwam.

Mensen die denken als Barth zijn niet revolutionair, ook niet anti-revolutionair, ze worden tussen ja en neen heen en weer gesmeten. Ik moet ja zeggen, maar ik moet al mijn ja's telkens weer prijsgeven, dat is de paradox. Brunner[8] zegt: God is Schepper en Verlosser. Als Schepper zegt God ja tegen zijn wereld, als Verlosser zegt God er nee tegen. Want, zegt hij, God wil als Verlosser een andere wereld hebben. Als God als Schepper ja zegt tegen de bestaande wereld, dan zegt Hij als Verlosser er nee tegen, maar zegt Hij toch telkens ja tegen de gewilde, bedoelde wereld. Overal ziet Brunner zo een verbinding van ja en nee. Daarom is volgens hem de houding van de anti-revolutionair verkeerd. Brunner wil juist wèl wegdoen de oude wereld, hij wil revolutie. Brunner heeft niet gelijk. God verlost immers de oude wereld. Hij doet deze wereld niet weg. Hij maakt een vernieuwde wereld, waarin de oude wereld opgenomen is. Dus: God maakt geen wereld nr. 2. Juist tot onze wereld zegt God ja. Altijd zegt God ja tot het goede in onze wereld en nee tot de zonde in de wereld.

[8] *Emil Brunner (1889-1966), hoogleraar dogmatiek te Zhrich. Hier doelt Schilder op Brunners* DAS GEBOT UND DIE ORDNUNGEN, *Tübingen 1932*.

In de theologie van Karl Barth zien wij welk een ongeluk van groot formaat het is, wanneer Gods immanentie en Gods transcendentie gescheiden worden. Wij mogen Gods deugden nooit uit elkaar halen. De levende God is altijd al zijn deugden tegelijk en samen, en wij mogen daaraan niet tornen.

aantekening 1 *A. Kuyper begon in* DE HERAUT *van 7 januari 1883 een reeks hoofdartikelen over 'De vleeschwording des Woords' die later in boekvorm uitkwamen, Amsterdam 1887. In zijn vijfde artikel keerde hij zich tegen de opvatting van de 'moderne ortkodoxen' die geen vernedering konden zien in Christus' menswording op zichzelf. In* DE BAZUIN *van 16 februari 1883 uitte Helenius de Cock aanstonds bezwaren tegen Kuypers gevoelen, die zijn mening echter staande hield, en zijn opponent beantwoordde in* DE HERAUT *van 3 en 10 juni 1883. Daarna reageerde De Cock weer in* DE BAZUIN *van 15 juni 1883*.

5 Christologische prediking

Déze aankondiging van het onderwerp van vanavond, houdt in zich een kritiek op de aankondiging van verleden week, toen gesproken werd over christocentrische prediking. Christocentrische prediking wil immers zeggen, dat Christus in het middelpunt staat van de preek. Maar dat mag eigenlijk niet: niet Christus, maar God moet het middelpunt zijn. Wij mogen Christus niet in de weg staan, door te zeggen: U bent het middelpunt, wanneer Hij zelf zegt, dat Hij het middelpunt níet is. Christus was zelf dienstknecht en alles wil Hij de Vader subordineren. Zichzelf in de eerste plaats. Beter is het te spreken van christologische prediking. Met christologisch geef ik aan dat ik God alleen ken in Christus, zijn Zoon. Ik heb kennis van God door Christus en in gemeenschap met Christus, die ons de Vader bekendgemaakt heeft en door Hem komt mijn denken en spreken over God in goede baan. Zo is de prediking theocentrisch en christologisch.

Nu willen we het vanavond in het bijzonder hebben over de christologische prediking van historische stoffen uit de bijbel. Wij onderscheiden in de bijbel historische, dichterlijke, profetische en leerstellige boeken. Deze onderscheiding is maar gedeeltelijk juist, want in de historische boeken komen ook leerstellige gedeelten voor, enz. In de meeste bijbelboeken komt van elk element wel iets voor, maar in hoofdzaak kunnen toch de bijbelboeken ingedeeld worden als boven aangegeven. Nu gaat het over die gedeelten, die geschiedenis bevatten en als tekst genomen worden voor de prediking.

Eerst iets over die term prediking. Met betrekking tot Karl Barth kan worden opgemerkt, dat bij hem de theologie opgaat in de prediking. Dat is ook gezegd door prof. Van der Leeuw[1]: theologiseren, theologisch spreken is prediken. De prediking is volgens hem niet zozeer een betoog als we een getuigenis en daarom: de kansel geeft ‘getuigenis’.

Nu moeten we met de term getuigenis heel sterk oppassen en vooral wanneer tussen getuigen en betogen een tegenstelling gemaakt wordt. Preken is niet getúigenis geven, waarbij alles van het subject afhangt en zó, dat het in tegenstelling staat met discursief, begripsmatig denken. In het verhaal over Zichzelf geeft God houvast in de vormen van discursief denken. De prediking komt terug met de belijdenis der kerk en geeft de inhoud daarvan

[1] *Zie: G. van der Leeuw, INLEIDING TOT DE THEOLOGIE, Amsterdam 1935, pag. 96-103, Dr. G. van der Leeuw (1890-1950), hoogleraar godsdienstgeschiedenis en -fenomenologie, later ook liturgiek, te Groningen. Zie: BLGNP, I, pag. 114-120*

weer. Daarom kan en mag de prediking geen tegensteiling vormen met discursief denken en dus is de prediking geen getuigenis in bovengenoemde zin. Wel kan de term ‘getuigen’ behouden worden, mits verstaan in de zin van: voor een rechtbank de waarheid spreken. In die zin kan men de prediking min of meer getuigenis noemen. Maar de theologie is zo niet te noemen. Wanneer ik dus vanavond spreek over christologische prediking, dan wil ik me alleen concentreren op de arbeid die de dienaar des Woords, geroepen door de kerk, op de kansel verricht: het met ambtelijk gezag ontvouwen (discursief) van het Woord.

Nu is elke stof uit de bijbel theocentrisch en christologisch. Daarom moet het in de prediking niet gaan over de belevenissen van de christen: de preek mag nooit het verhaal van een mens zijn. De daden Gods moeten de inhoud van de prediking zijn, in het bijzonder die van de zending van de Zoon in de wereld en van de arbeid die door de Zoon in de kracht Gods in de wereld is verricht. Hierover was in onze kring nooit verschil van mening. Er kwam pas verschil toen in DE REFORMATIE enkele artikelen gepubliceerd werden over de prediking van historische stoffen.[2] De gedachten daarin uitgesproken, vonden weerklank bij een deel van het gereformeerde volk en in de loop der jaren zijn veel dominees, vooral jongere, met deze gedachten ernst gaan maken. Daartegen kwam een scherpe reactie. Men zei: wanneer men de historische stoffen op de aangegeven wijze behandelt, verliest men zich in spitsvondigheden en eenvoudige waarheden laat men schieten. De prediking over historische stoffen moet voorbeelden halen en leringen putten uit het leven van bijbelheiligen. De kwaliteiten van bijbelheiligen zijn voorbeelden voor de kerk. Job is een exempel van lijdzaamheid. Jozef van kuisheid of van duldzaamheid (je kunt er alles van maken). Ik geloof dat de door de voorstanders van de laatste methode uitgebrachte kritiek op christologische prediking grotendeels voortkomt uit onmacht. Er is een gevaar dat je spitsvondig wordt. Christologische prediking kàn verkeerd gaan, maar exemplarische gaat altijd verkeerd. Altijd hebben we de roeping ons af te vragen welk verband er is tussen de tekst en Christus, die in de wereld komt of is gekomen.

[2] *aantekening 1*

Bij de behandeling van de christologische prediking over historische stoffen moet ik eerst even spreken over de vraag wat geschiedschrijving eigenlijk is. Niet, omdat in de preek geschiedbeschrijving moet worden gegeven. Een preek is geen brochure uit een cultuurhistorische reeks. Een preek is geen wetenschappelijk object van studie. Nooit is een preek kerkrechtelijke, kerkhistorische of openbaringshistorische wetenschap. Een preek is niet wetenschappelijk ook niet onwetenschappelijk. Wel: niet-wetenschappelijk, maar rustend op theologisch onderzoek.

Historiebeschrijving is de laatste tien jaar voortdurend onderwerp van discussie geweest, een gevolg van de overschatting der

natuurwetenschappen. Men zei: wie geschiedenis beschrijft, geeft een eigen kijk en die kan goed zijn of niet. Je weet het niet zeker of de schrijver een goede kijk heeft. Maar wanneer een natuurkundige verklaart hoe een stok in het water een gebroken lijn vertoont, hoe elektriciteit ontstaat, enz., dan spreekt hij over natuurwetten die in formule gebracht worden in men zegt: dat is af, geen mens kan deze verklaring omvertrekken. Dàt is eigenlijke wetenschap, maar geschiedeniswetenschap en filosofie en theologie is meer kunstwerk.

Wij kunnen ons van deze mening weinig aantrekken, maar toch is dat niet juist. Want het waren theologen die het zeiden en bovendien: er steekt waarheid in. Men loopt inderdaad gevaar bij de filosofie en de theologie niet meer te zijn dan een kunstenaar. Een man die muziek reproduceert, is in dat reproduceren subjectief. Ook hij die geschiedenis beschrijft, ontkomt niet aan subjectivisme.

Neem eens een stel mensen in een huis en laat ze eens vertellen wat ze op een dag samen beleefd hebben. Ieders verhaal zal weer anders zijn. Dat komt in de eerste plaats doordat iemand weergeeft wat hem het meest interesseert en in de tweede plaats doordat elke waarneming en elke weergave onnauwkeurigheden bevat. Daarom ontkomt men in de geschiedbeschrijving niet aan de nadelige gevolgen van subjectivisme. Niemand kan ook alles vertellen wat er gebeurd is. Wanneer ik tot taak zou hebben om te vertellen wat er gebeurd is met mij tussen zeven en acht uur, kwam ik voor mijn dood niet klaar. Ik zou moeten spreken over mijn ademhaling, het bewegen van mijn spieren, het ontstaan van mijn gedachten, enz. Daarom moet ieder die geschiedenis verhaalt, hoofdzaken geven. Hij moet vertellen wat het ene gebeuren onderscheidt van het andere gebeuren. Wanneer ik de geschiedenis van een bruid vertel in de eerste weken van haar huwelijk, moet ik niet vertellen dat ze 's morgens opstond en haar tanden poetste, maar dàt vertellen wat in die weken essentieel was, in vergelijking met andere tijden in haar leven. Alleen hij is geslaagd in zijn historiebeschrijving, die bij het groeperen van de feiten precies de roos treft, en hoofd- en bijzaken onderscheidt.

Het probleem van de historiebeschrijving is ingrijpend bestudeerd door Droysen[3] en Dilthey[4] en op scherpe manier hebben eveneens Windelband[5] en Rickert[6] het zich ingedacht.

Dilthey stelde, in navolging van Droysen, verklaren en verstaan tegenover elkaar. Verklaren doen de natuurwetenschappen. Men ziet de bliksem en hoort de donder, telkens weer, en verklaart nu wat de wetten zijn die donder en bliksem doen ontstaan. Verklaren is het bedrijf en de doelstelling van het natuurwetenschappelijk onderzoek. Maar wie kerkgeschiedenis beschrijft, verklaart niet, maar verstaat. Hij verklaart niet hoe het kwam dat het Calvinisme ontstond, maar hij verstaat het. Hij verstaat hoe een bepaald volk móet reageren op bepaalde verschijn-

[3] *Johann Gustav Droysen (1808-1884), Duits hitoricus en politicus; hoogleraar o.a. te Jena en Berlin.*

[4] *Wilhelm Dilthey (1833-1911), Duits wijsgeer, hoogleraar o.a. te Bazel en Berlijn.*

[5] *Wilhelm Windelband (1848-1915), Duits wijsgeer, hoogleraar o.a. te Straasburg en Heidelberg.*

[6] *Heinrich Rickert (1863-1936), Duits wijsgeer, hoogleraar te Freiburg en Heidelberg.*

selen. Je moet gevoel hebben voor bepaalde complicaties in een bepaald milieu. Men is als historicus klaar, als men heeft verstaan.

Windelband leverde kritiek op Dilthey en maakte onderscheid tussen nomothetisch en idiografisch. Nomothetisch wil zeggen: wetstellend. Een natuurwetenschappelijk man stelt wetten. Hij onderzoekt honderd eieren en stelt vast wat een ei is. Het interesseert hem niet of het ei van deze of van gene kip is. Wie kan vertellen hoe een kip tegenwoordig een ei legt, weet ook hoe een kip in Noachs tijd het deed. Maar de idiografische wetenschap gaat anders te werk. De historicus moet het eigene (idion) beschrijven: hij haalt uit een agglomeraat van gebeurtenissen het eigene van het mensenleven tevoorschijn.

Deze onderscheiding is jarenlang geaccepteerd, tot Rickert kwam. Rickert zei: de onderscheiding gaat eigenlijk niet op. Denk aan de maan. Wie deze beschrijft is met natuurwetenschap bezig. De maan gaat op à la minute en gaat onder à la minute. Dus: natuurwetenschap. Maar de maan heeft ook een geschiedenis. Hij is in de loop der jaren afgeplat, heeft erupties gekend, enz. Het kan best zijn dat de historie van de maan beslissend is voor de wetten van de maan op dit ogenblik. De wetten van de maan zijn niet te beschrijven en te verklaren zonder kennis van de geschiedenis van de maan. Rickert zei: het onderscheid ligt in wat het subject doet. De man van de natuurwetenschap gaat van zijn kant uit generaliserend te werk; de geschiedbeschrijver individualiserend. De man van de natuurwetenschap zegt generaliserend: wanneer in mijn huis een kip een ei legt, neem ik aan dat het proces van een ei leggen bij een kip van een ander net zo verloopt. Maar de historiebeschrijver gaat individualiserend te werk. Hij gaat juist algemene zaken individueel toepassen. Een waslijstje bijvoorbeeld is niets bijzonders; het verdient in iemands levensbeschrijving geen vermelding, tenzij het een waslijstje is bijvoorbeeld van Goethe, met spellingsfouten. Een historicus moet in het algemene ding, zoals een waslijstje, het individuele kunnen zien: hij moet het persoonlijke eruit pellen. Op het eenmalige komt het aan; dat moet de geschiedschrijver vertellen. Wat eenmaal geschied is, komt niet meer terug.

Nu hebben gereformeerde exegeten en wij allen de spa in de grond te steken. Wij moeten ons eigenlijk schamen dat wij het eenmalige in de geschiedenis niet eerder gezien hebben; in het bijzonder het eenmalige van de historie die in de Heilige Schrift beschreven is. Wanneer ik spreek van het eenmalige, is dat niet omdat ik grootgebracht ben door Rickert, maar omdat ik grootgebracht ben in de school van de Heilige Schrift.

De bijbel leert: alles wat gebeurt, gebeurt maar eenmaal. *L'histoire se répète*, zegt men. Strikt genomen is dit niet waar. Ik kan het alleen in deze zin zeggen: het mensenhart blijft zichzelf gelijk, of ook: de gebeurtenissen lijken op elkaar. Maar wederkeer is er in

de gebeurtenissen niet. God is niet aan wetten gebonden, daarom geeft God geschiedenis en wij krijgen daarvan een beschrijving in de historische boeken van de bijbel. In de bijbel is ook alles eenmalig; er is één verbond, één Adam, één val en vloek van Adam, één probleem van schuld en genade, één worsteling van God om zijn Raad te voltrekken en het werelddrama tot een oplossing te brengen, die ons straks verbluft door zijn heerlijkheid en eenvoud. God schijnt soms stil te staan en dan weer haastig verder te werken, maar ook wanneer Hij schijnbaar rust houdt, werkt Hij met haast. Denk aan het veelvuldig gebruik van 'aanstonds' bij Marcus. Christus' eerste woord na Pasen is: Ik ben aan mijn hemelvaart toe.[7] Als Christus voortjaagt van moment tot moment en van tijdperk tot tijdperk, dan is dat een bewijs dat de historie voortjaagt naar het einddoel. Daarom eindigt de bijbel met Christus' woord: Ik kom spoedig. Wij weten dus bij voorbaat dit ene: God ontwierp en voert uit één groot drama van schepping en redding van de gevallen wereld. Hij heeft zijn eigen tijden en gelegenheden en ook: de tijden en gelegenheden zijn besteld door zijn eigen hand.[8] Hij stuurt alles ter wereld heen naar het grote doel: de vereniging van hemel en aarde.

[7] *Zie: Joh. 20:17.*

[8] *Zie: Hand. 1:7.*

Zo is het te verstaan dat de bijbel alles onder dit gezichtspunt heeft gerubriceerd. Alle verhalen in de bijbel zijn één verhaal, alle boeken één boek. Wij hebben als gereformeerden inzake onze Schriftbeschouwing ons geloofsvooroordeel dat zich keert tegen de beschouwing van anderen, die zeggen: de bijbel is een boek van losse gebeurtenissen van Joden uit het Oosten of: in de Schrift gaat het om de kerk van Christus op aarde, of om de eerste ontwikkeling der kerk als christelijke kerk.

Wanneer dit waar zou zijn was de bijbel zeer, zeer onvolledig. Want de bijbel vermeldt niets van de nationale beweging der Joden en dat is toch een punt van het meeste belang in hun geschiedenis. En wel geeft de Schrift aardige bijzonderheden over Paulus' zendingsreizen, maar over de reizen van de andere apostelen wordt gezwegen en die hadden toch zeker vermeld moeten worden, wanneer in de bijbel de ontwikkeling der kerk verhaald werd. Waren die beschouwingen over de Schrift juist, dan was de bijbel dus wel een zeer onvolledig historisch boek. Slordig zelfs, immers feiten die de ene evangelist beschrijft in de volgorde a-b, verhaalt de ander in de volgorde b-a.

De bijbel geeft niet Israëls nationale historie, maar bekijkt Israëls historie onder kerkaspect. Israël is wel natie, maar allereerst kerk. Wanneer David zegt: ik ben een Oosters sultan, ik ben één uit de reeks van koningen der volkeren en hij beroemt zich op zijn paarden en wagens en grote legermacht en gaat het volk tellen, dan heeft hij de bruid van God geschonden. Israël is in het Oude Testament de kerk, het heeft als taak de schoot te zijn waaruit Christus geboren wordt. Mooi ziet men dat in Openb. 12. Daar wordt gesproken over het zaad van de vrouw en over de draak,

de oude slang. De draak wacht op het kind dat de vrouw gaat baren, om het te verslinden als het geboren is. Het hele Oude Testament is hier getypeerd; het is één woeden van de draak tegen het vrouwenzaad. Maar toch wordt het kind geboren en voordat de draak zijn klauwen er aan kan slaan, wordt het door God weggerukt. Dat wegrukken begint op Goede Vrijdag en is geëindigd met Hemelvaart. De evangeliën geven geen kerkgeschiedenis; ze zijn geen prediking van de mens Jezus Christus, maar openbaring van God zelf in zijn Zoon Jezus Christus, die straks verhoogd wordt en terugkomt in de Heilige Geest. Dat laatste vertelt het boek van de Handelingen ons. Weinigen hebben Christus' hemelvaart gezien, maar met Pinksteren komt Hij terug, brengt de wagen weer op gang, roept zijn apostelen, zelfs Paulus.

Als Christus ons dan getoond is in zijn verhoging en zijn terugkomst, dan kan de bijbel als boek worden beëindigd. Alleen komt er dan nog een laatste boek: de Openbaring van Johannes, een boek dat de geschiedenis van alle eeuwen omspant. De Openbaring is geen boek met jaartallen die na te rekenen zijn, zoals sommige mensen menen. Het boek is te vergelijken met een blokkendoos, waarvan de blokken als ze in de doos liggen precies in elkaar passen, maar waarvan een toren gebouwd kan worden. Het boek beschrijft ons wat er komt. Eerst komen de zeven zegelen, daarna zeven bazuinen, dan zeven fiolen, en tenslotte het eindoordeel. Elke actie spreekt door het getal zeven van Gods volkomenheid. Noch de evangeliën, noch de Handelingen, noch de Openbaring geven kerkgeschiedenis. Christus komt terug. God verschijnt in Hem. Het gaat om Gods komen en terugkomen, in Jezus Christus, met heilshistorisch doel.

Daarom moet de conclusie zijn, dat we in de historische stoffen in de bijbel niet te maken hebben met zogenaamde bijbelheiligen, maar dat het in die stoffen erom gaat aan te wijzen wat het bepaalde verband is tussen het te behandelen gedeelte en het geheel van Gods werken.

Maar, zegt men, er staat toch: al wat tevoren geschreven is, is tot onze lering geschreven en het is een heel mooie taak om te zeggen: die en die bijbelfiguur is een exempel in geloof, gebedsworsteling, in vallen en opstaan; dat is de eigenlijke preekstof bij historische stoffen. Die tekst dat het tot onze lering is geschreven kun je niet ontlopen. Bovendien is daar Hebr. 11, de ‘beeldengalerij’ van gelovigen. Ik antwoord hierop: geen mens zal ontkennen, dat die exemplaren er zijn en niemand ontkent analogie en wisselwerking tussen de ene en de andere mens. Mensen zijn lichamelijk en geestelijk aan wetten onderworpen. De wetten van de ziel zijn eigenlijk natuurwetten. Een voorbeeld uit de bijbel kan ik op verschillende wijze gebruiken. Ik kan het gebruiken bij dogmatische en ethische uiteenzettingen, maar bij historische stoffen moet ik het specifieke van de stof laten zien en het verband met

de hele openbaringsgeschiedenis, en mag ik niet zeggen: die en die figuur is ons een exempel daar en daar in. Trouwens hoe vind je een maatstaf om uit te maken waarin die figuur een exempel is? Neem Jozef. Volgens sommigen is hij een voorbeeld voor ons in kuisheid, volgens anderen in geduld. Weer anderen zeggen: hij is een prima droomuitlegger. Of ook, als heerser is hij ons ten voorbeeld. Volgens sommigen is hij zelfs een speculant. Wat moet nu voor mij het eigenlijke puntje zijn?

Maar, zo verdedigden de aanhangers van de exemplarische prediking hun standpunt, je kunt op allerlei manieren Christus erbij betrekken. Drie manieren past men dan toe. Manier a: de zondaar is gemeen, David is slecht, de Heiland is goed: bij wijze van tegenstelling wordt Christus erbij genoemd. Manier b: wat in de bijbelheiligen op gebrekkige wijze goed is, moet je in Christus laten zien als volkomen goed: op deze manier wordt Christus' excellentie in toepassing gebracht. Manier c: de bijbelse figuren zijn typen van Christus, bijvoorbeeld Jozua, wanneer hij het volk Israël in Kanaän brengt.

Nu zijn deze opmerkingen zeker niet zonder waarde, maar het eigenlijke waar het om gaat, wordt voorbij gezien. Het is volkomen waar, dat Christus de volmaakt Zondeloze is, maar wie tot die conclusie komt door Christus te vergelijken met mensen die niet zondeloos zijn, benadert Hem van de verkeerde kant. Hij was heilig door geboorte uit de Heilige Geest. Wie in Christus ziet een negatie van het kwaad, heeft Christus slechts gezien in overtreffende trap. En wat de typen betreft, wij mogen geen beelden maken van Christus. Als God in de Schrift zegt, dat iemand voorbeeld van Christus is, dan is hij het. Maar wij mogen niet uit onszelf willekeurig beelden van Hem maken, dat zou beeldendienst zijn. Bovendien: Christus is Zichzelf. Wij mogen niet Christus willer verklaren door het schepsel, maar moeten het schepsel verklaren door Christus.

Altijd moeten wij het einddoel van Gods Woord in het oog houden. Het gevaar dat men hierbij tot willekeur vervalt, is er wel. Het zal ook steeds heel moeilijk zijn een bepaalde draad in handen te krijgen, maar een groot geluk is hem beschoren, die er zich voor inspant. Het resultaat van hen die het jarenlang gedaan hebben, is dat ze het oor van de gemeente hebben en het hart bovendien en het is verschrikkelijk wanneer men tegenwoordig tegen zulk een prediking gaat opponeren.

Christologische prediking wil niet zeggen dat alles op de vleeswording moet worden betrokken. Speciaal op het ambt moet ik letten. Adam was profeet, priester en koning. Na de val hebben de ambten een andere inhoud dan vóór de val. Bij Adam waren de ambten aan elkaar verbonden, ook bij Noach. Maar langzaamaan hebben ze zich ontplooid en zijn ze verdeeld over verschillende personen. Elk wijst heen naar Christus, die de drie ambten

volkomen heeft. Ik ben een heel stuk gevorderd, wanneer ik heb ontdekt hoe het staat met de ambten, hoe ze ontstaan en hoe ze functioneren. Dat geeft ons de draad in handen voor de christologische prediking.

Abraham moet ik niet tekenen als exempel in dit of dat, wanneer ik over een historische tekst preek. Abraham is vader van alle gelovigen en ik ben absoluut verkeerd, als ik spreek alsof hij gelijk stond met een broeder of zuster. Het is dwaas te zeggen: vader en kinderen in een gezin hebben dezelfde wet van ademhaling, ze eten van één menu, enz., daarom mogen de kinderen doen wat de vader doet en daarmee is mijn beschrijving klaar. Vader, moeder en kinderen hebben ieder een eigen taak. Wanneer God tot Abraham zegt: Ik geef u vele volken, enz., dan komt deze belofte tot Abraham als vader van de gelovigen. De belofte is pas vervuld, als die volken na Pinksteren hem gaan toebehoren. Rom. 9-11 is pas te begrijpen indien het op deze manier gelezen wordt. Wij mogen niet zeggen: Abraham voerde een geloofsstrijd toen hij Izaäk moest offeren, zo hebben ook wij onze geloofsworsteling. Wie zo spreekt slaat de mensen neer en is bovendien een grote dwaas. Er is geen deutero-Abraham. De kinderen hebben niet de taak kleine vadertjes te zijn.

Dezelfde kwestie speelt ook een rol bij de wonderen. Wie exemplarisch preekt, moet zeggen: Jozef was geduldig, gij moet geduldig zijn; Petrus deed wonderen, gij moet wonderen doen. Dat is consequent

Wij moeten in het oog houden, dat het wonder dient om de aandacht te trekken voor het Woord. Als het Woord komt, gaat het wonder verdwijnen. In de openbaringsgeschiedenis komt een nieuw begin met Christus en de apostelen, en het regent wonderen. Nog de laatste week heeft Jezus wonderen verricht. Sommige heeft Hij bewaard voor later, bijvoorbeeld het wonder bewezen aan de man aan de Schone Poort van de tempel, die straks door Petrus genezen wordt.[9] Christus zegt: Ik wil dat straks de mensen zullen zien dat Petrus mijn getuige is. In de Heilige Geest komt de verhoogde Christus terug. Het einde is straks een wonderloos tijdperk voor de kerk, Ps. 74. Dan gaat de antichrist wonderen doen, Openb. 13.

[9] *Zie: Hand. 3:1-10*

Wie exemplarisch preekt zal moeten opwekken om wonderen te doen en zichzelf het zwijgen opleggen wanneer hij het niet doet.

Van de christologische prediking geldt dat ook deze arbeid een groot loon met zich brengt, en zalig is hij, die er niet aan geërgerd wordt.

aantekening 1 *Zie: K. Schilder o.m.: 'Iets over het gereformeerd karakter der lijdensprediking', DE REFORMATIE, 28 maart - 11 april 1930; 'Iets over de eenheid der "Heilsgeschiedenis" in verband met de prediking', DE REFORMATIE, 11 - 25 sept. 1931 (herdrukt in: W.G. de Vries, HET ENE WOORD EN DE VELE SEKTEN, Goes 1983, pag. 155-189); 'Christus in de bijbelsche geschiedenis', DE REFORMATIE, 2 juni 1933; 'Gereformeerde prediking en heilsgeschiedenis', DE REFORMATIE, 10, 24 juni, 8 juli 1938.*

6 De mystiek

Zojuist hebben we uit Psalm 119 de bede gezongen, dat ons oog mag worden verlicht, opdat de nevels opklaren.[1] Bij het zingen hiervan moest ik dadelijk aan de mystiek denken. Het gaat in de mystiek altijd over de verlichting van het oog. Mysticus en antimysticus verlangen beiden naar een verlichting van het oog. Maar tussen beiden is er een strijd op leven en dood over de vraag wat die verlichting is. Over deze strijd willen wij het vanavond hebben.

[1] *Ps. 119:9 (berijming 1733)*

Het woordje mystiek is een verzamelnaam voor allerlei verschijnselen die betrekking hebben op de filosofie of ook op de theologie. Onder ons is de mystiek het meest bekend als behorend tot de sfeer der religie. In de kerk wordt met mystiek meest een richting aangeduid die kenmerkend is voor een bepaalde wijze van prediken. Toch is de mystiek een verschijnsel dat zijn oorsprong vindt in de filosofie. Daar wordt het begrip mystiek pas goed omschreven en in praktijk gebracht.

Allereerst moeten we even stilstaan bij de term ‘mystiek’. Waar komt de term mystiek vandaan en wat is de betekenis ervan? Mystiek betekent niet, zoals men doorgaans uit boeken en preken verneemt: verborgen omgang met God. Ik zou niet graag het spraakgebruik op dit punt willen bestendigen, hoewel ik ook zelf de term mystiek wel voor de verborgen, individuele omgang met God gebruikt heb in populaire lectuur en daarom niemand vanwege het gebruik ervan zal veroordelen. Toch moeten wij de term mystiek niet voor ons persoonlijk verkeer met God gebruiken; wij kunnen dat beter aanduiden met het woord geloofsgemeenschap. De term mystiek is uit de filosofische hoek gekomen en is overbelast. Men bedoelde ermee aan te geven een speciale kennisweg, waarbij de mens zonder middelen, ‘onmiddellijk’ dus, komt tot contact met God en tot kennis van God. Het onmiddel-lijke van dat contact en van die kennis ligt reeds in de term zelf uitgedrukt, die afgeleid is van het Griekse woord *muein*, dat betekent: sluiten, dicht zijn. In de bijbel komt het ook voor, althans in samenstellingen. Zo in 2 Pet. 1:9, ‘want bij welken deze dingen niet zijn, die is blind, van verre niet ziende’ (eigenlijk: bijziende); de ogen van zo iemand zijn niet open voor de volle werkelijkheid. En in Fil. 4:12 zegt Paulus: ik ben van alle markten thuis, in alles ben ik onderwezen, ik ben *gememyeerd*, gebracht in

de toestand der ingewijden, ik behoor tot de aparte kring waarin men slechts kan komen als men ingewijd is.

Met het woord mystiek hangt het woord mysterie samen, dat verborgenheid betekent. Een mysterie is iets dat eerst verborgen is geweest, maar waarvan het 'deksel' is afgenomen. Het is 'ontdekt'. Voor een tijd is het toegedekt geweest. Er zijn mysteriën die nooit door ons ontdekt worden, bijvoorbeeld God zelf. Andere mysteriën worden wel ontdekt, bijvoorbeeld het mysterie van Golgotha. Dat was voor de kerk van het oude verbond nog toegedekt, maar voor ons is het deksel ervan afgenomen; wij weten nu het geheim van Golgotha.

Welk verband is er tussen mystiek en mysterie? Wanneer ik mijn ogen dicht doe, is wat in de zaal gebeurt voor mij een mysterie. Ook is voor mij wat hier gebeurt een mysterie, als ik mijn ogen open heb, maar er een gordijn voor hangt. Wanneer ik zeg: iets is voor mij toegesloten, dan heb ik nog niet gezegd hoe het komt dat iets voor mij toegesloten is. Als God iets voor mij verbergt, is dat naar zijn wil. Als ik mijn ogen sluit, is het mijn schuld dat ik niet zie. Wanneer ik mijn ogen sluit voor wat God geopenbaard heeft, is er sprake van zondige mystiek. Dit dichtdoen van de ogen wordt niet altijd bewust gedaan; veel mystieke zieltjes zijn het slachtoffer van verkeerde voorlichting.

Mystiek is er in alle mogelijke religies en mystieke naturen zijn er ook in alle mogelijke religies. Heel sterk komt de mystiek voor in Japan, bij het Zen-Boeddhisme in Voor-Indië en in Duitsland.

De mystiek moet krachtens grond en doelstelling terugleiden naar het pantheïsme. Niets is vanzelfsprekender. Als alles God is en God is alles, dan is alles geheimenis en dan steekt God in de verborgen realiteit van alle dingen, van bloed en van bloem. De pantheïst moet dus zeggen: God steekt achter de oppervlakte der natuur en is daarom niet door de zintuigen te benaderen. Hij moet er wel toe komen tweeërlei wereld aan te nemen: a. een stoffelijke wereld; b. een niet zintuiglijk waarneembare wereld. Daarom moeten wij ons hierop scherp bezinnen: wat is de theorie van de mystiek, speciaal inzake de kennisweg?

De mystiek spreekt van tweeërlei kennis van God, namelijk van *katafatische* (positieve) en van *apofatische* (negatieve) kennis van God. Men begint met katafatische kennis van God, men begint met ja te zeggen tegen die kennis. Als men verder komt, gaat men vragen: is het wel waar wat ik nu weet? Dat is de apofatische kennis, het nee zeggen. Een voorbeeld: men begint met aan te nemen dat God tegen alle diefstal is. Men gaat verder met aan te nemen dat God in alle dingen is, dus ook in het bedrijf van de dief. Dus is God niet tegen de diefstal. Wie zover is, dat hij ontkent wat hij eerst aannam, is een heel eind op weg. Ben ik klaar wanneer ik

nee zeg, waar ik vroeger ja zei? Nee. Want dan blijft nog de tegenstelling over en de waarheid ligt boven de tegenstellingen, boven of tussen ja en nee.

De mystiek kent drie stations. Het eerste station is dat van het ja zeggen; het tweede dat van het nee zeggen; bij het derde station wordt de sprong tot God gedaan, de sprong in het donker. Het is: alles loslaten, je laten zinken, je overgeven, geen vastigheden meer overhouden. Het is door het Al-ene, door de armen van God worden ontvangen en zo één zijn met Hem. Wat is God, goed of kwaad? Geen van beide, zegt de mystiek. God lacht om alle begrippen. Hij is overal in. Hij is in alles tegelijk. De mystiek zegt niet: God is niets, maar: God is boven niets. God is nabij en ver. Niet: nabij of ver, maar beide.

Het Zen-Boeddhisme gelooft in een tweeërlei niets, een leeg niets en een vol niets. In het volle niets is er begripsmatige wijsheid; men kent alles, men noemt het ene goed en het andere kwaad. Maar als men weet dat Boeddha in alles is, is hij evengoed in een leugenaar als in een waarheidsspreker. Dus: de afstand tussen ver en nabij verdwijnt automatisch. Daarom moeten we van het discursieve denken afkomen. Er blijft dan een niets. Dit is het lege niets. Nu moet de ziel die ontledigd werd van de wijsheid, van de begripsmatige kennis, vervuld worden van Boeddha. Daarvoor is grote concentratie nodig. Men zit dan in de houding van Boeddha naar de maan te kijken, tot men er één mee is: de toestand van het volkomen niets.

Een boeddhist komt dus op andere wijze tot kennis dan wij in het westen. Een Boeddhaleraar laat geen boeken na, geen letter, geen ja of nee. Een vers of spreuk laat hij na, een masjaal[2] en die leerling is de beste, die niet de letter ervan nauw neemt, maar tussen de regels door leest. De waarheid is paradoxaal en staat tussen de regels in. Zo'n vers kan eeuwenlang onverklaard blijven. In een van die verzen bijvoorbeeld, wordt gesproken van de w.c. en daarmee is bedoeld het heiligdom van Boeddha. Expres is dit woord gebruikt om ermee aan te geven, dat rein en onrein geen tegenstellingen vormen; rein en onrein zijn één. Boeddha wordt ook wel genoemd een moordenaar of een dief, niet om hem uit te schelden, maar om hem te eren. We moeten immers af van het contrast. Een meester geeft zijn leerling een klap, want alleen door een schok kan men in de waarheid komen, van het lege niets in het volkomen niets.

[2] *Spreuk, orakelspreuk, raadselspreuk*.

In de middeleeuwen zien we in de westerse wereld precies hetzelfde gedachtengoed, alleen een beetje deftiger verwoord. Typerend is dat men bij het eerste station op de kennisweg ja of nee zegt op bepaalde vragen. Bestaat God? Ja. Bestaat God niet? Nee, God bestaat niet. Maar als je die vragen serieus overweegt, weet je dat ‘bestaan’ behoort tot de begrippen die aan de ervaring, aan de waarneming ontleend zijn. Maar wat ik waarneem is het echte niet. Bij het tweede station moet ik daarom alle kennis afwer-

pen. Ben ik er dan? Neen, ik ben er nog niet. Ik ben leeg. Ik moet nog met God vervuld worden; en dit kan niet gebeuren door ja en nee te zeggen. Ik moet er bovenuit komen: ik moet een sprong doen. Ik moet naderen tot God, één worden met Hem in een ogenblik van extase. De één gaat dan op de vloer van de kerk liggen, de ander barst uit in tranen, een derde geraakt in trance. Maar het contact met God vindt altijd plaats in 'het ogenblik', buiten de grenzen van zijn bestaan. Je kunt dan zeggen met Karl Barth: de sprekende God en de horende mens zijn identiek, of met Jan Luyken, die ook van het mystieke hondje zwaar gebeten was: weg met de bijbel, weg met de dominees, weg met de boeken, immers: het contact met God vindt plaats on-middel-lijk; het al-leven is door mij heengegaan.[3] Je kunt zeggen met de boeddhist: God is alles; hij is een lotusbloem (denk aan de nieuwe postzegels!) en de as van mijn sigaret. Of met Angelus Silesius: *Gott ist ein Nichts, ja ein Ubernichts*.[4] Hij is boven de contrasten van ja en nee verheven, hij is niet te vatten in het raam van de staat, de kerk, de school, enz. In een ogenblik van extase ben ik met God verbonden. Zo spring ik boven de tegenstellingen uit.

De mysticus gaat in de kerk het accent verleggen van het spreken naar het sprakeloos, van het Woord naar het sacrament. De Roomse kerk heeft daarom in alle tijden voor de mystieken aantrekkingskracht gehad (Fred. van Eeden).[5] In de Hervormde kerk wordt bij de hele sacramentele beweging, waarin prof. Van der Leeuw hier in de stad zo'n belangrijke rol speelt, het woord tot een minimum gereduceerd.[6] Er moet niet zoveel uitleg zijn, maar veel gebaar. Alles moet veel mooier gaan, er moet een hele ritus zijn. Het woord is dan maar een sta-in-de-weg. Denk aan Schleiermacher, die zei: het woord is geen handeling waarbij ik een doel stel, maar een handeling waarbij ik mezelf binnenstebuiten keer.[7] God is in mij, dus ik hoef me nog slechts te uiten. Alle beweging van natuur en geest is dan tenslotte hetzelfde. Stof is geronnen geest; geest is verdunde stof. God is geestgeworden wereld; wereld is geronnen geest van God. God en wereld vormen een eenheid. Metafysica is slechts hogere fysica. Ook hierin komt dus eerl sterke afkeer van het woord tot uitdrukking. Het woord staat op de regel, de waarheid staat tussen de regels en erachter. Daarom is het gevoel de weg tot kennis. Met gevoel wordt dan niet bedoeld dat je gauw in tranen bent, bijvoorbeeld bij het horen van bepaalde muziek. Met gevoel wordt bedoeld de geoefende techniek van het contact krijgen met God, het vermogen tot onmiddellijke kennis.[8] Volgens prof. Hepp is intuïtie de echte manier tot kennis. Hij wil de dogmatiek meer intuïtief beoefend zien. Wie hiertegen ingaat, wordt een objectivist genoemd. De ander is dan een subjectivist; zo blijft de molen draaien.

Nu iets over de plaats die de mystiek toekent aan kerk en ambt. Op den duur moet in de mystiek de hele rompslomp van

[3] *Jan Luyken (1649-1712), Noordnederlandse dichter en etser.*

[4] *Angelus Silesius (1624-1677), Silezisch mystiek dichter.*

[5] *Frederik Willem van Eeden (1860-1932), Nederlands letterkundige.*

[6] *Zie hoofdstuk 5, noot 1.*

[7] *aantekening 1*

[8] *aantekening 2*

kerk en ambt verdwijnen. De mysticus moet een eenling zijn, een geloofsridder, om met Kierkegaard te spreken. Als de mysticus met God alleen is, verdwijnt het hele apparaat van kerk en ambt. Hij moet zich begeven in een klooster of anderszins zich verbinden met andere ingewijden. Als God in mij gevaren is, ben ik de maatstaf van de kerk geworden, zegt de mysticus. Wanneer de mystiek op het kerkelijk erf komt, mag de dominee zeggen wat hij wil, maar: 'dit is de waarheid'. Je kunt dan tegen een doodzieke praten als Brugman, maar hij krijgt eenmaal een stem te horen en dan is het in orde. Groot is ook de liefde voor beeld en beeldspraak. Vandaar dat speciaal het Hooglied, het boek van de liefde, je ware is. Tegelijk heeft de mysticus een sterke voorliefde voor alles wat te maken heeft met het wonder.

Tegenover al deze dingen hebben wij ons zo sterk mogelijk te verzetten. Alle mystiek moet met wortel en tak worden uitguroeid. Wanneer ik dit zeg is de kans voor mij groot, verkeerd begrepen te worden en onder een spervuur te komen dat giftig kan wezen. Daarom zeg ik er direct bij dat ik met 'mystiek' niet bedoel de omgang met God. Voor die omgang kunnen we beter het woord geloofsgemeenschap gebruiken, een term die de bijbel ook gebruikt, Psalm 25, en die aangeeft de eenheid met God in het verbond. Die gemeenschap met God is een geloofskwestie, waaraan voorafgaat het spreken van God in zijn Woord. Die gemeenschap wordt alleen gevonden waar men God hoort spreken en waar men zegt: ja Vader, het is zo. Die gemeenschap is er alleen door het Woord, dat door het ambt in de kerk bediend wordt.

Daarom werpen wij niet de omgang met God overboord, maar juist om die te behouden strijden wij tegen de mystiek vanwege haar gevaren. Temeer doen we dit, omdat de bijbel zegt dat we niet buiten het gepredikte Woord kunnen. Paulus is niet mystiek georiënteerd. Toch zegt hij: Christus woont in mij.[9] Vanaf veel kansels wordt gezegd: al zou Christus nu duizendmaal in Bethlehem geboren zijn en niet in u, dan is er niets. Het pijnlijke is dat men door bestrijding van zo'n uitspraak misverstanden krijgt.

[9] *Zie: Gal. 2:20*.

Men zegt: die man miskent Gods werk in ons. Wat niet waar is: er moet inderdaad wat in je gebeuren. Maar precies even dwaas is het te zeggen: Christus moet nog eens in je geboren worden, als het dwaas is te zeggen: de schepping moet in jou nog eens geschapen worden, de zondvloed moet nog eens in je losgelaten worden, de jongste dag moet in jou aanbreken. Waarom moet het ene feit in mij aanbreken en het andere niet? Laat de feiten staan als feiten. De mysticus acht de feiten van minder allooi; het feit wil hij loslaten en transcenderen naar iets inwendigs. De mystiek heeft voortdurend de feiten gesublimeerd: van Bethlehem werd een hoger Bethlehem gemaakt met een *Weihnachtsfeier* à la Schleiermacher, elke man moet dan een Jozef zijn, iedere vrouw een Maria, ieder kind een Jezusje, een *Jesulein*.

Maar Paulus zegt niet: Jezus leeft in mij, maar: Christus leeft in mij; Christus, die het ambt heeft, werkt in mij door de levende bediening van zijn ambten. Hij leeft, woont in mij, voortdurend. Ik ken Hem, en de kracht van zijn opstanding.[10] Paulus kent als soldaat zijn dagorder en gaat er mee de boer op.

[10] *Zie: Fil. 3:10*.

De mystieke leer is ook op het Paasfeest veroordeeld. Wanneer Christus is opgestaan en aan Maria Magdalena verschijnt, wil zij Hem bij zich houden en het mooie uur niet verliezen. Christus zegt dan: houd Mij niet vast; Ik ben nu reeds bezig op te varen naar de Vader, al ben Ik er niet mee klaar. Hij wijst elke ziel die in een kapelletje met Jezus wil, op de brede heerweg van de kerk: ga heen, zeg het mijn broeders.[11]

Geen mens kan zonder het Woord dat ambtelijk in de kerk gepredikt wordt. In het beste geval woont God in hem op een ogenblik, maar zeker woont in hem Satan. Als in Openb. 8:3 staat, dat onze gebeden reukwerk nodig hebben, is dat een bewijs dat zelfs mijn gebed, door de *Heidelbergse Catechismus* genoemd het grootste stuk der dankbaarheid, vol zonde is en wierook nodig heeft van Christus, de Hogepriester.

[11] *Zie: Joh. 20:11-18*.

Daarom moeten wij voortdurend strijden voor de majesteit van het Woord. Wat daarin geleerd wordt is volmaakt en in alle opzichten volledig. Wat ik ervan maak is een tweede kwestie. Bij elke reflexbeweging heb ik met de zonde ervan rekening te houden. Daarom moet ik mijzelf ook wantrouwen in mijn intuïtie, voorzover deze zich zou willen losmaken van het discursieve denken. De kritiek op mezelf wordt vermoord door de mystiek. Zonder het Woord is geen zelfonderzoek mogelijk. (Daarom is het ook belachelijk, wanneer men zegt: de synode leert het zelfonderzoek. De leer van de synode betekent de doodsteek aan het zelfonderzoek.)[12] Maatstaf moet altijd zijn het gesproken en geschreven Woord van God. We hebben niet een vonkje in onze ziel nodig, maar de lamp van het Woord. De Psalmdichter zegt: Uw Woord is een lamp voor mijn voet, Ps. 119:105. Ik kan God en mijzelf alleen kennen door zijn verbond en woorden; in de weg van het verbond wordt Gods verborgenheid gekend, Ps. 25:14.

[12] *aantekening 3*.

De mystiek blijft een dodelijk gevaar. Men zegt tegenwoordig: het inwendige is pas je ware. Het inwendige wordt gerespecteerd boven het uitwendige: pure mystiek. God werkt altijd uitwendig en inwendig beide. Prof. Ridderbos zegt: alleen de bekeerde mens is inwendig geroepen.[13] Dat is niet waar. Ieder mens die het Woord hoort is uitwendig (met het oor) en inwendig (met het hart) geroepen. De vaderen hebben geleerd dat de roeping via het Woord de ziel bereikt.[14] Ook iemand die een historisch geloof of een wondergeloof heeft, heeft dat geloof in zijn hart. Maar het komt aan op de krachtdadige roeping, die door het Woord bekering werkt en de mens trekt tot het geloof. De onderscheiding tussen inwendig en uitwendig deugt niet. God geeft het inwendige

[13] *aantekening 4*

[14] *aantekening 5*

door het uitwendige. De synode die met deze onderscheiding werkt, zal door het volgende geslacht veroordeeld worden. Dit alles is afkomstig uit de kraamkamer van de mystiek.

aantekening 1 *Friedrich Daniël Ernst Schleiermacher (1768-1834), Duits protestants theoloog, hoogleraar te Halle en Berlijn. Vgl. 'Weihnachtsfeier', een artikel van Schilder in* DE REFORMATIE, *20 December 1935, pag. 91v ook in: G. Harinck, K.* SCHILDER - EEN KEUZE UIT ZIJN WERK, *Kampen 1989, pag. 66-72.*

aantekening 2 *Reeds vóór zijn hoogleraarschap poneerde Hepp: 'De intuitie is in het denken, ook in het gelooven, de eerste. Zij regeert al ons weten',* DE WAARDE VAN HET DOGMA, *Kampen z.j. [1920], pag. 18.*

aantekening 3 *Schilder kon hier met weinig woorden volstaan; het gehoor in de Noorderkerk was niet zonder inzicht in de genoemde zaak.- Vgl. J. Kamphuis,* EEN EEUWIG VERBOND, *Haarlem 1984, pag. 100:*

'Als men van 'synodale' zijde over de noodzaak van het zelfonderzoek sprak, dan was dat vanuit de ònzekerheid die in deze beschouwing voor het Verbond structureel was -, door God zelf structureel zou zijn gemaakt. De grote vraag was hier: behoorde men wel tot de kring van de verkorenen en kon men dus aanspraak maken op de heilsgoederen van het Verbond? Hier moest men met hulp van de één of andere religieuze zielkunde eerst de grote vraag beantwoorden: hoor ik tot de kring van de gekenden? vóór men toekwam aan het antwoord op de tweede vraag: is het heil van het Verbond voor mij?

Maar de reformatorische beweging liet zich terzake van de zelfbeproeving een heel andere vraagstelling dicteren. Er is wel gezegd, dat men hier van geen zelfonderzoek wilde weten en dus eigenlijk niet anders deed dan 'zorgeloze en goddeloze mensen' maken. Hetzelfde verwijt dat Rome in de zestiende eeuw aan het adres van de reformatie maakte vgl. HEID.CAT., *Z. 24. Maar de zaken stonden wel anders. De reformatorische beweging heeft in een periode van gearriveerdheid en geborneerdheid binnen de Gereformeerde Kerken haar profetische kracht gevonden in het voorhouden van de spiegel van Gods wet en woord aan héél de kerk en aan ieder persoonlijk - in prediking, in huisbezoek, óók in de kerkelijke persdicussies (de noodzaak van de* ***ontdekkende*** *polemiek, die in de dertiger jaren wordt gesteld!). Alleen maar: de reformatorische beweging heeft constant geweigerd de oproep tot zelfbeproeving te doen uitgaan binnen* ***het kader van het subjectivisme****. Ze heeft geweigerd de mens* ***naar zichzelf*** *te verwijzen als het ging om de grote vragen van de heilszekerheid. Ze is niet de weg gegaan van de ervaringstheologie. De reformatorische beweging heeft ook voor de rechte zelfbeproeving de mens, ook de mens in de gemeente, geroepen naar het Woord, naar Christus, de hoogste Profeet en Leraar, naar de levende God van het Verbond.*

Tegenover een subjectivistisch zelfonderzoek, waarbij de vrome mens ***zijn eigen maatstaf werd****, kwam de door de Schrift genormeerde zelfveproeving te staan, waarbij óók van dit werk werd beleden dat het niet vóór het geloof en buiten het geloof om, maar alleen in en dóór het geloof kon gebeuren, zoals dat met àlle goed werk het geval is,* HEID. CAT., *Z. 33, vraag en antw. 91.'*

aantekening 4 *Schilder doelt hier op wat J. Ridderbos geschreven heeft als rapporteur van het* PRAEADVIES *van de generale synode van Utrecht 1943, met name een passage op pag. 53 van het Praeadvies. Vgl. hiervoor K. Schilder,* LOOZE KALK, *Groningen 1946, pag. 34v.*

aantekening 5 *Zie: K. Schilder,* HEIDELBERGSCHE CATECHISMUS *II, Goes 1949, pag. 238-242, 250-253, 433-438; ook I, Goes 1947, pag. 167, 311, 493, 494; citaten van vroegere gereformeerde dogmatici in:* DE REFORMATIE, *2 december 1938.*

7 Het wonder

Wie over wonderen spreekt kan rekenen op de aandacht van de mensen. Het wonder trekt de aandacht - wat ook de bedoeling ervan is. Over de vraag wat wonderen zijn, wat hun betekenis en werking is, kunnen we slechts spreken wanneer we geleid worden door het geloof. Daarom hebben we nu elk woord opzettelijk te vermijden, dat niet door Gods openbaring geleid is. Want om het wonder in zijn betekenis goed te definiëren hebben we het licht van het Woord nodig. Uit onszelf kunnen we het niet. De wereld is te vergelijken met een trein, die zich over de rails voortbeweegt. Wij mensen zien de trein zich voortbewegen, maar hem op gang komen zien we niet. Wij stakkers, wij kunnen de trein niet op gang zien komen, wij kunnen ons het ook niet voorstellen, hoe het gegaan is en wij zien de trein ook niet stoppen. Wij zijn in de trein geboren en kennen alleen de beweging. Dat is voor ons het gewone. Maar het is een doorwerking van het wonder van het op gang komen en dat wonder is nog steeds aanwezig. Nu is de beweging van de trein het gevolg van een heel wonderlijke combinatie van krachten: het stoken van de kolen, het aanblazen van de locomotief, enz. Dat mirakel is er elk ogenblik en je bent dwaas als je zegt: ik heb het een uur gezien en vind het nu gewoon. Elk moment is er het wonder. Het gewone wordt gedragen door het wonder en draagt zelf het wonder.

De schepping is een wonder. God is niet oorzaak van Zichzelf en ook geen oorzaak van de wereld, maar sterker: de wereld ontstond uit Gods wil alleen. Hoe de overgang was van Gods bestaan zonder wereld tot zijn bestaan met wereld, weet ik niet, maar het moment ‘in den beginne’ was een groot wonder. Nu heeft de bijbel ons de schepping doen zien op twee manieren: als ontstaan der dingen en als ordening der dingen (in zes dagen). Na de schepping van heme1 en aarde uit niets, schiep God in zes dagen lang uit de bestaande stof iets nieuws. Elke dag was er dus sprake van een wonder in het wonder, een schepping vanuit het geschapene.

Twee verschillende soorten wonderen zijn er: ten eerste de werkingen van God, die alleen ons kennen transcenderen; ten tweede die werkingen van God welke ook transcenderen de gewone wijze van Gods handelen.

Wat het eerste soort wonder betreft: ieder mens heeft een ze-

kere kennis van, een zekere kijk op de stof en de verhoudingen, die echter veelszins onjuist is. Daarom komen dingen hem na enige tijd vaak gewoon voor. Een paar eeuwen geleden zou voor de mensen een lamp zoals die hier brandt een wonder geweest zijn.

Het tweede soort wonderen zijn handelingen van God, waardoor Hij zijn gewone wijze van handelen transcendeert. Dat Hij dat doet is voor de bijbellezer buiten kijf. De bijbel laat ons verschillende wonderen zien maar geeft er geen catalogus van. Iemand die er van de buitenkant tegenaan keek, heeft eens gezegd dat er drie wonderdieren in de bijbel voorkomen: de sprekende slang in het paradijs, de vis die Jona uitspuwde en de sprekende ezelin van Bileam. Maar we moeten er niet een loopje mee nemen - wat de bijbel aan wonderen geeft is talloos.

God verbreekt zijn gewone orde niet, maar transcendeert die. Wij mogen niet zeggen: Hij sublimeert zijn orde. Het verschikken van de dingen is geen indragen van een hogere orde. Het wonder is dus geen openbaring van een hogere macht; God wil slechts de aandacht trekken van de gelovigen.

Wij weten dat wij allen bestaan door de machten van *Hunger und Liebe*, de twee componenten. We leven vegetatief en sexueel. Maar we zullen straks als de engelen Gods zijn en toch mens. Een ongelovig bioloog zegt: mens, zonder meer, kan alleen hij zijn, die bepaald is door vegetatie en sexualiteit. Wij zeggen daarentegen: de bijbel kent ook mensen zonder vegetatie en sexualiteit. Ook de mensen van straks, die niet meer eten en huwen zijn geordende mensen. Het vis eten van Christus na zijn opstanding was een wonder, want toen Hij at was Hij zonder vegetatie en sexualiteit. Hij at vissen om getuigenis te geven van zijn bestaan.

Het wonder valt onder Gods voorzienigheid. Door dit te zeggen, snijden we direct af het pantheïstish en het deïstisch wonderbegrip. Volgens het pantheïsme zijn God en natuur één; God en natuur worden vereenzelvigd. Dan is het wonder normaal, het kan geen aparte daad van God zijn, op een doel gericht. Wie het als pantheïst anders zegt, is eigenlijk niet consequent. De deïst zegt: wat God doet is altijd een wonder, want slechts af en toe gijpt God eens in. Dat af en toe ingrijpen van God is voor de deïst een mirakel.

Wij zijn theïsten en zeggen: God grijpt bij wijze van spreken altijd in; ook het wonder vindt zijn oorsprong in Gods wil, die steeds maar verder doorgaat en door geen enkele macht der natuur is in te houden. Het wonder is dus niet een apart ingrijpen van God.

Nu is het de vraag of ik mag zeggen: als God een wonder doet, wijkt Hij af van zijn gewoonte. Is het wonder afwijkend, brengt het iets volkomen nieuws? Neen. Niet iets volkomen nieuws, want alles bestaat reeds in potentie. Wat vandaag gebeurt was reeds in potentie aanwezig in wat God schiep. De zondvloed

was mogelijk door het water dat reeds bestond en de ondergang van de wereld is mogelijk door het vuur, dat reeds in het paradijs was. Het wonder valt ons op als nieuw, maar is handhaving van het oude. Dat is het makkelijkste in te denken bij de val. Wij geloven, dat de natuur daarbij waarschijnlijk geen enkele verandering heeft ondergaan: de lucht bleef zoals ze was, de bloemen bleven bloeien, schijnbaar was niets veranderd.

Toch is alles veranderd. God verschikt de dingen. God had de ordeningen klaar. Er is een wet voor de ziekte: de ziekte heeft haar regelmaat en ordening. Ook de vloek is een wonder door de verschrikking van de aanwezige natuurwetten. Het wonder is dus niet een opheffen van de natuurwetten. De natuur heeft ordeningen en krachten, die niet te overzien zijn. De natuurwetten zijn alleen de ordeningen, die God instelde en die wij op het spoor gekomen zijn.

Het wonder is altijd doelmatig, want het is het stellen van een ordening, die God reeds in zijn geest had. God voert het uit door zijn wil, langs de geordende weg, niet chaotisch.

Het is niet juist te zeggen dat God in het gewone gebeuren middellijk werkt en bij het wonder onmiddellijk. God heeft de materialen geordend na de schepping en Hij schikt die naar een vast plan.

Voor ons als bijbellezers heeft het wonder een interessante betekenis. Waarom treedt het wonder af en toe in? God trekt aan de bel. Hij weet dat wij in slaap kunnen vallen, wanneer de zon twaalf uur of langer schijnt. Hij wil ons opschrikken door een bliksemflits. God heeft als pedagoog het wonder gegeven om de aandacht te trekken. Zo is het doe1 van het wonder mee te werken aan de toekomst van Christus. Maar ook dient het wonder om de ogen van ongelovigen te verblinden. God weet dat de menselijke natuur de neiging vertoont God uit de wereld weg te redeneren. De ongelovigen willen de wereld verklaren uit zichzelf. Wanneer er een wonder geschiedt zullen ze zeggen: hij die het wonder doet is de machthebber. Straks gaat de antichrist wonderen doen. Alle wonderen, hetzij van Christus, hetzij van de antichrist zijn alleen te danken aan God zelf. De wonderen die Christus deed, zijn door Hem gedaan naar zijn beide naturen, maar achter Hem werkt God zelf, die Hem ertoe in staat stelde. Zo kan Christus tot Petrus zeggen: Ga naar het meer toe en ge zult een vis vangen, die in zijn bek een stater heeft, ga ermee naar het belastingkantoor.[1]

Christus vraagt de Vader op tijd die vis te sturen en weet dat de Vader het doen zal. Als gelovend mens treedt Christus op en beschikt Hij over de wereld van zijn Vader. Hij werkt samen met de Vader; God werkt met Hem en door Hem. De Satan kan nooit ‘origineel’ zijn, hij kan niet spontaan wonderen produceren, hij blijft knecht. Ook de antichrist is actief, maar in het raam van Gods activiteit: God laat zijn wonder actief toe. Als God dit toelaat, is Hij bezig het in te schakelen bij de verblinding van men-

[1] *Zie: Matt 17:27*

sen die verloren gaan. Voor de uitverkorenen staat het wonder in dienst van het evangelie. Maar de verworpenen zendt God een energie van dwailing,[2] waarbij ze niet meer de wereld toeschijven aan God, maar aan de antichrist, Gods karikatuur. Dus: elk wonder heeft zijn dubbele uitwerking. Het dient ter bekering, maar ook ter verharding. God werkt erin als pedagoog van de uitverkorenen en als rechter van de verworpenen.

[2] *Zie: 2 Thess. 2:11.*

Tegelijk wil God met deze woorden zeggen dat Hij niet maar bezig is de oude orde van voor de zonde te herstellen, die door de zonde verbroken was. In elk moment van de tijd is er de oude orde, die is blijven bestaan. Maar in de ordeningen in petto, die Hij nodig heeft voor het wel van eschatologische betekinis. God werkt erdoor naar de *teleiosis*, de volle vervulling. Daarom is het wonder alleen te verstaan door het geloof.

Elk wonder dient ertoe ons te brengen over onszelf heen, over het wonder zelf heen, naar het Woord. Straks zal de kerk van het wonder verstroken zijn, maar de antichrist heeft het nodig om klanten te winnen en zal het gebruiken om de scharen te verblinden, een instigatie voor ons om naar het Woord te luisteren. Het wonder is middel om de aandacht voor het Woord te trekken. Denk aan jona. Hij staat officieel in het scheepsjournaal genoteerd als overleded. Toen de vis hem uitspuwde was er geen mens bij en toen hij predikte in Ninevé wist niemand iets van het wonder af. Zo is het ook bij Christus. Wanneer Hij als levende Paaskoning opstaat, is er geen mens die het ziet. Bij voorbaat heeft God het spoor als het ware uitgewist door drie dagen tevore de doden te laten opstaan.[3] Wanneer iemand zou zeggen: Hij is de Christus, Hij is opgestaan uit de doden, zou hij als reactie krijgen: er zijn meer mensen opgestaan. Het wonder mag niet de grond van het geloof zijn, maar het Woord is de grond. Met het wonder kan men het geloof niet rechtvaardigen. Wij moeten geen wonderdienst hebben, maar Woorddienst.

[3] *Zie: Matt 27:52,53.*

Als ik zo het wonder zie, weet ik dat ik zelf het wonder nooit hanteren mag; ik mag geen Möttlingen aangrijpen.[4] Denk aan de verzoeking in de woestijn: ‘werp Uzelf nederwaarts van de tempel’.[5] Christus is niet van de tempel gesprongen, maar is op twec benen blijven staan.

[4] *Het dorp Möttlingen gennot bekendheid als oord van ‘gebedsgenezingen’. Zie hierover: P. Jasperse, ‘Geloofsgenezingen in Moettlingen?’, DE REFORMATIE, 13 september - 1 november 1935.*

In Luc. 10 wordt beschreven hoe de zeventig worden uitgestuurd, twee aan twee. Ze komen dan rapport uitbrengen en zeggen: Meester, ook de duivelen zijn ons onderworpen! Wanneer zeventig mensen op reis gaan dan is hun *verhaal* later verschillend, maar wanneer de zeventig in een *rapport* zeggen: dat en dat, dan zeggen ze het voornaamste. En dat is volgens hen: de duivelen zijn ons onderworpen. Het wonder is gelukt, het is dus in orde!

Christus zegt: nee, want je moet dít alleen rapporteren dat je namen in het hemelboek zijn geschreven.[6] Dat is het grote won-

[5] *Zie: Matt. 4:5-7; Luc. 4:9-12.*

[6] *Zie: Luc. 10:17-20.*

der. Het wonder vraagt niet naar buitengewone dingen. Het grootste wonder is niet dat de jongeling te Naïn leeft,[7] maar dat ik ben wedergeboren, levend gemaakt uit niets, niet door restauratie of reparatie. Elke wedergeboorte is een groter raadsel dan dat van Lazarus, die riekt en in zijn graf ligt, maar die desondanks opstaat.[8]

Voor wie het zo ziet is de herschepping niet bepaald door het wonder. Voor hem is de herschepping de opening van een reeks wonderen, van een nieuw en eeuwig leven. Die wonderen zijn in de kerk reeds aanwezig, daarom is de kerk her voorportaal van het nieuwe paradijs.

Straks is het wonder overbodig. Onze aandacht zal dan zo gespannen zijn op God, dat Hij zelf zijn het alfapunt en het omegapunt van al ons zien en denken.

[7] *Zie: Luc. 7:11-17*.

[8] *Zie: Joh. 11:1-44*.

8 De antichrist en het getal 666

Anti betekent: tegen. De antichrist is degene die zich tegen Christus in de ergste vorm verheft. Hij is geen tweede, andere Christus, maar zijn felste tegenstander.

De bijbel spreekt van ‘antichrist’, enkelvoud en ‘antichristen’, meervoud.[1]

De antichrist is de mens van de zonde, in wie de zonde opgezogen is en in wie de tegenstellingen tot Christus zo scherp mogelijk zijn geaccentueerd. Vanwaar komt nu het verschil tussen het enkelvoud en het meervoud?

De antichrist, de ene antichrist, die komt in het eind der dagen als de mens van de zonde, wordt voorafgegaan door personen die zijn wegbereiders zijn. Zoals Christus zijn wegbereiders had, niet alleen Johannes de Doper, maar velen, zo staat het ook met de antichrist; deze persoon van groot formaat, de dienaar van Satan, wordt voorafgegaan door antichristelijke machten. De antichrist zal dus organisch zijn in zijn verschijning. Zoals Christus zijn voorbereiders had, zo wordt ook de antichrist voorbereid door machten die hem voorafgegaan zijn. Dit wat betreft het enkel- en meervoud.

[1] *Enkel- en meervoud komen wel samen voor in één vers: 1 Joh. 2:18*

De naam antichrist komt ook wel voor in de zin van anti*theos*, vijand van God. Voor ons brengt dit geen moeilijkheid met zich mee, want wie God het meest consequent bestrijden wil, moet Hem bestrijden in Jezus Christus. Dit is het noodlot van de antichrist en reeds een triumf van Christus over hem, dat hij gedwongen is de heilsfeiten te volgen, omdat de heilsfeiten door hem niet ongedaan kunnen worden gemaakt.

Iets van dezelfde gedachte is uitgedrukt in Openb. 12. Daar staat: En de draak stond voor de vrouw die baren zou, om zodra zij haar kind gebaard had, dit te verslinden. De vrouw is de kerk, het kind is Jezus Christus. Heel de tijd van het Oude Testament deed de draak een aanval op de kerk, het slangenzaad wilde het vrouwenzaad, of liever de vrouw zelf vernietigen. Dit is hem niet gelukt en nu staat hij voor de vrouw die het kind baart, om dat dadelijk te verslinden. Zoals een generaal die in het offensief is, zijn tragisch moment beleeft wanneer er stilstand komt in het

offensief en zijn tegenstander het initiatief krijgt, zo beleeft hier Satan zijn tragedie. Ondanks zijn vele pogingen om God van de vrouw te beroven, is dit hem niet gelukt; hij moet wachten tot het kind er is en als het kind er is, kan hij het niet vernietigen. Het woordje ‘stond’ betekent dat het offensief in een defensief is veranderd.

Over de antichrist spreekt ook Paulus in 2 Thess. 2. Ook het Oude Testament spreekt van hem. Ofschoon wij ons ver houden van de dwaze verheerlijking van de heidense mythologie, moeten we toch erkennen dat er in het Oude Testament figuren worden genoemd die de antichristelijke macht voorstellen en ons mythologisch vóórkomen (ze zijn het niet). Daar is de Leviathan, waar onder meer Ps. 74 van spreekt. De bijbel neemt deze figuur over, als een naam voor de farao van Egypte en van andere tirannieke machthebbers die zich vijanden van het verbondsvolk betoonden. Verder zijn er bijvoorbeeld Gog en Magog, die met name dienden om de antichristelijke coalitie van heidenvolken aan te duiden.[2] In Daniël komen beesten voor, leeuwen, panters enz., die straks in Openbaring 12 en 13 ook gevonden worden met de kleuren en horens zoals Daniël ze zag en die wereldmachten voorstellen.[3] Trouwens, Daniël spreekt heel sterk van de antichrist, inzoverre hij spreekt van Antiochus Epifanes, één van de duidelijkste openbaringen van de antichristelijke geest.[4] De Joden werden tijdens zijn regering gedwongen varkensvlees te eten en zo wilde hij de ontrouw aan God begunstigen. Antiochus Epifanes, dat is Antiochus de Schitterende, heeft hij zichzelf genoemd. Maar hij had bij het volk de naam van Antiochus Epimanes, dat is Antiochus de Dolle. Zo komt in het Oude Testament de gedachte voor van de antichrist of de antimessias.

[2] *Zie: Ez. 38 en 39; Openb. 20:8*.

[3] *Zie: Daniël 7*.

[4] *In ‘t bijzonder Daniël 11:21-45. Antiochus IV Epifanes, koning van Syrë was aan de macht in 175-163 vóó Christus*.

In het Nieuwe Testament wordt hij nog veel scherper getekend. God is dan vlees geworden, tastbaar, zichtbaar, en ook te bestrijden, en de felle haat tegen God moet dan culmineren in een felle algehele aanval die zich richt tegen de kerk en bewust tegen Christus. In het Nieuwe Testament is het beeld van de antichrist dus nog sterker uitgewerkt. Christus zelf zegt in zijn bekende toekomstredevoeringen[5]: er zal afval zijn, verwoesting, vlucht en vervolging in de laatste dagen. Christus denkt hierbij aan de verwoesting van Jeruzalem in het jaar 70, maar Hij vermengt de werkelijkheid van die dagen met wat gebeurt in de laatste dagen. Dit is niet iets nieuws, alle profeten doen het. Alle profeten brengen trekken van nabije beelden over op de verre toekomst, zoals zij ook trekken van toekomstige beelden kunnen brengen in de tekening van wat vlakbij gebeurt. In de tekening van de profetie is het dichtbijzijnde altijd een concretisering van wat nog veraf is. Zo doet Jezus bij zijn voorspelling van de verwoesting van Jeruzalem. Hij spreekt in zijn toekomstrede over de val van Jeruzalem en verbindt deze met wat gebeurt in het laatst der dagen, want

[5] *Matt. 24:1-27; Marc. 13:1-32; Luc. 21:5-33*.

Hij weet dat dit één werk is.

Zo is er één komen van Christus alle eeuwen door. Ook één komen van de antichrist alle eeuwen door. Daarom zit er ook één lijn in elke oppositie tegen Christus' komen, hetzij van Farao, hetzij van Nebukadnezar, hetzij van Rome, het is hetzelfde verschijnsel. Daarom kon ook Paulus van de antichrist spreken in duidelijke taal, duidelijker dan Daniël het deed.

U moet om Paulus te verstaan en om de antichrist te verstaan goed weten hoe erg de situatie voor christenen was in de romeinse tijd. Het was geen toeval dat de romeinse keizers juist in de volheid des tijds officieel hebben geëist dat men hen zou noemen: God, Zoon Gods, *soter* enz.[6] Dit was niet iets nieuws, het was opgewarmde kost. Zoals Nebukadnezar aanbidding eiste voor het beeld, zo ook liet de romeinse keizer zich als een God eren. Men moest dan ook officieel het predikaat van de keizer erkennen, anders kreeg men de doodstraf. Daarom kon Paulus zeggen: er komt de mens van de zonde. De keizerlijke macht is een antichristelijke macht.

[6] *Soter: heiland, redder.*

Dit komt heel stelk uit in de Openbaring van Johannes. Dit laatste bijbelboek grijpt terug op het eerste bijbelboek. Er wordt gesproken over de draak, en over het beest dat uit de zee opkomt, en over het beest dat opkomt uit de aarde. De oude draak herinnert aan het paradijs, aan de slang, door wie Satan de gedachten van de mensen infecteerde met zijn zondeprincipes. Zoals God in Jezus Christus op aarde komt om in mensentaal en met mensenmond Gods gedachten op aarde uit te spreken, zo komt Satan op aarde om, indjen het mogelijk ware, door allerlei propaganda - bijvoorbeeld via de radio -te proberen ook de uitverkorenen te verleiden. Zo wil de oude draak aan zijn tegenstand de felste en meest concrete vorm geven.

In Openb. 12 en 13 is er dan de trits van: de oude draak, het beest uit de zee en het beest uit de aarde. Volgens sommigen is dit de antichristelijke triniteit, een karikatuur van de heilige Drieëenheid. De redenering is dan als volgt. In de Drieëenheid is de Vader de Eerste. Hij neemt - heel ongelukkig uitgedrukt - de leiding. Zo is Satan de eerste in de antichristelijke drieëenheid. Hij heeft de leiding. Als hij de strijd niet winnen kan komt er een beest uit de zee, de antichrist van de daad, het tegenbeeld van Jezus Christus. Zoals de Vader vlees werd in de Zoon. zo komt Satan op aarde in het beest uit de zee en maakt dit tot zijn spreektrompet. Satan is vlees geworden in het beest uit de zee. In de derde plaats is er het beest uit de aarde. Dat is het beeld van het normale mensenleven. Hij is de gewone profeet, die wat Satan doet aannemelijk maakt door zijn leer; hij is de man met de gladde tong en de fijne pen, de man van het mooie gebaar, de redenaar, die zegt: niets is dwazer dan in Christus te geloven, niets is redelijker dan in mij te geloven. Hij sluit zich aan bij de Satan en bij

het beest uit de zee en voert propaganda voor de zonde. Zoals de Heilige Geest alles neemt uit Christus en niets uit Zichzelf, zo neemt het beest uit de aarde alles uit het beest uit de zee en ook niets uit zichzelf. Zo zijn deze drie een karikatuur van de heilige Drieëenheid.

Ik wil niet ontkennen dat in het zojuist gezegde veel waars steekt. Men kan erkennen dat er elementen van waarheid in zitten waaraan niemand achteloos kan voorbijgaan. Maar er is geen sprake van dat de drie personen van deze onheilige drieëenheid van eeuwigheid zijn, dat ze een gelijk wezen hebben en dat ze elkaar kennen in gelijkwaardigheid. Er is geen echte vleeswording want ofschoon de Satan de personificatie van de zonde heet, is deze benaming toch niet geheel juist. Satan kan geen vleeswording beginnen, laat staan voleindigen. Satan wordt geen mens, want hij blijft knecht, een zeer mislukte knecht.

Op één punt wil ik nog illustreren dat de bijbel in de berichtgeving ons verder brengt. In de bijbel is er sprake van de pseudochrist (Matt. 24:24, Marc. 13:22) en ook van de antichrist. Tussen die beiden is onderscheid. De pseudochrist is een schijn-Christus; de antichrist is de bewuste, duidelijke, felle tegenstander van Christus. De pseudochrist is een wolf, maar in schaapskleren; de antichrist zal een wolf in wolfskleren zijn. Helaas is aan dit onderscheid vaak voorbij gezien. Willem de Mérode heeft zich vergaloppeerd toen hij antichrist en pseudochrist verwarde en van de antichrist zei:

> Hij ging in pracht van purperen gewaden.
> Zijn oogen waren mild en schoon en week,
> En voor hem uit liep door de gansche streek
> Een roepen van zijn goedheid en genade.[7]

[7] *Willem de Mérode (1887-1939), Nederlands dichter, strofe uit het gedicht 'De Antichrist', opgenomen in* VERZAMELDE GEDICHTEN, *I, Baarn 1987, pag. 190-191 (oorspronkelijk in de bundel* DE OVERGAVE, *Baarn 1919).*

De pseudochrist is minder gevaarlijk dan de antichrist, hij is hoogstens voor de oppervlakkige mensen gevaarlijk. De antichrist zal publiek zijn, hij zal de signatuur dragen van de hater van God.

Paulus spreekt wanneer hij het over de antichrist heeft, van de mens der zonde. De Openbaring van Johannes spreekt over de antichrist in de trekken ontleend aan het romeinse wereldrijk. Sommigen denken bij deze antichrist aan een macht, anderen aan een mens. Dit dilemma is onjuist. Wel wordt in Openb. 13:38 gesproken over 666, het getal van de mens, maar er is geen tegenstelling tussen persoon en macht, omdat elke staatsmacht als het ware in een persoon geïncorporeerd is. De eindstrijd is een strijd tussen de persoon van Christus en de persoon van de antichrist.

Zó pas kan men zich schrap zetten tegen de school der *Religionsgeschichte*, die zegt dat hetgeen in de bijbel staat niets anders is dan een variatie op de leer van

het heidendom.[8] Deze school werd in zijn ontwerp van de antichrist beïnvloed door een ande-

[8] *De 'godsdiensthistorische school' is aanduiding van een richting die de geschiedenis en de samenhang van de godsdiensten onderzoekt, Gods bijzondere openbaring loochent, en stelt dat alle religies één familie vormen*.

re school, volgens welke in de bijbel het verhaal gegeven wordt van de protologie[9] en de eschatologie[10]: men vindt in de bijbel zowel de scheppingsgeschiedenis als de eindgeschiedenis, tekeningen, niet van lineair maar van cyclisch denken. Er is volgens deze school een cirkelgang, een wederkeer der dingen; er zijn duistere machten in begin en eind; de antichrist is er in het begin en aan het einde. Alle begin is eind, alle eind is een nieuw begin. De *Religionsgeschichte* is verliefd op deze theorie.

[9] *De leer van de eerste dingen*.

[10] *De leer van de laatste dingen*

Hiertegenover stellen wij dat er in de bijbel een dubbel motief zit. In de eerste plaats is er ons geloof dat Israëls religie geopenbaard is en niets te maken heeft met de leer van het heidendom. In de tweede plaats geldt ook het volgende: éénmaal was er Gods vleeswording, één begin, één middelpunt en één eindpunt is er van de tijd, éénmaal sterven wij en éénmaal vergaat de wereld, één Christus is er en één antichrist. Het is ook niet waar dat er een chaos beschreven wordt in Gen. 1. Eigenlijk was er geen chaos: het niet-geordende mag niet chaos worden genoemd; een ongeboren kind is geen chaos. Nog groter dwaasheid is het te zeggen: het komt alles terug. Wanneer in de oosterse leer reuzen met elkaar vechten is dat iets anders dan wanneer de draak strijdt tegen de vrouw. Men heeft eens gezegd dat de draak 'draak' heet omdat hij wegliep van God. Dat is fantasie. Draak betekent niet: wegloper (van *drako* = weglopen), maar hangt samen met *derkomai* = zien. ZO ook: *ophis* = slang (stam: *op* = zien, vgl. opticien).[11] De draak loert op zijn prooi en vliegt hem straks naar de keel. De draak is geen mythologische figuur en de vrouw uit Openb. 12 is dat ook niet. Zij beweegt de wereld. Alleen maar: ze kan niet doen als een vorstin die niet op de begane grond leeft; ze vlucht straks in de woestijn, komt niet boven de begane grond en blijft concreet in het aardse.

[11] *Vgl. K. Schilder, TUSSCHEN 'JA' EN 'NEE', kampen 1929, pag. 53-67*.

Nu letten we nog op enkele uitspraken van Paulus. Wanneer hij zegt: mensen, je moet niet denken dat Christus zé gauw terugkomt, houdt dat verband met het verschijnsel dat er in Thessalonica kerkleden waren die de dagelijkse arbeid al lieten liggen. Eerst moet er zijn een algemene afval. Als Paulus dat zegt betekent dat, zoals ook in Openb. 12 en 13 staat. de tijd komt waarin de afval grote vormen aanneemt, georganiseerd wordt door de mens der zonde, die in de tempel van God zal zitten en zich als God zal vertonen.

Voor sommigen zijn deze regels het bewijs geweest dat de paus van Rome de antichrist is. Hij zit in de kerk, enz. Deze redenering is volkomen onlogisch. In de eerste plaats zit de paus niet in de tempel die wij erkennen, maar in de valse kerk. Het gaat niet aan om het ene ogenblik te zeggen: de paus zit in de valse kerk, en het volgende ogenblik: de paus zit in de kerk, de tempel van God. Dit is innerlijk tegenstrijdig. Bovendien heeft de paus nooit gezegd: ik ben God, hoewel hij aan zichzelf en zijn verordeningen

meer macht toekent dan aan Gods Woord, wat ook gedaan kan worden door een synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland. De leer van de paus is: door mij spreekt God; in wat de Geest Gods mij *ex cathedra*[12] spreken laat ben ik onfeilbaar. De paus heeft veel trekken van de pseudochrist, niet van de antichrist. En in de derde plaats is de paus niet anti-goddelijk. Hij heeft een geloofsbelijdenis en is het in de grondstellingen met ons eens: hij gelooft aan Satan, aan het onderscheid tussen God en niet-God, enz. En straks zal hij martelaren hebben onder zijn eigen kerkgenoten. Daarom zal de afval waarvan Paulus spreekt plaatsvinden in de kerk, wanneer het gevaarlijk geworden is christen te zijn. Velen zullen dan ontrouw zijn, zoals bij eke reformatie de lauwe broeders ontrouw zijn. De paus is dus niet de antichrist. Waar komt de antichrist dan wèl vandaan? We weten het niet; de herkomst van de mens der zonde blijft geheim.

[12] *Ex cathedra, eigenl.: vanaf de leerstoel; uitdrukking die aangeeft wanneer de paus naar rooms-katholieke opvatting in zijn spreken onfeilbaar is.*

Paulus zegt dat er een macht is die de antichrist weerhoudt. Hij zegt erbij: wat die macht is weten jullie wel (2 Thess. 2). Toen wisten zij het blijkbaar wel, nu weten wij het niet meer. Het is moeilijk voor ons om te weten wat Paulus met die macht op het oog had. Men heeft gezegd: de macht is Christus. Maar: Paulus kon dat moeilijk zeggen. Bovendien lokt Christus de antichrist juist uit. Hij komt op Gods tijd, als de duizend jaren zullen *vol*eindigd zijn; niet *ge*ëindigd zijn.

Het is eigenlijk heel eenvoudig. Ik geloof dat met die macht de romeinse keizermacht bedoeld is. Men zal zeggen: hoe kan dat, de romeinse keizermacht is toch antichristelijk? Hoe kan de antichrist door de romeinse keizermacht dan weerhouden worden? Dit kan heel goed. Als Paulus zegt: de antichrist is *de* mens der zonde, welnu, dan moet de romeinse keizer zeggen: weg met zo iemand want dat wil ik zijn. Zoals de keizer Christus niet duldt - hij duldt geen mens die zegt: ik ben god, *soter* - zo duldt hij ook geen antichrist. De mens der zonde kan niet komen wanneer de romeinse keizer er nog is. Zolang er twee machten zijn die beweren god te zijn, zolang kan *de* mens der zonde niet komen, want die wil het monopolie hebben van de macht. Daarom is de romeinse keizer de grote weerhouder van de antichrist. Als de romeinse keizermacht weg is, dan kan híj komen die de mens der zonde is. Misschien dat hierop wijst Openb. 13. Het beest dat uit de zee opkomt krijgt een dodelijke wonde: dit kan aanduiden de ondergang van de romeinse keizermacht. Toch geneest de wond en het beest komt terug: het beest gaat niet onder met de romeinse keizermacht. De tendens blijft doorwerken, die er was bij de romeinse keizer: ik maak de afval mogelijk, wenselijk, nodig, van iedereen die gelooft in een God die aan het kruis gestorven is.

Wat nu het getal 666 betreft: wanneer de draak van Openb. 12 het kind niet kan vernietigen, komt hij terug met twee beesten. Het getal van één der beesten, namelijk van het ene beest dat uit

de aarde opkomt, is 666. Wat wil dit zeggen?

Twee gissingen zijn hierover uitgesproken. Volgens sommige handschriften is het getal niet 666, maar 616. Indien dit juist is gaat onze symboliek niet op. Toch geloof ik dat 666 het juiste getal is. Men heeft gezegd: het getal is te verklaren met behulp van het feit dat in het Grieks en het Hebreeuws de cijfers als letters geschreven worden. In onze taal is dat anders, maar in die beide talen worden de cijfers als letters getekend. Men kan dan zijn naam in een getal uitdrukken, want elke letter heeft zijn getalswaarde. Een toepassing daarvan vindt men bij Deissmann, die vermeldt dat een verliefde jongen op een muur in Pompeji kraste: ik houd van haar wier getal is 545.[13]

Er zijn dus een massa namen te zoeken bij 666. Vooral Nero is vaak genoemd, de geweldenaar die de christenen heeft vervolgd en gemarteld als geen ander. Ik heb wel eens een aantal namen opgetekend die men ter verklaring van 666 gevonden heeft: Nero, Domitianus, Vespasianus, Caligula, Hadrianus, Tiberius, Trajanus, Gajus, Lateinos, Diocletianus, Rabban Simeon, Simeon bar Giora, Bileam de zoon van Beor, Euanthas, Papiskus, Teitan, Mohammed, de paus zelf in het algemeen, paus Alexander, Silvester, Christoforus, Bernhardus van Galen, Bellarminus, Romiet, Romanus, de Italiaanse kerk, de overlevering, Genserik, Antemos, de paapse mis, Pontifax, Jesuistica Catena, Ignatius de Loyola, Innocentius XI, de spreuk: de paus was de afgevallen Babylonische hoer, de spreuk: de paus is de verleider van het volk, en verder o.a.: Willem V, Luther, Calvijn, Napoleon, Joseph Smith.[14] U gevoelt wel, op deze manier kan men een oneindig aantal namen krijgen.

[13] *Adolf Dreissmann, LICHT VOM OSTEN Tijbingen 1923, pag. 237.*

[14] *aantekening 1*

Wij moeten deze kant niet uit. Johannes, de apostel van Christus, is geen man om een naam te verstoppen in een cijfer. Als hij de keizer bedoeld had zou hij het gezegd hebben. Het zou ook wel zeer onverstandig geweest zijn als hij de keizer ermee wilde aanduiden, want iedereen zou begrepen hebben dat Nero bedoeld werd. Bovendien zijn alle getallen in Openbaring zinnebeeldig. Daarom kiezen vie bewust voor de symbolische verklaring. Welke?

Volgens sommigen is zeven het grondgetal, het getal der volmaaktheid. 777 is dan het volkomen, dat is het normaal menselijke; 888 is de naam van Christus, het bovenmenselijke; met 666 wordt de antichist aangeduid, die ondermenselijk heet. Dit is onaannemelijk. Het is verkeerd te zeggen: de antichrist is onder de maat. De antichrist is juist mens in hoge mate; hij heeft alle cultuur ingezogen.

Beter is het te zeggen: bij het getal zeven denken we aan God. In zeven dagen is de wereld geschapen, er zijn zeven geesten, zeven sterren, zeven donderslagen, zeven bazuinen. Nu probeert de antichrist, wiens leus is: ik ben God, naar het getal zeven te streven. Wanneer hij er bijna is gekomen, komt er een catastrofe en is

het einde daar. Hij blijft steken vlak voor de troon. Het uitrusten op de zevende dag is hem ontzegd. Het streven van de antichrist om als God te zijn gaat niet in vervulling.

En wat de valse profeet uit de aarde betreft, die heeft iets in zich van de pseudochrist. Hij heeft horens als van het Lam, doet zich voor als Christus, maar zegt: het moet niet de weg van Christus op. Hij denkt: we zullen het doel wel bereiken door ons op deze wijze op te maken tegen God en zijn Gezalfde.

Nu even iets over de tijd van de antichrist. In Openb. 20 staat dat de Satan ontbonden zal worden als de duizend jaren zullen voleindigd zijn. Velen denken dat er eerst een periode zal zijn van duizend jaren en dat de Satan ontbonden wordt wanneer die voorbij is. Dit kan niet de bedoeling zijn van de bijbel. De duizend jaar moeten symbolisch verstaan worden. Komt de antichrist *na* duizend jaar? Hij komt als de duizend jaar *vol*eindigd zijn (niet: *ge*ëindigd, zoals de Statenvertaling heeft). Wanneer iemands jaren voleindigd worden, betekent dit dat het met iemand op zijn eind loopt. Wanneer de duizend jaren ten einde lopen zal er dus een eindstrijd komen van geweldige omvang. We moeten niet zeggen dat dit zal plaatsvinden binnen afzienbare tijd. Er moet eerst een nog fellere concentratie van gebeurtenissen komen dan die van vandaag. En er gebeurt nu al zoveel. Ik geef toe: er kan een massa gebeuren. In 1899 hoorde ik op Oudejaarsavond een preek van ds. Elzenga, die zei: dit is de laatste dag van het laatste jaar van deze eeuw en zie nu eens naar wat er in deze eeuw gebeurd is.[15] Maar wat in de vorige eeuw heeft plaatsgevonden, is nog maar kinderspel vergeleken met wat gebeurd is in deze veertig jaar.

[15] *aantekening 2*

Vandaag is de macht nog niet geconcentreerd in één figuur. Er zijn nu nog allerlei machthebbers die elkaar beconcurreren, ook via de media. Als er tenslotte één man is die het monopolie heeft en alle touwtjes van de macht in handen heeft, dan kan de antichrist zich openbaren. En dit kan al heel gauw gebeuren.

Nog een laatste woord over de wonderen en de boycot van de antichrist. Niemand kan straks kopen en verkopen zonder het teken van het beest.[16] Wie het teken niet heeft, wordt uitgesloten en dood verklaard. We moeten zien hoe scherp de verhoudingen zich kunnen ontwikkelen. Wat de wonderen aangaat, straks zal de antichrist met zijn wonderen komen. Christus deed nooit wonderen voor Zichzelf, de antichrist doet het wel. Paulus zegt dat God zendt een energie van dwaling, er komt een massaverblinding.[17] Psychologie van de massa is een interessant vak, maar wanneer deze gebruikt wordt door een propagandaminister, kan men tragische dingen ervan beleven. Als God zijn wondermacht uitleent aan de antichrist, laat God de leeuw uit zijn kooi ontsnappen om zijn eigen werk eraan te wagen. Dan te geloven, zal de hoogste spanning oproepen en het zwaarste lijden betekenen,

[16] *Zie: Openb. 13:17.*

[17] *Zie: 2 Thess. 2:11.*

maar ook de weg tot de grootste triumf. Over blijft dan alleen het geestelijk oog en het geestelijk oor, en het Woord zal domineren, wanneer ieder zichtbaar teken zal verdwenen zijn.

aantekening 1 *Zie Schilders artikel 'Over het getal 666', in: GORCUMSCHE KERKBODE van 5 aug. 1922; GEREF. KERKBODE VAN DELFT, 26 mei en 2 juni 1923; opgenomen in: OM WOORD EN KERK, I, Goes 1948, pag. 253-257. Zie eveneens zijn: DE OPENBARING VAN JOHANNES EN HET SOCIALE LEVEN, Delft z.j. [1924], pag. 169-173, en volgende drukken.*

aantekening 2 *Over de oudejaarspreek van ds. G. Elzenga bij de overgang 1899-1900 schreef Schilder reeds eerder een kleine herinnering in DE REFORMATIE van 26 juli 1940: Maar doelde hij daar en ook hier misschien op de oudejaarspreek van Elzenga in het jaar 1900: JEZUS CHRISTUS IS GISTEREN EN HEDEN DEZELFDE, EN IN DER EEUWIGHEID, Kampen 1901? Zie ook: L. Doekes, 'Van de alpha tot de omega', in: J. Douma e.a. K. SCHILDER, ASPECTEN VAN ZIJN WERK, Barneveld, 1990, pag. 119 n.1; en K. SCHILDER, VERZAMELDE WERKEN 1940-1941, bezorgd door G. Harinck, Barneveld 1995, pag. 367 n.3. De zaak blijft onduidelijk.*
G. Elzenga (1856-1918), predikant van de Gereformeerde Kerk te Kampen. Zie: De Haas, II, pag. 89, 90.

9 Kerkrecht en kerkverband

Wanneer ik over het kerkrecht ga spreken vanavond ben ik niet op eigen terrein. Van kerkrecht heb ik nooit meer studie gemaakt dan normaal is, maar met name de moeilijkheden van de laatste tijd hebben mij ertoe gebracht me van enkele kernvragen meer rekenschap te geven. Voorzover die kwesties de laatste tijd opgekomen zijn, meen ik te moeten handhaven wat ik daarover gezegd heb. Het zijn kwesties van diep belang en men moet niet denken dat de kwesties die zich bij het kerkrecht voordoen, een zaak zijn van synodale heren of van synode-heren. Dat te menen zou een ernstige misvatting zijn.

Het psalmvers dat de voorzitter zojuist heeft opgegeven (Ps. 72:I) is de psalm die ons de theocratische koning tekent, die wordt aangebeden en die zekere principes volgt, die hijzelf heeft afgekondigd. Nu is de theocratie zelf reeds meer dan eens gezien als het prototype van de theocratische kerk zoals die vandaag bestaat. Die theocratische koning is geen usurpator, maar dienaar. Voorzover de kerk geregeerd wordt niet door macht, voor zover is de theocratie onder Israël een zuivere naam voor de regering en de regeringsprincipes van de kerk. Als nu God zelf aangebeden is: ‘Geef, HEER, den Koning Uwe rechten’, dan hangt met deze bede samen heel de vraag van de kerkregering. Die vraag gaat niet om buiten de consciëntie der gemeente. Heel ons ambtelijk leven krijgt er elk ogenblik mee te maken. Daarnaar te handelen was een gehoorzaamheidsprestatie van Luther en vooral van Calvijn. En ook van De Cock met zijn klein gezelschap van ‘hanepootschrijvers’. Eveneens van Kuyper en Rutgers, die het kerkrecht brachten in een uitgewerkt systeem. Het is een klacht, die we mogen slaken voor de oren van God, dat in diezelfde kerken, waarin men zich herinnert dat voor vijftig en honderd jaren die gehoorzaamheid betracht werd, men hardhandig bejegent hen die op Kuyper en Rutgers verder bouwen. Wat niet is een bewaren van Kuyper en Rutgers, maar een bewaren van de grondbeginselen die zij in één formule brachten, consequenter en duidelijker dan het mogelijk was aan De Cock en de zijnen.

Nu is het veld zeer wijd. Men zou niet in één avond klaar kunnen komen, zelfs niet met een overzicht van de vragen die aan de orde gekomen zijn. Daarom is beperking noodzakelijk, en zal slechts over hoofdzaken gesproken kunnen worden.

De eerste vraag is wel deze: hoe te denken over het kerkverband? Het kerkverband wordt heel verschillend gezien. Dat kan ook niet anders, omdat de vraag of en hoe er een verband van plaatselijke kerken is alles beheerst. Is er een verband van kerken? Sommigen zeggen: nee. Zij denken zich een kerk die een band slaat om de gemeenten. Er is een land: Nederland. In dat land is een kerk: de vaderlandse kerk, het kerkgenootschap. Die kerk heeft afdelingen ter plaatse, waar zich onder haar groeperen laten plaatselijke gelovigen, in Groningen Bedum enz. Die plaatselijke afdelingen worden gemeente genoemd. Dit principe van de landskerk is van vèrdragende betekenis. De plaatselijke afdelingen kunnen niets zelfstandig inrichten, zonder dat vooraf de landskerk in actie gekomen is. Men heeft het stelsel dat hierop voortbouwt het collegialistische stelsel genoemd.[1] Dit stelsel rust op de zeer aanvechtbare grondslag dat de kerk aan een bepaald land gebonden is.

De vraag doet zich aanstonds voor: waarom zegt men niet dat de kerk een ding is van de wereld? Er moet een drang zijn om te hebben een vergadering van gelovigen, die oecumenisch ingericht is en die haar vangarmen uitspreidt over heel de aardbol. Dit moet een streven zijn van allen die naar God vragen. Waarom hebben wij niet de wereldkerk te beschouwen als *de* kerk, de landskerk als onderdeel ervan en de plaatselijke gemeente als onderdeel van de landskerk?

Men zegt: ja, dat is theoretisch goed, maar het kan niet, dus voorlopig moeten we met de landskerk tevreden zijn. Als voornaamste bezwaar tegen de wereldkerk noemt men dan het verschil in taal. Maar er zijn toch grote gebieden, waar de taal helemaal geen beletsel vormt. In Amerika bijvoorbeeld, waar dezelfde taal in het hele werelddeel gesproken wordt. Daarom is het bezwaar dat men naar voren brengt een uitvlucht. Consequent was het geweest van de wereldkerk uit te gaan.

Daarom komt de vraag nog scherper naar voren: is dat wat Christus wil, een log lichaam, dat als een kolos in beweging moet worden gebracht vóór de plaatselijke kerk? Christus heeft dan wel heel ongelukkig gewerkt. Hij heeft de apostelen niet opgedragen eerst een wereldorganisatie op te roepen, maar Hij heeft tot hen gezegd: ga rond van plaats tot plaats en als dit niet kan, van huis tot huis, doop en stel ambten in. Zo komt er in iedere plaats een organisatie, die autark heten mag. Zo breidt Christus zelf de kerk uit. Hij maakt er niet een wereldkerk van, maar zegt plaatselijk: voegt u samen en komt zo tot een kerkverband.

Het verband rust dus op een verbond van de plaatselijke kerken zelf, het kerkverband rust op het kerkverbond. Waar plaatselijk de ware gelovigen zijn vergaderd is een lichaam van Christus. Sommigen zullen zeggen: hé, dat is vreemd, heeft Christus dan vele lichamen? Jazeker, miljoenen. Niet lichamen van vlees en bloed, uit Maria, maar in beeldspraak: lichamen die Christus toe-

[1] *In het zgn. 'collegiale stelsel van kerkregering' wordt de kerk beschouwd als een van de vele verenigingen, 'collegia', door mensen in het leven geroepen, georganiseerd en bestuurd.*

behoren, door Hem geformeerd en in stand gehouden, waarin Hij als Profeet, Priester en Koning openbaar wordt. Indien dit de bevreemding van de synode opwekt, valt te wijzen op hetgeen prof. Grosheide in zijn commentaar op 1 Cor. 12:27 zegt: de kerk in Corinthe is een lichaam van Christus; dat is niet maar zijn verklaring, maar het is volgens hem een goede vertaling van Paulus' tekst.[2] Dus zo leert de Heilige Geest. Daarom is het niet juist te zeggen: Christus' lichaam is de wereldkerk.

De fout van een massa constructies inzake het kerkrecht is, dat men het lichaam van Christus zich fysiek denkt. Groningen is er dan een deel van, bijvoorbeeld de pink. Anderen zeggen: nee, dat is een beetje raar; het lichaam van Christus is mystiek, verborgen, onzichtbaar. In de zichtbare kerk komen *Fremdkörper* voor, hypocrieten, maar het mystieke lichaam van Christus is de vergadering, aan God bekend, van alle uitverkorenen, of zoals anderen zeggen: van alle oprecht gelovigen. Tussen deze beide laatsten is een groot verschil. Is het mystieke lichaam van Christus de vergadering van de uitverkorenen, dan is het maar de vraag wanneer die uitverkorenen ertoe behoren. Bij hun komst in de wereld? Maar het kan zijn dat ze nog wedergeboren moeten worden. Anderen zeggen: het mystieke lichaam van Christus is de vergadering der oprecht gelovigen. Dit geeft al dadelijk moeilijkheden. Men krijgt geen vergadering die hen allen omvat. Geen enkele kring van mensen omvat alle gelovigen op één plaats, nog veel minder alle uitverkorenen. Maar dan is de kerk ook geen vergadering meer, hoogstens een memoriepost in de boeken Gods. Daaroom zeggen wij des te bewuster: de kerk is niet op te vatten als wereldkerk, of als een collectie personen, aan God alleen bekend. Maar elke kerk is een op aarde concreet, grijpbaar, bij de post adresseerbaar geheel, Christus toebehorend en uit Hem levend.

Als nu elke kerk een lichaam van Christus is, dan staat er niets tussen Jezus Christus en de plaatselijke kerk. Geen paus, die zegt: ik ben plaatsvervanger van Christus en opperherder over de universele kerk. Ook geen koning, geen rijkspresident met zijn ministerie, ook niet dat van eredienst (denk aan Willem I bijvoorbeeld de verlichte despoot, tegen wie De Cock zich verzet heeft). Ook niet een synode, of een classis, of een kerkeraad, of een dominee of wie dan ook. Elke kerk is als een vrije kerk ter plaatse gebonden aan Christus en aan Hem alleen. Maar omdat Christus niet tevreden is met Groningen, Bedum, Assen enz, zegt Hij: Ik wil dat de schapen die van mijn stal zijn, één zijn en Hij stuurt het erop aan, dat alle gelovigen van de hele wereld samenkomen, geen conglomeraat gaan vormen, maar elkaar de hand geven en Christus de eer geven van Kerkvergaderaar over de hele aarde. Daarom gaan de plaatselijke kerken een kerkverband aan. Dat is niet een zaakje van onze smaak, maar een zaak van Christus, waarvoor Hij voortdurend bidt, en waarom Hij worstelt. De

[2] *F.W. Grosheide, De eerste brief van den apostel Paulus aan de kerk te Korinthe, serie Bottenburg, Amsterdam 1932, pag. 424-425.*

plaatselijke kerken komen zo bijeen in classes, particuliere en generale synodes, en daarna, zodra mogelijk over de hele wereld in een oecumenische synode. We mogen niet rusten voor ook dit laatste bereikt is. Het is onze taak dat te erkennen, daarnaar te zoeken en daarvoor te ijveren.

Zo'n kerkverband moet een kerkverbond zijn. Het mag in geen enkel opzicht iets te kort doen aan de adel, de eigen aard en het eigen recht der plaatselijke kerken; het kan nooit een verwonding aanbrengen aan wie dit verbond sluiten. Doet het dit toch, dan is het geen verbond, maar een verkrachting. Een verbond moet wat voorhanden is ontplooien, denk aan het huwelijk, waarin man en vrouw beiden tot verdere ontplooiïng komen. Het verband mag nooit de hoogheid van de plaatselijke kerken schaden. Dat is een fundament van het gereformeerde kerkrecht.

Onze kerken hebben dat terdege beseft. Wanneer een verband aangegaan wordt in Nederland, dan komt er een kerkenordening. Die is geen dwangbuis, van bovenaf door de landskerk opgedrongen, maar een afspraak die de vrije kerken onderling in vrijheid gemaakt hebben. Een afspraak waarvan ze, eenmaal gemaakt, gezegd hebben: daaraan houden wij ons en de één zal over de ander geen heerschappij voeren. Daarom zegt het laatste, vroeger het eerste artikel van onze kerkenordening: de ene kerk zal over de andere, de ene ambtsdrager zal over de andere geen heerschappij voeren.[3] De kerk van Bedum en die van Lutjebroek zijn geen haar minder dan die van Groningen, die ook vandaag nog een massale kerk is. Dit is een van de beginselen, waarin het karakter van ons kerkrecht ten scherpste uitkomt.

[3] *aantekening 1*

Er is nog een ander artikel, dat het verbondskarakter uitwerkt en handhaaft: artikel 31.[4] Hierin ligt de kern van de hele kwestie die ons vandaag bezighoudt besloten. Het artikel houdt een dubbele waarschuwing in die zich in de woelige zee van het kerkelijk leven richt tegen een dubbele rots, die men met zijn scheepje wil vermijden om het niet te doen breken. Het artikel keert zich namelijk tegen het independentisme en tegen de hiërarchie. Het independentisme is de richting die als kenmerk heeft dat ze uitgaat van de autonomie van groepen van gelovigen die onafhankelijk zijn van kerkverband en die ook geen regerend gezag van de kerkeraad erkennen: Christus heeft het gezag gegeven aan de gemeente en wel aan de leden der gemeente, individueel opgevat. Independent betekent: niet afhankelijk. De kerk hangt van Christus af, zegt men; de kerk is het lichaam van Christus - dus wij zijn van elkaar onafhankelijk. De independenten hebben gelijk wanneer ze zeggen: we hangen niet af van enige machtsinstantie, zelfs niet van de bijzondere ambtsdragers. Dat willen we graag van hen overnemen. Maar omdat wij wel degelijk afhankelijk zijn van Christus' macht zijn wij verplicht een verband aan te gaan. De independenten hebben ongelijk, wanneer ze vergeten dat we af-

[4] *aantekening 2*

hankelijk zijn van Christus, die het kerkverband wil en die ons verplicht om het in stand te houden zonder enige reserve.

Daarom is dit artikel door de gereformeerden opgesteld: wanneer een vergadering samenkomt en iets besluit, heeft iedereen het beslotene te handhaven en uit te voeren. Zo is de regel. Men mag niet zeggen: ik ben het met de besluiten niet eens, ik vind ze onredelijk, daarom houd ik mij er niet aan. Op deze manier zou de regering der kerk onmogelijk zijn. Daarom staat in artikel 31: wij houden ons aan de besluiten, ook als wijzelf ertegen zijn geweest. Dit keert zich tegen het independentisme.

Maar het tweede lid van artikel 31 keert zich tegen een andere klip: die van de hiërarchie. Hiërarchie betekent: regering van heilige personen. In engere zin: regering van mensen die zeggen: ik heb een macht die ik aan de plaatselijke kerken opleg; zij hebben te gehoorzamen en geen kerk mag gehoorzaamheid weigeren. Geeft de kerk zich aan de hiëarchie over, dan vervalt de kerk in die zonde - door de belijdenis een kenmerk van de valse kerk genoemd - het aan zichzelf en zijn eigen voorschriften meer macht toekennen dan aan Gods Woord en het vervolgen van hen die zichzelf daaraan niet conformeren.

Nu hebben de kerken bij hun verbondssluiting gezegd: tegen die beide zonden, die van independentisme en die van hiërarchie, helpe ons God. En om zelf ons ertegen te helpen zullen wij ons bij voorbaat wapenen: wij zullen ons houden aan hetgeen door een vergadering besloten is, al geschiedde dat niet met onze instemming, maar wij zullen geen besluiten erkennen die strijden met Gods Woord, de belijdenis en de kerkenordening. Men kan dus op twee manieren het verbond verbreken. De synode roept: je bent een verbonds- en trouwbreker, als je je niet houdt aan de besluiten. Men heeft ook de schorsingsbullen van verscheidene mensen ingevuld op deze wijze: hij houdt zich niet aan onze besluiten, hij maakt dus een scheur, bedrijft een openbare grove zonde, derhalve moet hij de laan uit. Men zegt niet: hij gaat in tegen Schrift en belijdenis, maar: wij besloten iets, hij zegt nee, dus hij moet de laan uit. Ofschoon de synode zegt: zo hoort het volgens artikel 31 van onze kerkenordening zeggen wij: er staan twee dingen in artikel 31. Het één is van het ander een aanvulling en een begrenzing. Onze vaderen waren zo overtuigd van de goede orde en van de noodzaak van goede orde, dat ze zeiden: beslissingen die ingaan tegen de kerkenordening houden we niet. Liever een beslissing niet uitvoeren, dan ingaan tegen de kerkenordening. Dus de lijn van het anti-dependent zijn is vastgehouden in artikel 31, sub b. Ook meerdere vergaderingen moeten zich eraan houden: wij allen, ook in meerdere vergaderingen, zijn gebonden aan de kerkenordening en zullen niets uitvoeren wat in strijd daarmee zou zijn besloten. Tegen iemand die wel uitvoert wat strijdt met Gods Woord, de belijdenis en de kerkenordening hebben wij te zeggen: je bent een trouwbreker, je schendt het ver-

bond der kerken.

Ik moet nu iets zeggen van de kijk van de synode op artikel 31. Men zegt: onze besluiten moet je uitvoeren zolang ze niet ingetrokken zijn.[5] Je moet ze dus in ieder geval uitvoeren tot de volgende vergadering indien je een gravamen indient.[6] Bovendien zegt de synode zelf niet gebonden te zijn aan de kerkenordening; de synode kan die veranderen.[7]

[5] *aantekening 3*
[6] *aantekening 4*
[7] *aantekening 5*

Op deze beweringen, die diep ingrijpend zijn, willen we graag iets antwoorden. Men zegt: de synode is aan de kerkenordening niet gebonden. Dit is even dwaas als de bewering, dat Koningin Wilhelmina niet gebonden is aan de grondwet, omdat zij bijvoorbeeld haar veto kan uitspreken, of de grondwet veranderen kan met haar ministers. Ongetwijfeld heeft de synode het recht, ja de plicht om de kerkenordening te wijzigen, maar dit mag alleen geschieden naar de regel van het kerkverband en het kerkverbond en alleen omdat de plaatselijke kerken er opdracht toe geven. Elke synode is een vergadering van afgevaardigden van de kerken. Men zegt wel: het is een vergadering der kerken. Dit is juist, wanneer men er onder verstaat: een vergadering, in het leven geroepen door de kerken en uit afgevaardigden bestaande. Nu is het een algemene regel dat de afgevaardigden minder zijn dan degenen die afvaardigen; de zender is meer dan de gezondene. Het is ook een algemene regel dat de zender autoriteit uit de eerste hand heeft en de gezondene autoriteit uit de tweede hand. De gezondene kan wel macht krijgen van zijn zender, maar hij heeft geen oorspronkelijke macht. Als de kerken zeggen: wij vaardigen af van Christuswege N.N., om in een bredere vergadering iets te besluiten, dan hebben die vergaderingen van afgevaardigden afgeleide, dus begrensde macht. Nooit mogen zij zeggen: wij zijn vrij van de kerkenordening, want die kerkenordening gold, toen men ons afvaardigde naar de vergadering. De synode moet de kerkenordening veranderen als daarvoor opdracht is van de kerken zelf. Maar nooit mag het gebeuren naar eigen smaak. Geschiedt dit toch, dan is de orde omgekeerd en dan hebben de afvaardigende kerken een kat in de zak gekocht, zoals iemand in Leeuwarden het uitgedrukt heeft. Het is volkomen onjuist en eigenlijk onzedelijk zo te doen. Voetius zei: gezag van de eerste hand hebben de kerkeraden, gezag van de tweede hand de meerdere vergaderingen.

De uitdrukking ‘meerdere vergaderingen’ kan aanleiding geven tot misverstand. Gemakkelijk komt men ertoe een meerdere vergadering te beschouwen als een vergadering, die hoger is in rang. ‘Meerder’ wil echter niet zeggen: superieur, *first rate*, maar: uit meerdere personen samengesteld. De synode kan zich nooit permitteren de bestaande kerkenordening aan haar laars te lappen. Dit wat betreft het tweede punt - de bewering dat de synode niet aan de kerkenordening gebonden is.

Nu het eerste punt. Mag de synode voor drie jaar onderwerping aan de genomen besluiten eisen, wanneer ze strijden met Gods Woord, de belijdenis en de kerkenordening? Dit te bevestigen is grote dwaasheid. Wanneer de uitspraken duidelijk in strijd zijn met Gods Woord, de belijdenis en de kerkenordening mag niemand zich eraan houden. Bovendien, wanneer het zo bedoeld was als de synode het nu zegt, wordt artikel 31b eigenlijk volmaakt overbodig. Het heeft geen zin te besluiten dat je je aan den beslissing moet houden totdat die teruggenomen is. Want eenmaal teruggenomen, bestaat de beslissing eenvoudig niet meer. De synode haalt een streep door het bestaande artikel.

Van synodewege wordt als argument aangevoerd een uitspraak van de synode van Veere (1610) waarin gezegd wordt: wanneer een besluit genomen is heeft ieder zich te onderwerpen.[8] Men vergeet dan dat dit besluit niet slaat op de nu actuele gevallen. Ook, dat het een kwestie was van revisie-zaken. Ook, dat een paar bladzijden eerder bij Reitsma en Van Veen een uitspraak voorkomt die zegt dat wanneer een meerdere vergadering een besluit neemt, dat in strijd is met de Schrift, de belijdenis en de kerkenordening, een mindere vergadering zulk een besluit moet annuleren. Wie historisch citeren wil, moet het volledig doen en niet te hooi en te gras.[9]

[8] *aantekening 6*

We moeten dus constateren, dat de kerkenordening uitgaat van het verbond der kerken en dat het een dienst is die wij elkaar bewijzen, wanneer wij wijzen op het gevaar van af te wijken ter linker of ter rechter zijde.

Nu iets over het karakter van de meerdere vergaderingen zelf. Meerder wil dus niet zeggen hoger, maar breder. Dat blijkt ook uit de wijze waarop de afgevaardigden gerekruteerd worden. De kerken zeggen: we sturen hen naar een meerdere vergadering met een lastbrief; ze hebben last en macht om te besluiten, mits ze gebonden zijn aan Gods Woord, de belijdenis en de kerkenordening. Die instructie is het duidelijke bewijs, dat niemand zich heeft te conformeren indien de besluiten in strijd zijn met Gods Woord, belijdenis en kerkenordening. Als je dit volhoudt, kom je dan niet in grote moeilijkheden? Waar is de grens? Iedereen kan wel zeggen, dat volgens hem bepaalde besluiten strijdig zijn met de Schrift.

[9] *Op het beroep op Veere 1610 uitte Schilder reeds kritiek in de uitgave van zijn correspondentie met de synoden in 1942 en 1943, zie: K.C. van Spronsen, DE WAARHEID LUISTERT NAUW. NIEUWE BIJDRAGE TOT DE KENNIS DER JONGSTE KERKELIJKE PROCEDURE[2], z.pl., z.j. [1944], pag. 66.*

Ik geef direct toe, dat er grote gevaren aan verbonden zijn. Er is trouwens geen enkele gedragslijn die naar het Woord is en niet grote gevaren met zich brengt. Vrijheid is een groot gevaar voor het vlees namelijk. Maar om dit gevaar mogen we niet het gebruik weigeren. Anarchie kan uitbreken bij hen die zich niet conformeren. Maar de anarchie ís er, wanneer men de besluiten wel uitvoert, hoewel ze in strijd zijn met Gods Woord, de belijdenis en de kerkenordening. Bovendien is er een sterke rem: ieder moet het bewijs leveren. Dit is niet: de synode overtuigen van onjuistheid, maar het wil zeggen: iedereen, die bezwaar heeft moet zeg-

gen: op deze gronden zou ik mijn consciëntie geweld aandoen, wanneer ik de besluiten voor vast en bondig hield. De plicht tot bewijsvoering is een gezond medicijn voor elke liefhebberij in verkeerde zin. Maar het recht van gravamen blijft onverkort. Nu worden geen bewijzen meer getoetst, men wordt eruitgegooid, omdat men ingaat tegen een Prae-advies, dat men vandaag verklaart in de kachel te mogen gooien.[10]

[10] *Het prae-advies is het lijvige stuk, gepresenteerd door een commissie van de 'nieuwe' generale synode van Utrecht 1943, waarin de leeruitspraken van haar voorgangster nader werden verklaard, en waarin de vele ingediende bezwaren tegen de leeruitspraken verworpen werden.*

Ik moet nu terug naar het verbond van straks, en wil nu spreken over de vraag of het verbond opzegbaar is. Inderdaad is het verbond opzegbaar. Het verbond is volkomen vrijwillig aangegaan, dus mag de kerk het verbreken ook. Echter met dit grote voorbehoud: het moet Christus' wil zijn dat het kerkverband opgezegd wordt. Elke kerk in die situatie moet weten: wanneer we het kerkverband bewaren, dan doen we zonde. Het verband opzeggen moet altijd ook tegelijk zijn: het verband aangaan. Zo ontstaat een nieuw verband als akker van gehoorzaamheid, die God zelf in de kerk mogelijk maakt.

Natuurlijk is het de vraag: hoe het moet wanneer de kerkeraad weigert het verband te verbreken dat zondig geworden is. In zo'n geval, wanneer de kerkeraad weigert, moet het ambt der gelovigen optreden en naar onze belijdenis moet men zich dan afscheiden van hen, die niet van de ware kerk zijn en zich voegen bij hen, die er wel toe behoren.

Het ambt is in de ware kerk onder Christus Jezus werkzaam, maar niet gelijk aan het apostolisch ambt: dat komt nooit terug. De apostelen hadden een macht die later aan niemand meer gegeven is. Daarom moeten we zo oppassen met te verwijzen naar de synode of het convent van Hand. 15. Men kan nooit zeggen: de apostelen deden zo, dus doen wij ook zo. De apostelen hadden immers speciale charismata.

Afgedacht daarvan, wanneer Christus later de gelovigen samenroept zonder apostolische dienst, heeft Hij ze nooit zo verzameld dat ze afhankelijk waren van plaatselijke autoriteitjes. Een missionaris is niet een bevelvoerder in een plaatselijke kerk, ook niet in Buitenpost, vanuit Dokkum. Hij is geen commandant over de niet door hem, maar door het Woord samengebrachte gelovigen.

Hoe komen gelovigen samen? Door de persoonlijke, individuele band aan Christus Jezus, waardoor de geest van de een, die belijdt, trekt naar de ander, die ook belijdt. Als Christus Jezus de gelovigen heeft samengebracht door zijn Woord, wil Hij hen bewaren in de vorm van een normaal en genormaliseerd kerkelijk leven. Hij doet dat door ambtsdragers die het bijzondere ambt hebben, niet door de gemeente, maar door Christus, Die de gemeente regeert speciaal door de ouderlingen, de leer- of regeerouderlingen. De gemeente moet aanwijzen wie er de gaven voor hebben, en de gekozenen moeten van Christuswege aanvaarden

het officium om leiding aan de kerk te geven. Zo krijgen zij van Christus regeermacht door de gemeente. Dus wanneer er een tijd komt dat het bijzonder ambt knoeit en in de dienst van de zonde staat, moeten de gelovigen krachtens hùn ambt zeggen: wij zijn samengebracht door het Woord en onderworpen daaraan alleen; het ambt aller gelovigen kan in alle zelfstandigheid zeggen: dat zegt het Woord. Luistert men er niet naar, dan moeten opnieuw de bijzondere ambten worden ingesteld. Daarom moet bij elke kerkreformatie het ambt der gelovigen weer in functie komen. Geschiedt dit dan is dit geen revolutie, ook geen miskenning van de regeermacht van de ouderlingen, maar reformatie.

Samenvattend zeggen wij dus: laat ons zien dat in de kerk van Christus last en lust altijd samengaan. Hier valt te denken aan de les over de synode-macht, in de eerste tijd gegeven door Christus Jezus zelf.

De synode van Jeruzalem had bepaald, dat men zich moest onthouden van hetgeen aan de afgoden geofferd is, van bloed, van het verstikte en van hoererij.[11] Daartegen kwam Nicolaüs in opstand; hij zei: we moeten vrij zijn in leefwijze, vrij in spijs. Hij leerde de adiaforie - hoe we eten en leven komt er niet op aan. Hiermee kwamen hij en zijn aanhangers in strijd met de synode. Zij zeiden toen: wij zijn vrij van de synode; het zijn ook maar mensen die het daar gezegd hebben. Bovendien zegt Paulus in 1 Kor. 8 dat we vrij zijn in die dingen. Bovendien, Paulus en Petrus zijn het ook vaak oneens. Toen dat dreigde de orde te vertroebelen, kreeg Johannes de opdracht een brief te schrijven naar de kerk van Thyatire, waar Nicolaüs invloed had.[12] In deze brief wordt gezegd: wat ge hebt, houdt dat; ook de last die ge hebt, houdt die met geweld vast. Ofschoon Ik u bind aan al die besluiten, toch moet ge wel bedenken: Ik leg u geen nieuwe last op, ook niet door het apostolisch ambt. Blijf zo een levende kerk, totdat Ik kom.

[11] *Zie: Hand. 15*.

[12] *Zie: Openb. 2:18-29*.

Indien dit juist is, is het kerkverbond en het kerkverband in de eerste plaats nooit een knellend juk en is in de tweede plaats het houden van de goede orde een weldaad, een vrucht van het kruis en een profijt voor alle eeuwen.

aantekening 1 *'Gheen Kercke sal over een ander Kercke, gheen Dienaer des Woorts, gheen Ouderlinck, noch Diaken sal d'een over d'ander heerschappie voeren, maar een yeghelijck sal hen voor alle suspicien ende aenlockinge om te heerschappen wachten', ACTA OFTE HANDELINGHEN DER VERSAMELINGHE DER NEDERLANDTSCHE KERCKEN DIE ONDER 'T CRUYS SITTEN, ENDE IN DUYTSCHLANDT, ENDE OOST-VRIESLANDT VERSTROYT ZIJN, GEHOUDEN TOE EMBDEN DEN 4 OCTOBRIS ANNO 1571, art. 1, zie F.L. Rufgers, ACTA VAN DE NEDERLANDSCHE SYNODEN DER ZESTIENDE EEUW, 's-Gravenhage 1880, pag. 55*.

Een kerkorde in strikte zin vormden de Acta van de synode van Emden 1571 uiteraard niet. De

naam Kerckenordeninghe werd pas aangebracht nadat op de synode van Middelburg 1581 de nodige bekorting en systematisering van de stof had plaatsgevonden. In deze kerkorde werd het grondbeginsel voor de kerkinrichting van de gereformeerde kerken dat Emden 1571 in het eerste artikel had geformuleerd, tot uitdrukking gebracht in het slot, als het voorlaatste artikel, dat luidde: 'gheen Kercke sal over andere Kercken, gheen Dienaer over andere Dienaren, gheen Ouderlinck noch Diaken over andere Ouderlinghen ofte Diaconen eenighe heerschappie voeren'. Dezelfde voorlaatste plaats neemt de gulden regel ook nu nog in: 'Geen kerk mag over andere kerken, geen ambtsdrager over andere ambtsdragers, op welke wijze ook, heersen', KERKORDE VAN DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND, art. 83.

***aantekening 2** 'Als iemand van oordeel is, dat hem door een uitspraak van een mindere vergadering onrecht is aangedaan, kan hij zich beroepen op de meerdere vergadering. De uitspraak die bij meerderheid van stemmen gedaan is, zal als bindend worden aanvaard, tenzij bewezen wordt dat zij in strijd is met het Woord van God of met de kerkorde', KERKORDE VAN DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND, art. 31. - Redactie vóór de taalkundige vernieuwing van 1978: 'Zoe iemand zich beklaagt door de uitspraak der mindere vergadering verongelijkt te zijn, dezelve zal zich op een meerdere kerkelijke vergadering beroepen mogen; en 't gene door de meeste stemmen goedgevonden is, zal voor vast en bondig gehouden worden. Tenzij het bewezen worde te strijden tegen het Woord Gods, of tegen de Artikelen in deze generale synode bestolen, zolang als dezelve door geen andere generale synode veranderd zijn'.*

***aantekening 3** 'Besluiten eener generale synode kunnen natuurlijk door een volgende gewijzigd worden, maar zoolang dit niet geschied is, zijn ze bindend. Meent iemand, om der consciëntie wil zich er niet aan te kunnen houden, dan mag hij zeker niet tegen zijn consciëntie handelen, maar moet hij dan ook tevens tot de conclusie komen, dat hij met het kenkverband moet breken.' 'Krachtens opdracht van de generale synode' van Sneek-Utrecht 1939-1943 werd dit door deputaten van de synode schriftelijk medegedeeld aan de kerkeraad van de Gereformeerde Kerk te Wezep op 8 december 1942, zie: ACTA VAN DE VOORTGEZETTE GENERALE SYNODE VAN DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND 1940-1943, Kampen z.j., pag. 273-274. De kerkeraad van Wezep had op grond van de kerkorde bezwaar kenbaar gemaakt tegen de zelfcontinuering van de synode en de eigenmachtige uitbreiding van haar agendum. (Commentaar op de bovengeciteerde woorden: 'Hier staat het dus voor ons, in alle naaktheid: buigen of barsten ...', drs. G. van Dooren [destijds v.d.m. te Wezep], ... EN WIJ ZIJN ONTKOMEN! VERHAAL VAN KERKSTRIJD IN OORLOGSTIJD, I, Goes 1987, pag. 132.).*

***aantekening 4** Bij de nieuwe generale synode die op 22 juni 1943 te Utrecht bijeenkwam waren bezwaren (gravamina) ingediend tegen de zelfcontinuering enz. van haar voorgangster. In het rapport van de synodecommissie daarover, dat de instemming van de synode verkreeg, werd ook gehandeld over 'Het uitermate belangrijke punt, wat de strekking is van de slotclausule van art. XXXI K.O. 'tenzij dat het bewezen worde ...'. 'Volgens het rapport zou de duidelijke zin van het artikel zijn, dat het 'voor vast en bondig houden tenzij' verstaan moet worden in de zin van: voor vast en bondig houden totdat een volgende synode van de onjuistheid van een besluit overtuigd wordt. Men moest dus een synodebesluit altijd voor vast en bondig houden TOTDAT het door een synode veranderd was. ('Het nieuwe kerkrecht ten voeten uit'.) Het rapport is opgenomen in: ACTA VAN DE GENERALE SYNODE VAN DE*

GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND, GEHOUDEN TE UTRECHT 1943-1945, pag. 257-263.

aantekening 5 *Dit werd met klem voorgehouden door prof. dr. H.H. Kuyper, praeadviseur*

van de synode. In een artikelenreeks over het gezag van de generale synode en de kerkorde in DE HERAUT van 21 maart tot 23 mei 1943 (nrs. 3394-3403) poneerde en verdedigde hij, dat de band die de kerkeraden, classicale en provinciale vergaderingen aan de kerkorde bindt 'van een geheel anderen aard' is 'dan dit het geval is met de Synode'. De eerstgenoemde vergaderingen zijn 'wèl gebonden aan de bepalingen der Kerkenorde, want ze kunnen die niet wijzigen. Van zulk een gebondenheid is bij de Synode daarentegen geen sprake, omdat zij alleen bevoegd is de Kerkenorde te wijzigen'. 'Van een subjectie aan de Kerkenorde zooals het geval is bij de mindere vergaderingen Kerkeraad, Classis en Particuliere Synode, die voortvloeit uit Artikel XXXII is uiteraard bij de Generale Synode, die de Kerkenorde vaststelt, geen sprake.' (nrs. 28 maart, 9 mei, 16 mei 1943).

aantekening 6 *De bedoelde uitspraak van de particuliere synode te Veere (1610) is te vinden in: J. Reitsma en S.D. van Veen, ACTA DER PROVINCIALE EN PARTICULIERE SYNODEN, GEHOUDEN IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN GEDURENDE DE JAREN 1572-1620, V, Groningen 1896, pag. 99. Op deze uitspraak van Veere 1610 werd van synodenwege een beroep gedaan o.m. in de TOELICHTING OP HET SYNODE-BESLUIT TOT SCHORSING VAN PROF. DR. K. SCHILDER, pag. 43. - In hun missive d.d. 5 juni 1944 aan de generale synode van Utrecht stelden de hoogleraren dr. H. Dooyeweerd en dr. D.H.Th. Vollenhoven, pag. 6, de vraag: 'Hebben de deputaten, die dit rapport opstelden, wellicht vergeten, dat in den Doleantietijd met precies herzelfde beroep de voormannen der doleantie werden bestreden? (Men zie dr. H.G. Kleyn, ALGEMENE KERK EN PLAATSELIJKE GEMEENTE tegen jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman en dr. F.L. Rutgers, DE RECHTSBEVOEGDHEID DER PLAATSELIJKE KERKEN, 1888, blz. 107.)'*.